

TAMPEREEN YLIOPISTO

Simo Holopainen

**YHDISTYNEEN SAKSAN JULKINEN SUHDE HOLOKAUSTI-
MENNEISYYTEENSÄ**

Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkki historiakuvan ilmentäjänä

**Yleisen historian pro gradu -tutkielma
Tampere 2009**

Tampereen yliopisto

Historiatieteen ja filosofian laitos

HOLOPAINEN SIMO: Yhdistyneen Saksan julkinen suhde holokausti-menneisyyteensä. Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkki historiakuvan ilmentäjänä.

Pro gradu -tutkielma, 91 s., 3 liites.

Yleinen historia

Kevät 2009

Tutkin pro gradu -työssäni Berliinissä vuonna 2005 käyttöön vihittyä Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkkiä ja siitä käytyä keskustelua. Aloite muistomerkin pystyttämiseen tuli yksityiseltä kansalaisryhmältä alkuvuodesta 1989 ja sitä seurasi kymmenen vuoden tiivis keskustelu sanomalehdissä, asiantuntijoiden seminaaripöydissä ja liittovaltiopäivillä sekä kaksi muistomerkin suunnittelukilpailua. Liittovaltiopäivät eli Bundestag teki lopullisen päätöksen muistomerkin pystyttämisestä Berliinin keskustaan Brandenburgin portin eteläpuolelle kesäkuussa 1999.

Tutkin muistomerkin pystyttämisestä käytyä keskustelua ja etsin siitä vastausta kysymyksiin, miksi muistomerkki pystytettiin juuri tuhotuille juutalaisille eikä siinä muistettu muita natsien uhreja. Tämän lisäksi tutkin, mitä muistomerkin pystytyspaikka Berliinin sydämessä, yhdistyneen Saksan sydämessä merkitsee. Näihin kysymyksiin vastaamalla haen vastausta laajempaan kysymykseen siitä, millainen oli yhdistyneen Saksan suhde holokaustiin 1990-luvulla, miten se näkyy julkisessa historiakuvassa ja miten muistamisen politiikka erosi aiemmista vuosikymmenistä.

Päälähteeni ovat muistomerkistä saksalaisissa lehdissä julkaistut kirjoitukset, sekä pystyttämiseen liittyvä virallinen materiaali. Keskustelua ja muuta materiaalia on koottu kattavasti Ute Heimrodin, Günter Schluschen ja Horst Seferensin toimittamaan kirjaan *Der Denkmalstreit – das Denkmal?* Laaja kokonaisuus ei ole täydellinen, mutta selvästi paras esitys aiheesta. Olen tutkinut, millaisia aiheita nousi keskustelussa esiin ja minkä asioiden ympärillä keskustelu velloi. Toisessa pääluvussa vertailen tutkimuskirjallisuuden avulla, miten saksalaisten suhde holokaustiin on muuttunut sodan jälkeisenä aikana ja miten se eroaa historiakuvasta 1990-luvulla.

Olen valinnut tutkimuskohteeksi historian julkisen esityksen eli historian tulkinnan varsinaisen historiallisen tapahtuman sijaan. Pidän sitä hyvänä tutkimuskohteena, sillä esimerkiksi Jorma Kalelan mukaan historian julkiset esitykset muodostavat tavallisen ihmisen historiakäsityksestä puolet. Toinen puolikas muodostuu ihmisen henkilökohtaisista kokemuksista. Kalelan mallin mukaan akateeminen historian-tutkimus sivuaa näitä molempia puolia, mutta vaikuttaa historiatietoisuuteen suoraan selvästi vähemmän.

Muistomerkkikeskustelussa suurin väittelynäihe tuli siitä, pitäisikö muistomerkki omistaa tuhotuille juutalaisille, vai tulisiko sen muistaa muitakin uhreja. Muistomerkin pystyttämistä ajaneeseen kansalaisryhmään kuului ei-juutalaisia saksalaisia, mutta se ei suostunut hyväksymään muiden uhrien niput-

1. Saksalaisen historiakuvan esittäminen muistomerkin kautta	1
1.1. Tutkimustehtävä.....	2
1.2. Lähteet.....	7
1.3. Nimistä ja käsitteistä.....	10
2. Muistomerkki Euroopan tuhotuille juutalaisille	11
3. ”Juutalaisten tuhoaminen on kuitenkin rikos sui generis”	21
3.1. Muistomerkin omistaminen juutalaisille	22
3.2. Tekijöiden muistomerkki, ei uhrien	30
4. Holokausti-muistomerkki osana uutta pääkaupunkia	37
5. Holokaustin vaikea perintö ja sen käsitteleminen	45
5.1. Kahden sukupolven erilaiset tulkinnat Länsi-Saksassa	46
5.2. Uhrit muistavat uhreja länsisaksalaisissa <i>Gedenkstätteissä</i>.....	53
5.3. Itä-Saksa pesee kätensä holokaustista.....	58
6. Yhdistyneen Saksan monipuolinen historiakuva.....	66
7. Saksa ottaa julkisesti vastuun holokaustista	77
Lähteet ja kirjallisuus.....	83
Liite 1. Kartta Berliinin Mitten kaupunginosasta	92
Liite 2. Kartta selvitetystä muistomerkin pystytyspaikaksi Platz der Republikin ympäristössä vuonna 1997	93
Liite 3. Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki.....	94

1. Saksalaisen historiakuvan esittäminen muistomerkin kautta

Toisen maailmansodan päättyessä vuonna 1945 Saksa ja saksalaiset olivat jääneet täysin liittoutuneiden jyrän alle. Sadoista kaupungeista oli jäljellä vain tuhkaa, miljoonat siviilit jättivät kotinsa ja sotilaat joutuivat vankileireille. Kolmannen valtakunnan elinkaari oli päättynyt kaaokseen, sen johtajat olivat tehneet itsemurhan tai jääneet liittoutuneiden tuomittaviksi sotarikoksista. Tuosta hetkestä alkaen saksalaiset joutuivat paitsi kohtaamaan sodan totaalisen tappion, mutta myös heidän nimissään natsien tekemät rikokset: kuuden miljoonan juutalaisen, kolmen miljoonan puolalaisen, puolentoista miljoonan venäläisen sotavangin sekä satojen tuhansien poliittisten vastustajien, mustalaisten, mielisairaiden ja homoseksuaalien murhaamisen.

Saksalaiset ovat tehneet tiliä menneisyydestään yli 60 vuotta, mutta keskustelulle ei ole annettu eikä haluttu antaa viimeistä pistettä. Päinvastoin eri vuosikymmenillä on keskusteluun tullut hyvin erilaisia puolia menneisyydestä. Kun Saksa oli jaettu kahdeksi valtioksi, ja kylmän sodan asetelmat hallitsivat maiden välisiä suhteita, oli holokausti myös politiikan väline. Länsi-Saksassa pidettiin matalaa profiilia sodanaikaisista rikoksista, koska varsinkin puheet raakuuksista itärintamalla eivät sopineet kommunisminvastaiseen ilmapiiriin. Itä-Saksassa holokausti julistettiin sosialistisen ideologian mukaisesti kapitalistien ja fasistien aikaansaannokseksi: vastarintataistelu heitä vastaan oli osa DDR:n virallista syntymyyttä. Saksan sodasta selvinnyt juutalaisvähemmistö ja muut uhrit olivat niin pieniä ja hajanaisia ryhmiä, etteivät ne saaneet paikkaa kansallisessa historiakuvassa.

Saksojen yhdistyessä lokakuussa 1990 muuttui saksalaisten julkinen suhde kolmanteen valtakuntaan. Berliinin tasavalta ei ollut suoraa seurausta toisesta maailmansodasta, kuten Länsi- ja Itä-Saksa olivat olleet. Uudella valtiolla oli edelleen vastuu natsihistoriasta, mutta myös edeltäjiensä suhtautumisesta kolmanteen valtakuntaan. Berliinissä vuonna 2005 käyttöön vihityssä Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin kuvastuu hyvin, kuinka vaikea aihe juutalaisten ja muiden ryhmien joukkotuho oli edelleen saksalaisille: muistomerkin pystyttämistä käytiin kymmenen vuoden ajan vivahteikasta keskustelua, ennen kuin lopullinen päätös kansallisesta muistomerkestä saatiin aikaan. Se, että juutalaisia muistettiin julkisesti näyttävällä monumentilla, oli tietoisista uutta historiapolitiikkaa. Historiapolitiikalla tarkoitan historian käyttöä politiikassa sekä historian tulkintojen esittämistä valtion ja muiden institu-

---

¹ Denkmal für die ermordeten Juden Europas

tioiden tukemissa museoissa, näyttelyissä ja muissa vastaavissa yhteyksissä. Termiä käytetään kirjallisuudessa usein synonyyminä muistipolitiikan kanssa, jolla tarkoitetaan muistin politisoitumista.² Toisin sanoen muistipolitiikka on yhteisen muistin tekemistä, ja historiapolitiikka historiakuvan tietoista muokkaamista.

1.1. Tutkimustehtävä

Muistomerkkihanke alkoi vuonna 1989 Länsi-Berliinissä Perspektive Berlin -kansalaisryhmän aloitteesta. Yksityisen ryhmän aloite paisui lopulta kansalliseksi kysymykseksi: Saksan liittovaltiopäivät Bundestag teki muistomerkin lopullisen pystyttämispäätöksen kesällä 1999. Newyorkilaisen arkkitehdin Peter Eisenmanin suunnittelema muistomerkki sijaitsee keskellä Berliiniä, aivan tunnetuimpien maamerkkien, Reichstagen ja Brandenburgin portin, eteläpuolella. Teos koostuu 2 711 betonipilarista, joista jokainen on lähes metrin leveä sekä kaksi ja puoli metriä korkea. Muistomerkki peittää kahden hehtaarin alueen, ja sen alapuolella on holokaustin historiaa esittelevä tietokeskus.³

Etsin gradussani vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Miksi kaikista uhreista kansallinen muistomerkki on pystytetty juuri juutalaisille ja miten se perusteltiin. Kysymys on olennainen, koska muistomerkin pystyttäjiä olivat natsirikosten perilliset, saksalaiset. Natsien politiikan uhreiksi joutui kuitenkin miljoonia ei-juutalaisia. Keskustelua siitä, kenelle muistomerkki pitäisi omistaa, kävivät varsinkin muistomerkin perustajaryhmä sekä Saksan romanit. Kysymys on mielekäs erityisesti siksi, että toista maailmansotaa pidetään saksalaisten ikuisuusongelmana, josta heitä jaksetaan muistuttaa varsinkin ulkomailla – siitä huolimatta että valtaosa nykysaksalaisista on syntynyt sodan jälkeen. Uhrien hierarkisointi eri ”merkittävyysluokkiin” saattaa kuulostaa makaaberilta, mutta juuri tämän asian ympärillä debatti pyöri vielä juuri ennen muistomerkin pystytystäkin. Juutalaisten tuhoamisen erityisyyttä perusteltiin vetoamalla natsijohtajien lausuntoihin sekä puhumalla puhtaasti ruumiiden lukumäärästä. Kuusi miljoonaa juutalaista on enemmän kuin kolme miljoonaa venäläistä sotavankia tai puoli miljoonaa romanian. Sitä, onko tällaisista suuruusluokista puhuttaessa eroilla lopulta enää väliä, ei kyseenalaistettu.

---

² Esim. Kuittinen, Liisa 2004. Uljas uusi menneisyys: tutkielma muistin poliittisuudesta ja Berliiniin rakennettavasta Holocaust-muistomerkistä. Pro gradu, Tampereen yliopisto. S. 23.

³ Eisenman, Peter 2005. Memorial to the Murdered Jews of Europe, teoksessa Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini. S. 10–11.

Muistomerkki ei vielä itsessään täytä tarkoitustaan, vaan se toimii yhdessä ympäristönsä kanssa. Toinen kysymykseni onkin, mitä pystytyspaikka merkitsee muistomerkin välittämän viestin kannalta. Pidän toista kysymystä tärkeänä, koska muistomerkki julkisena taideteoksena kommunikoi ympäristön kanssa. Sitä ei sijoiteta sattumanvaraisesti minne tahansa vaan paikalla on kaksi tehtävää: symbolinen ja arkkitehtoninen. Symbolisella tehtävällä tarkoitan muistomerkin ja paikan historiallista suhdetta. Arkkitehtonisella tehtävällä tarkoitan sen merkitystä koko kaupunkikuvan rakentajana. En kuitenkaan tutki Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin taiteellista ulottuvuutta vaan yleisemmin sen paikkaa kaupungin identiteetin rakentajana. Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki rakennettiin tontille, jonka läheisyydessä oli kolmannen valtakunnan aikana uusi valtakunnankanslia ja Hitlerin bunkkeri. Berliinin muurin jakaessa kaupunkia oli alue riisuttua rajavyöhykettä. Kun muuri murtui, tontti oli äkkiä maan pääkaupungin keskeisimmällä paikalla tärkeimpien nähtävyyksien kupeessa. Se on miljoonien turistien reitillä ja vierailevien poliitikkojen reitillä. Kaiken kaikkiaan jo paikan perusteella voidaan sanoa, että Saksa haluaa välittää ulkomaille vahvan viestin siitä, että se ottaa vastuun rikoksista sen historiassa.

Tutkimuskohteeni on muutos saksalaisessa historiakuvassa, mutta historiankirjoituksen historian sijaan keskityn julkisiin esityksiin ja tulkintoihin menneisyydestä. Jorma Kalelan mukaan julkisten esitysten vaikutus ihmisten historiakuvaan on tieteellistä tutkimusta paljon suurempi. Kalelan esittämässä mallissa julkiset esitykset ja kansanomainen historia, kuten sukupolvelta toiselle perintönä siirtyvät kokemukset, muodostavat keskenään vahvan liiton. Akateemiset tutkimukset liittyvät näiden kahden muodostamaan kehään vain osittain peittäen ainoastaan pienen segmentin.⁴

Kalelan esittämässä mallissa julkiset esitykset ja kansanomainen historia, kuten sukupolvelta toiselle perintönä siirtyvät kokemukset, muodostavat keskenään vahvan liiton. Akateemiset tutkimukset liittyvät näiden kahden muodostamaan kehään vain osittain peittäen ainoastaan pienen segmentin.⁵ Liisa Kuittinen siteeraa puolestaan Ilona Reinersia, joka huomauttaa, että aitojen historiallisten tapahtumien todistajien kuollessa historian representaatio jää puhtaasti tekstin ja kuvan varaan. Tämä muodostaa historiakuvan.⁶

---

⁴ Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus Helsinki. S. 65.

⁵ Kalela 2000, s. 65.

⁶ Kuittinen 2004, s. 29.

Virallisia historian julkisia esityksiä ovat esimerkiksi valtiomiesten puheet, muistopatsaat, museoiden näyttelyt, oppikirjat sekä joukkotiedotusvälineiden esittämien uutisten taustoitus.⁷ Historian tulkinta ja käyttö eivät ole ammattilaisten yksinoikeus. Akateemiset tutkijat eivät myöskään määrää julkista menneisyyskeskustelua yksinkertaisesti siksi, että historia on läsnä kaikkialla aina ja joka paikassa.⁸ Kalela huomauttaa myös, ettei yliopistojen historiantutkimus saisi unohtaa maallikoiden käsityksiä historiasta ja heidän kiinnostuksen kohteitaan, koska historiantutkimus on olennaisesti kiinni ympäröivässä yhteiskunnassa.⁹ Tutkimuskohteenani oleva muistomerkki ja siitä lehdistössä käyty yleinen keskustelu edustavat suuressa määrin ”virallista” ja julkista historian tulkintaa. Tieteellinen tutkimus on huomattavan paljon paremmin perusteltua kuin tutkimani puheenvuorot, mutta akateemisten töiden suora vaikutus yleisöön on vähäisempi kuin julkisten esitysten.

Keskustelun merkitystä ei pidä myöskään aliarvioida. Juutalaisen kulttuurin sekä muistomerkkien asiantuntija, Massachussetsin yliopiston professori, James E. Young pitää itse asiassa koko asiasta nousutta hälyä jopa itse muistomerkin pystytystä tärkeämpänä. Valmista patsasta uhkaa seurata hiljaisuus, kun sen olemassaoloa ei enää kyseenalaisteta. Muistomerkin olemassaoloa pidetään normina, eikä sen merkitys välity. Pystyttämisen kestäessä Saksassa pohdittiin laajasti suhdetta menneisyyteen sekä uudelle aikakaudelle sopivaa historiakäsitystä. Sinänsä muistomerkit ovat pelkkiä kiviä maisemassa, mutta niiden arvo muodostuu niihin liitettyjen riittien ja symbolien kautta. Tällaisia ovat erilaiset muistopäivät, seppeleenlasku valtiovierailulla sekä koululaisten luokkaretket.¹⁰ Symbolista arvoa kaupunkitilaan tuo myös rakennusten väliset jännitteet.¹¹ Rakennusympäristö lisää muistomerkkien symbolista arvoa, eli valtakunnan symbolisesti merkittävien paikkojen läheisyys kohottaa myös muistomerkin arvoa.

Muistomerkit heijastavat pystytyshetkensä yhteiskunnallisia käsityksiä muistamisen arvoisista asioista. Niillä on lopulta aika vähän tekemistä historian, mutta sitäkin enemmän nykyisyyden ja tulevaisuuden kanssa. Kuten James Young toteaa, valtion tehtävänä on tuottaa historiaan perustuvia yhteisiä symbole-

---

⁷ Kalela 2000, s. 37.

⁸ Hentilä, Seppo 2001. Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö, teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.), Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 27.

⁹ Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari (toim.) 2001. Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 19.

¹⁰ Young, James E. 1993. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press London, New Haven. S. 2–3.

¹¹ Kauste, Juulia 2002. Kaupunkitila monikulttuurisen yhteiskunnan strategiana: identiteetti, etnisyys ja kansalaisuus Pariisissa ja New Yorkissa, teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne. *Eletty ja muistettu tila*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 289.

ja – tai ainakin illuusioita yhteisöllisyydestä.¹² Saksalainen kirjallisuustieteilijä Andreas Huysen kirjoittaa historian käyttämisen politiikassa yleistyneen länsimaissa 1990-luvulta alkaen. Toisin kuin vielä 1980-luvulla, jolloin tulevaisuus kietoutui nykyhetken keskusteluun, otti seuraavalla vuosikymmenellä menneisyys tulevaisuuden paikan. Holokaustia Huysen pitää osana yhteistä länsieurooppalaista menneisyyttä, ja osittain se on jo universaalia menneisyyttä. Tämä johtuu siitä, että nykypäivän kansanmurhia tai rikoksia ihmisyyttä vastaan, tapahtuivatpa ne missä päin maailmaa tahansa, verrataan usein natsien holokaustiin.¹³

F.R. Ankersmithin mukaan muistomerkki edustaa muistia indeksisesti. Se kertoo historiasta jotakin vertauskuvallisesti, mutta toimii metonyymisesti (yksinkertaistettuna vertauskuvana). Se kehottaa katsomaan johonkin suuntaan, mutta ei sano suoraan, että mitä kohteesta pitäisi ajatella. Katsoja kohdistaa muistomerkkiin omat tunteensa ja suhteen menneisyyteen. Muistomerkki ei jaa muistoja olennaisiin ja epäolennaisiin, mikä erottaa sen kirjoitetusta historiasta.¹⁴ Ei ole takeita siitä, että muistomerkillä on juuri se vaikutus historiakäsityksen muokkaajana kuin sen pystyttävä on aikonut, koska katsojaan vaikuttavat Kalelan mallin mukaisesti henkilökohtaiset ja muualta opitut historiakäsitykset. Toisin sanoen vaikka valtio yrittäisi kuinka muokata historiakuva, ei sitä välttämättä tulkita halutulla tavalla. Onkin näkemyksiä, joiden mukaan muistomerkkiä ei voi olla ilman tietokeskusta tai muuta informaatiota, joka kertoo katsojalle, mitä hänen oikeastaan pitäisi muistaa.¹⁵

Muistomerkkien pystyttämisen politiikka on identiteettien ja muistin politiikkaa, joilla luodaan hierarkioita ja luokitellaan muistettavia asioita.¹⁶ Identiteettiä sillä muokataan tuottamalla rajoja ja järjestystä yhteisöön: se määrittää yhteisön jäseniä osoittamalla yhteisön yhteisen kokemuksen muistomerkkin muodossa.¹⁷ Toisaalta yhteisöllisyyden muodostamiseen liittyy myös toisten poissulkeminen, varsinkin mitä pienempi yhteisö muistomerkkin pystyttää. Saksan liittotasavalta osallistuikin aktiivisesti projektin toteuttamiseen, mikä tekee hankkeesta lopulta kansallisen ja yhteistä historiaa tuottavan. Muistomerkkin

---

¹² Young 1993, s. 6.

¹³ Huysen, Andreas 2003. *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford University Press, Stanford.

¹⁴ Ankersmith, F.R. 1997. *Remembering the Holocaust: Mourning and Melancholia*, teoksessa Ahokas, Pirjo & Chard-Hutchinson, Martine (toim.), *Reclaiming Memory. American Representation of the Holocaust*. School of Art Studies Series A, nro 36. Turun yliopisto, Turku. S. 65.

¹⁵ Jürgen Kocka, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹⁶ Lindgren, Liisa 2000. *Momentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 9–11.

¹⁷ Kuittinen 2004, s. 27–28.

pystyttämisen vain juutalaisille ratkaisi Berliinin senaatti, liittokansleri Kohl pisti henkilökohtaisen arvovaltansa peliin hylätessään ensimmäisen voittajatyön, ja lopulta liittovaltiopäivät teki päätöksen muistomerkistä vuonna 1999 sen noustua yhdeksi vaaliteemaksi edellisen vuoden parlamenttivaaleissa.¹⁸

Muistomerkin nimeämistä ja paikkaa koskevia kysymyksiä tarkastelemalla pyrin vastaamaan laajempaan kysymykseen siitä, millainen oli yhdistyneen Saksan suhde holokaustiin 1990-luvulla, miten se näkyy julkisessa historiakuvassa ja miten tämä muistamisen politiikka erosi aiemmista vuosikymmenistä. Yksi tärkeimmistä muistomerkin pystyttämiseen vaikuttaneista tekijöistä oli nimittäin se, ettei Länsi- eikä Itä-Saksassa tehty riittävästi tiliä natsimenneisyyden kanssa. Saksassa alettiin 1980-luvun lopulla puhua toisesta syyllisyydestä: ensimmäistä syyllisyyttä podettiin natsien rikoksista ja toista syyllisyyttä siitä, ettei niitä oltu käsitelty avoimesti. Toinen syyllisyys näkyy jo muistomerkin tukiyhdistyksen ensimmäisten kannanottojen ensimmäisissä lauseissa, joissa sanottiin olevan häpeällistä, ettei Saksassa vielä muistettu holokaustin juutalaisuhreja. Toinen syyllisyys kehittyi vuosikymmenten kuluessa, ja siksi olen kirjoittanut toisen pääluvun holokaustin käsittelemisestä Länsi- ja Itä-Saksassa. Tämä tarkastelu avaa yhdistyneen Saksan historiakulttuurin muutosta 1990-luvulla.

Kerron yleisesti muistomerkin pystyttämisen prosessista luvussa 2 ja käsittelen kahta ensimmäistä pääkysymystä luvuissa 3 ja 4. Luvussa 5 käyn läpi saksalaisten suhdetta kolmannen valtakunnan taakkaan ja holokaustiin 1990-luvulle asti. Holokausti-historian käsittely eri vuosikymmenillä on olennaista, jotta voi ymmärtää sodanjälkeisen vaikenemiskulttuurin muutoksen monitahoiseen keskustelemaan kulttuuriin 1990-luvulla. Vaikka yhdistyneen Saksan suhteen holokaustiin on länsisaksalaisen historiakulttuurin perillinen, olen käsitellyt runsaasti myös itäsaksalaista historiakuva. Tämä sen takia, että siinä näkyy historiakuvien tiukka sidos aikaan ja paikkaan. Toinen syy on se, että muurin murtuessa Saksassa oli toistakymmentä miljoonaa kansalaista, joille oli ainakin yritetty tietoisesti luoda punaisesti väritynyt kuva kansallissosialismin uhreista. Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki oli toisaalta historiakulttuurin tuote, ja toisaalta sillä muokattiin vallinnutta historiakuva.

Luvussa 6 nivon yhteen muistomerkkikeskustelun sekä 1990-luvun muuta saksalaiset holokaustikeskustelut, jotka hyvin ilmentävät historiakuvan muutosta yhdistyneessä Saksassa. Työn laajuuteen

---

¹⁸ Kirsch 2003, s. 102–106.

nähdessä olen tutkinut suhteellisen paljon entisten saksalaisten keskitysleirien, *Gedenkstätte*jen historiaa sodan jälkeen. Niissä näkyvät kuitenkin hyvin konkreettisesti kahden Saksan historian tulkinnat. Koska *Gedenkstätten* ovat historian julkisia esityksiä kuten Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkikin, olen katsonut voivani käsitellä niitä tässä yhteydessä perusteellisesti.

1.2. Lähteet

Holokausti-muistomerkistä nousi kymmenessä vuodessa suuri julkinen keskustelu, johon osallistui Perspektive Berlinin lisäksi etenkin natsirikosten uhrien etujärjestöjä, poliitikkoja, historioitsijoita ja museoiden edustajia. Keskustelu sai joka kerta uutta voimaa pitkän muistomerkkiprojektin eri käänneistä; voidaan sanoa sen lopulta nousseen itse valmiin muistomerkkin veroiseen asemaan saksalaisten menneisyyskuvan esittäjänä.¹⁹

Päälähteeni ovat holokausti-muistomerkkiin liittyvä sanomalehtikirjoittelu, joka on koottu Ute Heimrodin, Günter Schluschen ja Horst Seferensin toimittamaan kirjaan *Der Denkmalstreit – das Denkmal?*²⁰ Se on laaja kokoelma, joka sisältää lehtikirjoituksia, kirjoituksia sekä dokumentteja valtion päätöksistä ja muistomerkkipailuista. Kirjaan ei ole koottu jokaista asiaan liittyvää kirjoitusta, mutta se on edelleen ylivoimaisesti kattavin kokoelma aiheesta.²¹ Päälähdekokoelmani takakannen lausahdus kuuluu *Ein Querschnitt durch die Seele der Nation* (Läpileikkaus kansakunnan sielusta). Lauseessa on yhtä paljon dramatiikkaa kuin totuuden siementä.

Koska minulla ei ole systemaattisesti seurattavia lehtiä, työ ei ole sanomalehtitutkimusta. En ole jakanut keskustelijoita eri leireihin mielipiteiden mukaan vaan olet tutkinut, mistä saksalaiset ylipäättään keskustelivat. Tutkimukseni lähtökohta on muistomerkkin välittämä historiakuva, ja muistomerkkiä on hedelmällistä tutkia siitä käydyn keskustelun kautta, koska juuri julkinen debatti antoi muistomerkille merkityksen ja saksalaisille sysäyksen todella pohtia historiaansa. Tämän takia en ole käyttänyt taidehistorian metodeja muistomerkkitutkimuksesta, koska ne keskittyvät paljolti taideteoksen tyyliin ja

---

¹⁹ Berliinin osavaltion tiede- ja taideasioiden senaattorin Peter Radunskin, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

²⁰ Heimrod, Ute & Schlusche, Günter & Seferens, Horst (toim.) 1999. *Der Denkmalstreit – das Denkmal? Die Debatte um das "Denkmal für die ermordeten Juden Europas"*. Eine Dokumentation. Philo Berliini. S. 606–608.

²¹ Muistomerkkikeskustelun tärkeimpiä artikkeleita on koottu esim. suppeahkoon teokseen Cullen, Michael S. 1999. *Das Holocaust-Mahnmal. Dokumentation einer Debatte*. Pendo Verlag, München.

muotokielen välittämiin merkityksiin. Tämän työn kannalta ei ole mielekäästä kysyä, miten kivi-paasipelto heijastaa holokaustia, vaan mitä tuhotuille juutalaisille pystytetty muistomerkki ja siitä käyty keskustelu kertovat historiasuhteesta.

Lehdet, joissa Berliinin muistomerkki -keskustelua eniten käytiin, ovat saksalaisia laajalevikkisiä sanomalehtiä. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Tageszeitung*, *Süddeutsche Zeitung* ja *Die Zeit* ovat sanoma- ja viikkolehtiä, joita luetaan ympäri maata, *Der*, *Tagesspiegel*, *Berliner Morgenpost* ja *Frankfurter Rundschau* ovat paikallisempia sanomalehtiä. *Der*, *Tagesspiegel*, *Die Tageszeitung* ja *Berliner Morgenpost* ilmestyvät Berliinissä ja *Frankfurter Rundschau* Frankfurt am Mainissa. Berliiniläiset lehdet ovat lähteissä paremmin edustettuina johtuen siitä, että muistomerkkihankkeen alkuvaiheessa ennen ensimmäistä kilpailua hanke pysyi pääkaupungin asiana. Valtakunnalliseksi se levisi myöhemmin asteittain. Tyypillistä näille lehdille on, että ne eivät läpäise aivan kaikkia kansankerroksia, eikä niitä lueta tasaisesti Saksan joka kolkassa. Näissä lehdissä muistomerkkiasiaa kommentoineet kirjoittajat ovat usein historian, taidehistorian tai politiikan asiantuntijoita. Keskustelua voidaankin siten osittain pitää suhteellisen rajattuna ylätason debattina, joka suodattuu kansalaisille puheenaiheina välikäsien kautta. Tätä tukee myös Peter Carrierin väitöskirjassaan esittämä luku, jonka mukaan muistomerkin ensimmäisen suunnittelukilpailun aikana vuonna 1995 koko hankkeesta oli tietoisia 46 prosenttia saksalaisista ja siitä velloneesta kuumasta mielipiteidenvaihdosta 37 prosenttia.²²

Berliinin holokausti-muistomerkistä ei ole Suomessa ilmestynyt muuta tutkimusta kuin Liisa Kuittisen kansainvälisen politiikan gradu.²³ Hänen lähestymistapansa on varsin erilainen kuin omani. Kuittinen tutkii teorian pohjalta paikan luomia merkityksiä ja käyttää holokausti-muistomerkkiä tapausesimerkinä. Kuittisella ei myöskään ole työssään saksalaisen holokausti-keskustelun historiallista viitekehystä. Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki mainitaan usein Berliinin kaupungin muutosta tai saksalaisen historiakulttuurin muutosta 1990-luvulla käsittelevissä teoksissa, mutta muistomerkin problemaattiseen pystyttämisen prosessiin on kiinnitetty vähän huomiota. Valtaosaa käyttämästäni kirjallisuudesta ei ole saatavilla Suomessa vaan olen hankkinut sitä Saksasta.²⁴

---

²² Carrier, Peter 2000. Monuments and national memory cultures in France and Germany since 1989: the "Vél d'Hiv" in Paris and the Holocaust Memorial in Berlin. Freie Universität, Berliini. S. 17.

²³ Kuittinen 2004.

²⁴ Kiitän Tampereen yliopistoa, joka tuki pro gradu -työni kirjoittamista matka-apurahalla Saksaan sekä Karjalan Sivistysseuraa, joka antoi stipendin tutkimuksen tekoa varten.

Saksassa muistomerkin pystyttämiseen liittyviä vaiheita on tutkittu luonnollisesti enemmän. 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa on ilmestynyt useita teoksia, jotka tutkivat muistomerkkiprosessin vaiheita ja siihen liittyvää poliittista päätöksentekoa. Historiallista vertailua yhdistyneen Saksan ja jaetun Saksan historiakuviin niissä on ollut varsin vähän. Toisaalta Saksojen historiakulttuureista kertova tutkimus päättyy usein Saksojen yhdistymiseen ja jättää 1990-luvun ja muistomerkin huomiotta. Oma työni täydentääkin tätä aukkoa tutkimuskentässä.

Olen käyttänyt työssäni apuna Kirschin²⁵, Leggewie & Meyerin²⁶ sekä Carrierin²⁷ teoksia. Claus Leggewien ja Erik Meyerin teos on perustutkimus muistomerkkihankkeen alusta loppuun, jossa esitellään etenkin muistomerkin poliittista kontekstia. Historiakuvan muutosta aiempiin vuosikymmeniin verrattuna siinä ei kuitenkaan ole. Jan-Holger Kirsch luo puolestaan kirjassaan perusteluja sille, miten Berliinin muistomerkki rakentaa uutta saksalaista kansallisidentiteettiä. Hänen mukaansa historiakeskustelulla oli lopulta melko vähän tekemistä historian kanssa. Sen sijaan muistomerkin pystytys heijastaa Saksan kykyä tunnustaa syyllisyytensä, joka 1990-luvulla ole enää ristiriidassa kansallistunteen kanssa. Englantilaisen Peter Carrier vertailee väitöskirjassaan Berliinin muistomerkkiä ja Pariisiin vuonna 1994 pois kuljetettujen juutalaisten muistolle pystytettyä *Vél´ d´Hiv´* -patsasta. Peter Carrierin laaja väitöskirja luo kuvan 1990-luvun uudentyypisistä muistomerkeistä, jotka eivät olekaan merkitykseltään suljettuja vaan katsojalle avoimia. Tämä johtuu keskustelusta, jonka ne pystytysvaiheessa herättävät. Tämän takia historiakulttuurista tulee aiempaa monipuolisempaa.

Saksan suhde vaikeaan menneisyyteensä on tyyppiesimerkki ja paljon tutkittu klassikko, kun tutkitaan historian painolastia, historian julkista esittämistä ja vaikutusta kollektiiviseen identiteettiin.²⁸ Kolmatta valtakuntaa on tutkittu enemmän kuin mitään muuta vaihetta Saksan historiasta. Historian lisäksi holokaustia on tutkittu esimerkiksi kirjallisuustieteen ja kulttuurintutkimuksen näkökulmasta, joiden klassikoita ovat Theodor W. Adomon ja Walter Benjaminin kirjoitukset. Yhtä hyvin holokausti on toiminut sosiologi Zygmunt Baumanin modernin teorian esimerkkinä. Aihe ei ole kuitenkaan loppuun kaluttu: Saksassa ja sen valtaamilla alueilla tapahtunut holokausti on hyvin dokumentoitu, mutta sen julkista

---

²⁵ Kirsch Jan-Holger 2003. Nationaler Mythos oder historische Trauer? Der Streit um ein zentrales "HOLOCAUST-MAHNMAL" für die Berliner Republik. Böhlau Köln.

²⁶ Leggewie, Claus & Meyer, Erik 2005. Ein Ort, an den man gerne geht. Das Holocaust-Mahnmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989. Carl Hanser Verlag München.

²⁷ Carrier 2000.

²⁸ Hentilä, Seppo 2001. Historiapoliittikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö, teoksessa Jorma Kalela & Ilari Lindroos (toim.), Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 26.

käsittelyä sodan jälkeen on tutkittu huomattavasti vähemmän – varsinkin meillä. Suomessa Seppo Hentilä on yksi harvoista tutkijoista, joka on paneutunut aiheeseen.

1.3. Nimistä ja käsitteistä

Puhuttaessa muistomerkeistä saksaksi tai englanniksi paljastuu niistä merkityseroja, jotka ovat suomenkieliselle hieman vieraita. Muistomerkin synonyyminä voidaan käyttää tietyissä tapauksissa patsasta ja joskus monumenttia, mikä lähinnä viittaa muistomerkin suureen kokoon. Englannin kielessä kaksi yleisintä ilmausta ovat *monument* ja *memorial*. Ensimmäisen konnotaatio on positiivinen, sillä muistetaan esimerkiksi kansallisia merkkihenkilöitä, mutta myös uhreja, jotka sankarillisesti ovat osa valtion perustamis- tai käännekohtamyyttejä. Jälkimmäinen on omistettu aina uhreille, jotka saattavat edustaa lisäksi yhteiskunnan näkökulmasta toiseutta.²⁹

Syytä on tutustua hieman myös saksankieliseen käsiteviidakkoon. Saksassa toisen maailmansodan uhreille on omistettu paikkoja, joista käytetään nimiä *Denkmal*, *Mahnmal*, tai *Gedenkstätte*. Ensimmäinen suomentuu puhtaasti muistomerkeksi.³⁰ *Mahnmalin* tarkoituksena on toimia varoituksena, jotta muistettu tapahtuma ei toistuisi.³¹ Saksan entiset keskitysleirit käyttävät taas nimeä *Gedenkstätte*, muistopaikka. Tähän liittyy käsitteellisen muistamisen lisäksi usein opetustarkoitus, joka tapahtuu keskitysleirien museoissa tai näyttelyjen avulla.³² Muistomerkkikeskustelussa varsinkin *Mahnmalia* ja *Denkmalia* käytetään synonyymeinä, ja *Gedenkstätteistä* puhutaan lähinnä vain silloin, kun tarkoitetaan entisiä keskitysleirejä tai muita autenttisia historiallisia paikkoja.³³ Käytän työssä paljon *Gedenkstätte*-termiä, koska muistopaikka-sana ei kerro koko merkitystä. *Mahnmalin* ja *Denkmalin* välillä on myös historiallinen merkitysero. Itä-Saksan kansalliset keskitysleirimuistomerkit olivat *Mahnmaleja*, ja erotuksena niihin Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkeille ehdotettiin juuri *Denkmal*-nimeä.³⁴

---

²⁹ Young 1993, s. 2–3.

³⁰ *Denk mal* on tarkasti suomennettuna ajattelepa sitä!

³¹ Verbistä *mahnen*, varoittaa.

³² Carrier 2000, s.128.

³³ Esim. DDR:n tutkintavankila Hohenschönhausen, jossa muistetaan Stasin uhreiksi joutuneita on nimeltään *Gedenkstätte Hohenschönhausen*.

³⁴ Eberhard Jäckel, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

Vaikka juutalaiset olivat holokaustin suurin yksittäinen tuhottu ryhmä, holokaustiin niputetaan laajasti ymmärrettyä myös kaikki muut vainotut: romanit, Jehovan todistajat, homoseksuaalit, mielisairaas, vammaiset, kommunistit, sosiaalidemokraatit, kirkonmiehet ja venäläiset sotavangit. Etymologisesti sana *holocaust* tulee kreikasta, ja tarkoittaa polttouhria. Sana tuli Saksassa yleiseen käyttöön vasta samannimisen amerikkalaisen tv-sarjan myötä vuonna 1979. Historiankirjoituksessa sen otti laajemmin käyttöön historioitsija Raul Hilberg kirjassaan *The Destruction of the European Jews*. Suomalainen holokausti-kirjoitusmuoto on Kielitoimiston suosittelu. Juutalaisten joukkomurhaa kuvaamaan käytetään myös heprean kielen katastrofia kuvaavaa *shoah*-sanaa. Se tuli Saksassa käyttöön 1980-luvulla ranskalaisen Claude Lanzmannin *Shoah*-dokumenttielokuvan myötä.³⁵

2. Muistomerkki Euroopan tuhotuille juutalaisille

Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkin pystyttämistä edelsi kymmenen vuoden keskustelu siitä, kenelle muistomerkki pitäisi pystyttää ja minne se pitäisi pystyttää vai tarvitaanko kyseistä muistomerkkiä lainkaan. Muistomerkkin tukiyhdistys halusi Saksan valtion omistavan kansallisen muistomerkkin vain ja ainoastaan tuhotuille juutalaisille. He joutuivat vastakkain etenkin Saksan romanien kanssa, joiden mielestä oli syrjintää sulkea heidät pois holokaustin muistosta. Ei-juutalaiset saksalaiset esittivät keskustelussa argumentteja, joiden mukaan saksalaisten muistomerkillä pitäisi olla tekijöiden, ei uhrien näkökulma. Toisin sanoen sen pitäisi kunnioittaa ja surra kaikkia uhreja, ei vain yhtä ryhmää. Muistomerkkin konsepti päätettiin kuitenkin jo suhteellisen aikaisessa vaiheessa prosessia, ja vaatimus holokaustin laajasta ymmärtämisestä siirtyi päätökseen muistaa uhreja myös tulevaisuudessa.

Muistomerkkiä vastustaneet eivät sinällään kieltäneet, ettei Saksan kuuluisi tunnustaa perintönsä kolmannen valtakunnan käsittelemättömiksi jääneistä rikoksista. Monien mielestä taideteos ei tosin kertoisi holokaustista mitään niille, jotka eivät itse olleet kokeneet sota-aikaa ja joilla ei ollut kontaktia uhreihin. Vielä vähemmän holokaustista oppisivat tulevat sukupolvet, joille muistomerkki oli painokkaasti suunnattu. Tämän keskustelun ansiota on se, että muistomerkkiä täydennettiin holokaustin historiaa esittelevällä tietokeskuksella.

---

³⁵ Elitz, Thorsten & Stötzel, Georg 2007: Wörterbuch der "Vergangenheitsbewältigung". Georg Olms Verlag Hildesheim. S. 322–323.

Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkistä suunniteltiin alusta lähtien mittasuhteiltaan suurta monumenttia, jotta se ilmaisisi riittävän hyvin holokaustin suuruuden rikoksena ihmiskuntaa vastaan. Siksi monumentin sijoittaminen kaupunkikuvaan ei ollut aivan yksioikoinen tehtävä. Kun muuri revittiin alas Berliinin keskustasta, kaupunkiin tuli kyllä paljon käyttökelpoista rakennusmaata. Muistomerkien pystytyspaikalla ja ympäristöllä täytyy olla kuitenkin jokin syy, joka yhdistää taideteoksen historiaan ja siihen, mitä pystyttäjät tahtovat muistomerkillä oikeastaan sanoa. Muistomerkien tukiyhdistys toivoi paikkaa Hitlerin bunkkerin jäännösten lähellä, jolloin ”uhrit nousisivat tekijöiden yläpuolelle.” Tämä sopi muistomerkien muille pystyttäjille, valtiolle ja osavaltiolle, koska paikka yhdistyi hyvin symbolisesti tärkeisiin paikkoihin. Viimeistään pystytyspaikka teki Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkistä yhdistyneelle Saksalle tärkeän kansallisen muistomerkien.

Mittasuhteiltaan valtavaksi kansakuntaa vaivanneeksi kysymykseksi paisunut kysymys Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkistä lähti liikkeelle hyvin pienen kansalaisjoukon aloitteesta. Länsisaksalainen, etenkin kolmannesta valtakunnasta dokumentteja tehnyt, toimittaja Lea Rosh oli vierailut vuonna 1988 Jerusalemin Jad Vashemissa³⁶, ja tyrmistynyt siitä, ettei rikoksen tekijöiden maassa Saksassa holokaustia muistettu millään tavalla julkisesti.³⁷ Rosh kokosi yhteen kansalaisryhmän Perspektive Berlinin, jossa oli mukana tunnettuja historioitsijoita (kuten professori Eberhard Jäckel Stuttgartista), poliitikkoja (entinen liittokansleri Willy Brandt), kirjailijoita (Günter Grass), mutta myös tunnettuja DDR:n kulttuuripersoonia, kuten kirjailijat Christa Wolf ja Christoph Hein. Tässä mielessä aloitetta voidaan pitää jopa yhteissaksalaisena projektina, vaikka sitä lännen puolelle suunniteltiin.³⁸

Ryhmä vaati alkuvuodesta 1989 avoimessa kirjeessä muistomerkien pystyttämistä Länsi-Berliiniin. Suunniteltu paikka oli Prinz Albrecht -kortteli Niederkirchnerstrassella³⁹ aivan Berliinin muurin edessä. Paikalla oli ollut aikoinaan Gestapon päämaja, ja 1980-luvulla alkaneissa tutkimuksissa oli maan alta kaivettu esiin vanhat vankiselleinä toimineet kellarit. Pääperusteluna muistomerkille oli se, että julkinen vaikeneminen holokaustista oli jatkunut Länsi-Saksassa liian kauan. Perspektive Berlinin mielestä oli häpeällistä, ettei Euroopan tuhotuille juutalaisille ollut omistettu ainoatakaan muistopaikkaa.⁴⁰

³⁶ Juutalaisten tuhoamista, vastarintaa ja selviytymistä esittelevä muistomerkki- ja museokokonaisuus.

³⁷ Leggewie & Meyer 2005, s. 53–54.

³⁸ Kirsch 2003, s. 87.

³⁹ Amerikkalaisten sektorilla

⁴⁰ Perspektive Berlin, „Erster Aufruf“, *Frankfurter Rundschau*, 30.1.1989.

Muistomerkkihanke muuttui avoimesta vaatimuksesta astetta vakavammaksi, kun 7. marraskuuta 1989 perustettiin muistomerkin tukiyhdistys.⁴¹ Sen tavoitteeksi määriteltiin muistomerkin vaatiminen ja välttämättömyyden puolustaminen julkisuudessa, lahjoitusvarojen kerääminen hankkeen toteuttamiseksi sekä vaikuttaminen Berliinin osavaltion senaattiin, jotta se antaisi käyttöön halutun maa-alueen pystytyspaikaksi.⁴² Sinänsä ei ollut tavatonta, että kansalaisryhmä vaati kansallista muistomerkkiä. Samaan aikaan kansalaisryhmät painostivat valtiovaltaa voimakkaasti esimerkiksi ympäristö- ja rauhankysymyksissä.⁴³

”Kirjoituspöytämurhaajien”⁴⁴ entinen keskus Prinz Albrecht -korttelissa oli symbolisesti tärkeä paikka myös toisen kansalaisryhmän mielestä. Aktives Museum ryhmä halusi perustaa alueelle oman pysyvän näyttelyn ja museon, joka muistaisi kaikkia kolmannen valtakunnan väkivaltabyrokratian uhreja sekä saksalaisia rikosten tekijöinä.⁴⁵ Aktives Museum kannatti nimensä mukaisesti näyttelyä, jossa vierailija ei olisi pelkkä katsoja, vaan saisi myös itse tutkia historiaa. Alueen konseptiksi määriteltiin tietokeskus, jossa olisi laaja kirjasto ja arkisto. Tässä mallissa oli olennaista sen ajatus esitellä kolmannen valtakunnan toimintaa väkivaltakoneiston kautta ja muistaa sen kaikkia uhreja tasapuolisesti: ”surun kannalta ei ole relevantteja tai epärelevantteja uhreja. Juutalaiset, mustalaiset, komissaarit, homot ja muut olivat kuollessaan samanlaisia ja heitä täytyy kunnioittaa samalla tavalla. Puhe unohdetuista uhreista ei kerro niinkään historiantutkimuksesta vaan ennakkoluuloista. Hierarkiattomuus on Aktives Museumin peruskivi ja osa menneisyyden hallintaa.”⁴⁶

Aktives Museumin mukaan Gestapo-Gelände erosi entisten keskitysleirien muistopaikoista siinä, että Topographie des Terrors edustaa holokaustin byrokraattista luonnetta. Päätekijät eivät olleet primitiivisiä hakkaajia vaan korkeita virkamiehiä.⁴⁷ Alueen lopullista käyttöä pohtinut asiantuntijakomissio asetui lopulta vuonna 1990 kannattamaan Aktives Museumin ideaa Perspektive Berlinin sijaan. Komissio totesi alueen olevan

---

⁴¹ Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europas.

⁴² Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europasin perustamisasiakirja 7.11.1989.

⁴³ Leggewie & Meyer 2004, s. 54.

⁴⁴ Schreibtischtäter

⁴⁵ Till, Karen E. 2005. The new Berlin: memory, politics, place. University of Minnesota Press, Minneapolis. S. 103.

⁴⁶ Till 2005, s. 105; Aktives Museumin tiedote, ”Stellungnahme zur Forderung nach einem Holocaust-Mahnmal auf dem Gestapo-Gelände, Berliinissä huhtikuussa 1989.

⁴⁷ Aktives Museumin tiedote, ”Stellungnahme zur Forderung nach einem Holocaust-Mahnmal auf dem Gestapo-Gelände“, huhtikuu 1989.

ensisijaisesti tekijöiden paikka, ja sellaisena se pitää esittää. Paikan erityisyys on siinä, että siellä istuivat kirjoituspöytänsä ääressä ne henkilöt, jotka suunnittelivat, organisoivat, valvoivat ja osin itse suorittivatkin poliittisen terrorin ja rasistisen väkivallan -- siksi paikan tulee selittää ja opettaa, välittää tietoa ja tukea ajattelua. Tekijöiden paikka on kuitenkin myös yhtäläillä uhrien paikka. Komissio on jo aiemmin viitannut siihen, että kansallissosialistien viranomaisten murhaamien ja vainoamien uhrien, erityisesti niin kutsuttujen ”unohdettujen uhrien”, muistaminen kuuluu tälle paikalle.⁴⁸

Vaihtoehto voi olla vain yhteinen konsepti, joka ottaa huomioon kaikki alueen ulottuvuudet – niitä ovat merkitseminen, tutkimus, muistaminen, oppiminen, opettaminen, varoittaminen, hahmottaminen [gestalten], tiedon välitys ja kohtaaminen. Kaikki nämä kuuluvat yhteen, eivätkä missään nimessä sulje toisiaan pois.⁴⁹

Berliinin senaatti myönsi maaliskuussa 1990 Prinz Albrecht -korttelin eli Gestapo-korttelin Aktives Museum ehdotukselle pysyvästä näyttelystä nimeltään Topographie des Terrors. 1990-luvun aikana auki kaivettuihin entisiin sellisiin rakennettiin näyttely korttelin historiasta, joka painottui Gestapon toiminnan esittelyyn. Pysyvän museorakennuksen suunnitteli sveitsiläinen arkkitehti Peter Zumthor, mutta se jäi rakentamatta rahoitusvaikeuksien takia.⁵⁰

Maailmanhistoriallinen käänne vapautti kuitenkin toisen suuren tontin muistomerkkihankkeelle. Berliinin muuri murtui, ja rajavyöhykkeeltä jäi suuri tyhjä tila keskelle kaupunkia. Niin kutsuttu Ministergärtenin alue oli Itä-Berliinin autiota rajavyöhykettä aivan Brandenburgin portin ja Pariser Platzin eteläpuolella. Tälläkin paikalla oli runsaasti symboliarvoa: aivan lähellä olivat sijainneet niin Führerin bunkerin kuin uusi valtakunnankanslia. Tuolla paikalla oli ollut natsivallan ylin keskus, jossa Hitler oli sanellut testamentissaan vihansa juutalaisia kohtaan. Tosin aivan suoraan tuon tontin alle olivat jääneet Hitlerin henkivartiokaartin bunkkerin sekä elintarvikeministeriön rauniot; symbolisesti merkittävämmät paikat olivat 1980-luvulla rakennettujen asuintalojen alla korttelin etelälaidalla.⁵¹ Perspektiive Berlin pyysi välittömästi tonttia käyttöönsä keväällä 1990 siirtymävaiheessa olleelta Itä-Berliinin hallinnolta, joka purki alueelta merkityksensä menettänyttä kuolemanvyöhykettä.⁵²

Lokakuussa 1992 Saksan liittovaltio ja Berliinin osavaltio luovuttivat virallisesti Ministergärtenin alueen muistomerkkiä varten, ja lupasivat maksaa sen noin 10 miljoonan D-markan kustannuksista puolet. Toinen puolikas oli määrä kattaa lahjoitusvaroilla. Samalla vahvistettiin, että muistomerkki on omistettu

⁴⁸ Prinz-Albrecht –aluetta koskevien ehdotusten työstämistä pohtiva työryhmän loppuraportti maaliskuussa 1990.

⁴⁹ Christine Fischer-Defoy (Aktives Museum) Prinz-Albrecht –aluetta koskevien ehdotusten työstämistä pohtiva työryhmän loppuraportissa.

⁵⁰ Kaupunki ja valtiovalta lupasivat rahoitusta hankkeelle vasta 2000-luvulla, ja museon rakentaminen alkoi vasta vuonna 2008.

⁵¹ Ks. liite 1.

⁵² Perspektiive Berlinin kirje DDR:n presidentti Hans Modrowille 6.4.1990.

yksinomaan Euroopan tuhotuille juutalaisille. Berliinin muihin muistopaikkoihin, kuten Wannseen huvilaan tai Topographie des Terrorsiin, vedoten todettiin, etteivät ne saa sulkea toistensa merkitystä pois kilpailemalla keskenään.⁵³ Kolmessa vuodessa muistomerkki oli saanut valtion tuen, ja oli muuttunut samalla kansalaisaloitteesta jo osaksi kansallista historiapolitiikkaa.

Muistomerkin tukiyhdistys järjesti viranomaisten tuella avoimen muistomerkin suunnittelukilpailun huhtikuussa 1994. Muoto oli vapaa, mutta osavaltion viranomaisten ehtona oli, että muistomerkin tuli sopia ympäröivään kaupunkikuvaan. Alueella oli tilaa muistomerkkiä varten 20 000 neliometriä. Muistomerkin oli ilmennettävä riittävässä määrin holokaustin historiallista merkittävyyttä ja rikoksen suuruutta, jonka järkyttävyyttä eivät sanat riittäneet kuvaamaan. Sen oli kunnioitettava murhattuja juutalaisia, osoitettava surua ja häpeää. Lisäksi muistomerkin toivottiin kasvattavan tietoisuutta rauhan, vapauden, tasa-arvoisuuden ja suvaitsevaisuuden merkityksestä laajemmin. Muistomerkin oli lisäksi näytettävä, etteivät saksalaiset ole unohtaneet raskasta historiaansa. Vaatimuksena oli vielä, että sen oli oltava uusi luku ihmisten välisessä elämässä, jossa vähemmistöjä ei enää vainottaisi.⁵⁴ Paikan merkityksestä todettiin, että Ministergärten oli entistä rajavyöhykettä, mikä huomioisi myös Saksan sodanjälkeisen historian ja juutalaisten tuhoamisen olevan saksalaisten vastuulla niin idässä kuin lännessäkin. Paikkaa perusteli tarkemmin historiallisilla syillä professori Eberhard Jäckel, jonka tiivistelmä holokaustin historiasta oli kilpailukutsun liitteenä. Jäckel perusteli paikan valintaa sillä, että Saksasta ei löytynyt muuta holokaustin luonteelle sopivaa autenttista tapahtumapaikkaa: juutalaisten tuhoaminen oli tapahtunut suureksi osaksi keskitysleireissä, jotka eivät sijainneet Saksan alueella. Sen takia juutalaisten tuhoa piti muistaa paikalla, jossa teko suunniteltiin.⁵⁵

Kilpailun suosio yllätti järjestäjätkin, sillä ehdotuksia tuli yli 500. Tulos julkistettiin maaliskuussa 1995, mutta eri asiantuntijatahoista koostunut jury ei osannut päättää yhtä voittajaa. Ensimmäisen palkinnon jakoivat kölniläisen arkkitehti Simon Ungersin suunnitelma sekä berliiniläisten Christine Jakob-Marksin, Hella Rofesin, Hans Scheibin ja Reinhard Stanglin muodostaman ryhmän ehdotus.

Ungersin ehdotus oli 85 metriä kanttinsa oleva neliönmuotoinen metallipaasi, joka sivuiltaan oli aidattu muistuttamaan muodoltaan keskitysleiriä. Auringonvalolla metallipaasille heijastettiin parinkymmenen

---

⁵³ Berliinin kulttuuriministerin holokausti-muistomerkkiä suunnittelevan työryhmän päätös 28.4.1992.

⁵⁴ Holokausti-muistomerkin kilpailujulistus huhtikuussa 1994.

⁵⁵ Holokausti-muistomerkin kilpailujulistus huhtikuussa 1994.

suurimman tuhoamis- ja keskitysleirien nimet. Jakob-Marksin ryhmän suunnitelma lähestyi juutalaisia uhreja vielä henkilökohtaisemmalla tasolla. Muistomerkki oli koko alueen peittävä yhtenäinen betoni-paasi, johon on kaiverrettuna neljän miljoonan murhatun juutalaisen nimet. Lisäksi paasiin jätettiin suuri tyhjä alue niille puolelletoista miljoonalle uhrille, joiden nimiä ei tiedetä. Valtavaa hautakiveä muistuttavan teoksen keskellä oli lisäksi 18 kiveä, jotka symboloivat holokaustin koskettamia maita.⁵⁶ Varsinkin voittajatöiden monumentaalinen koko herätti lehdistössä kiivasta keskustelua, ja realisoituneet muistomerkkiehdotukset antoivat uutta pontta koko yleiseen keskusteluun. Fyysisten mittasuhteiden lisäksi Jakob-Marksin ja työryhmän ajatus ”hautakivestä” herätti lehtikirjoittelussa runsaasti intohimoja puolesta ja vastaan: epäiltiin, olisiko kuolleiden nimien kirjaaminen hyvä muistomerkin muoto, jos sen pystyttäisivät ei-juutalaiset saksalaiset pääasiassa ei-juutalaiselle yleisölle. Vainajien anonymiteetin riistäminen herätti myös kysymyksiä. Katsojasta riippuen työ oli täydellinen paikka uhreille, joilla ei ollut omaa hautausmaata tai sitten se oli puhtaasti mauton.⁵⁷

Myöskään muistomerkin tilaaja-osapuoli ei päässyt yksimielisyyteen voittajasta. Perspektiive Berlin kannatti Lea Roshin suulla Christine Jakob-Marksin ehdotusta. Hänen mielestään Simon Ungersin työssä uhrin olivat jääneet sivuosaan. Rosh löysi Ungersin valitsemien keskitysleirien nimien joukosta holokaustin historiaan liittyviä virheitä: joukossa oli leirejä, kuten Sachsenhausen, jotka eivät Roshin mielestä olleet juutalaisten tuhoamisleirejä.⁵⁸ Jakob-Marksin ryhmän ”hautakiveä” asettui kannattamaan myös Berliinin osavaltiota edustaneen senaatin rakennushallinto, jonka mukaan ”poikkeuksellisen vaikuttava ja tunteita herättävä työ voitaisiin toteuttaa, ellei Saksan juutalaisten puolelta tulisi vastaväitteitä.”⁵⁹ Tilanne muuttui lopulta niin, että Saksan juutalaisten keskusneuvoston puheenjohtaja Ignatz Bubis, joka virallisesti pysytteli koko hankkeen ulkopuolella, ilmoitti, ettei hän kannata Jakob-Marksin suunnitelmaa. Bubisin mielestä pelkät uhrien nimet eivät kertoneet vielä tarpeeksi holokaustista. Toisaalta Ungersin muistomerkkimallista puuttui siitäkin hänen mielestään laatu.⁶⁰

Kiista puhallettiin pian poikki kesällä 1995, kun liittokansleri Helmut Kohl käytti henkilökohtaista veto-oikeuttaan ja hylkäsi voittajaehdotuksen. Hän ilmoitti, että valtio tuki edelleen muistomerkkihanketta,

---

⁵⁶ Schlusche, Günter 2005. A Memorial is built. History, planning and architectural context, teoksessa *Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe*. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini. S. 19.

⁵⁷ Kirsch 2003, s. 243; Leggewie & Meyer 2005, s. 108–111.

⁵⁸ Lea Roshin haastattelu, „Die Ermordeten zurückholen“, *Die Tageszeitung* 6.4.1995.

⁵⁹ Berliinin senaatin rakennushallinnon lehdistötiedote kilpailun voittajasta 28.6.1995.

⁶⁰ Ignatz Bubisin haastattelu, „Millionen Namen sind nicht genug“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 29.6.1995.

mutta halusi löytää ratkaisulle laajan konsensuksen. Toistaiseksi muistomerkkihanke joutui telakalle.⁶¹ Kohlin päätös oli Kirschin mukaan lojaaliudenosoitus Saksan juutalaisten neuvoston puheenjohtajalle Ignatz Bubisille.⁶² Myös Leggewien ja Meyerin mielestä Bubisin mielipiteillä oli merkitystä Kohlin päätöksessä.⁶³

Hanke tuntui joutuneen pahasti tuuliajolle kilpailun kuivuttua tyhjiin. Bundestag keskusteli muistomerkkiasiaista sodan loppumisen vuosipäivänä 9.5.1996, joskin asiasta ei ollut edes tarkoitus tehdä päätöstä. Muutaman tunnin keskustelussa ei ollut edes paikalla kuin kolmannes edustajista.⁶⁴ Liittovaltiopäivien keskustelu järjestettiin lähinnä SPD:n edustaja Peter Conradin aloitteesta, koska hänen mielestään Bundestagin oli osallistuttava jumiutuneeseen hankkeeseen puhumalla siitä. Yleisesti puheenvuoroissa kaikki ryhmittymät ilmaisivat tukensa muistomerkkihankkeelle, mutta sosiaalidemokraatit ja liberaalit vaativat rahoituksen varmistamista myös Saksan muille sodan uhreja muistaville paikoille.⁶⁵ Vihreät ja vasemmisto halusivat puolestaan muistomerkkejä myös muille kuin juutalaisille natsivallan uhreille.⁶⁶

Muistomerkkipäätökseen yritettiin seuraavan kerran saada vauhtia alkuvuodesta 1997, jolloin tilaajat järjestivät Berliinin senaatin kulttuurihallinnon johdolla kolme asiantuntijoiden colloquium-istuntoa, johon osallistui yli 70 historian, taidehistorian, kulttuurin, arkkitehtuurin, kaupunkisuunnittelun ja politiikan asiantuntijaa. Istuntojen tarkoituksena oli saada muistomerkillä aiempaa selvempi perustelu ja osoittaa, että Saksassa riitti tahtoa muistomerkin pystyttämiseen ensimmäisen kilpailun epäonnistumisesta huolimatta. Ensimmäisen istunnon teemana oli kysymys siitä, tarvitseeko Saksa muistomerkin. Toisessa pohdittiin paikan merkitystä ja kolmannessa muistomerkin taiteellista ilmaisuvoimaa. Asiantuntijakeskustelun tarkoituksena oli pohtia perusteellisesti sopivan ratkaisun muotoa. Joukolla ei ollut asiaan varsinaista päätösvaltaa, mutta se toi eri asiantuntijat keskustelemaan keskenään.⁶⁷ Puheenvuorojen pituus oli rajattu vain muutamiin minuutteihin pidempiä alkuesitelmiä lukuun ottamatta. Keskuste-

---

⁶¹ Liittotasavallan hallinnon lehdistötiedote 30.6.1995.

⁶² Kirsch 2003, s. 158–159.

⁶³ Leggewie & Meyer 2005, s. 29. Kohl oli luvannut Bubisille tukensa Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkillä jo vuonna 1993, kun Kohl epäonnistui Neue Wachen muuttamisessa kaikkia natsivallan uhreja kunnioittaneeksi muistomerkiksi. Juutalaiset ilmoittivat, etteivät he hyväksyneet itsensä niputtamista kaikkien uhrien joukkoon. Neue Wachen sisäänkäyntiin olikin kiinnitettävä oma muistolaatta tuhotuille juutalaisille. Ks. lisää esim. Leggewie & Meyer 2005, s. 48–49.

⁶⁴ Dpa:n uutinen, „Nur wenige Abgeordnete zeigten Interesse für den Holocaust-Mahnmal“, 10.5.1996.

⁶⁵ Thomas Krüger (SPD) ja Cornelia Schmalz-Jacobsen (FDP), keskustelu Bundestagissa 9.5.1996.

⁶⁶ Volker Beck (Die Grüne) ja Ludwig Elm (PDS), keskustelu Bundestagissa 9.5.1996.

⁶⁷ Heimrod et al 1999, s. 589.

lemassa eivät myöskään olleet esimerkiksi muiden uhriryhmien kuin juutalaisten edustajat, joten ennakkoon oli päätetty, ettei muistomerkin omistamisesta juutalaisille tulisi enää kiistaa keskustelussa. Senaattori Peter Radunski totesi ensimmäisen istunnon avauspuheenvuorossa, tiivis keskustelu saksalaisten menneisyydestä oli jo osa muistomerkkiä ja keskustelu oli aloittanut sen elämän. Muistomerkin pystyttämistä ei ollut Radunskin mukaan epäselvyyttä, mutta hankkeen toteutuminen kaipasi vielä entistä terävämpiä argumentteja.⁶⁸

Asiantuntijoiden pitämisisä puheenvuoroissa nousivat tärkeimmiksi kysymyksiksi se, pitäisikö saksalaisten pystyttämä muistomerkki omistaa juutalaisuhreille vai natsiterrorin kaikille uhreille. Koska kollegion tarkoituksena ei ollut räjäyttää koko konseptia uusiksi, saivat juutalaiset varovaisen kannatuksen muutamista painokkaista vasta-argumenteista huolimatta. Kollegion mielipiteen kallistumista juutalaisten puolelle selittää myös se, ettei keskustelemassa ollut muiden uhriryhmien kuin juutalaisten edustajia. Kaikkien kolmannen valtakunnan uhrien puolesta puhuneet historioitsijat Reinhart Koselleck ja Jürgen Kocka olivat mielipiteineen aika yksin. Heidän mielestään olisi ollut mieletöntä, jos saksalaiset eivät itse pystyttämässään muistomerkillä voisi kunnioittaa kaikkia uhreja tasapuolisesti.⁶⁹ Sen sijaan pystytyspaikka herätti paljon enemmän keskustelua kuin aiemmin. Ministergärtenä ja sen historiallista relevanssia ei enää pidettykään muistomerkin kannalta kovin olennaisena, vaan valtiopäivätalon Reichstagin edustalla oleva Platz der Republik alkoi olla yhtä varteenotettava vaihtoehto. Tätä paikkaa perusteltiin historian sijaan päivänpoliittisella merkityksellä: Saksan keskeisen lainsäädäntö- ja hallintokoneiston läheisyys osoittaisi juutalaisten muistamisen olevan nyky-Saksan poliittinen tahto. Voimakkaiden argumenttien vastapainoksi Berliinin osavaltio huomautti vaarasta, että uuden paikan etsiminen ja valmistelu muistomerkkiä varten lykkäisi monumentin toteutumista edelleen.⁷⁰

Lopputulos asiantuntijoiden kokoontumisesta oli päätös ensimmäisen muistomerkkikilpailun töiden hylkäämisestä lopullisesti ja uuden kutsukilpailun järjestämiseksi. Mukaan valittiin kuusitoista taiteilijaa ja arkkitehtia ympäri maailmaa ja uuteen kilpailuun pyydettiin suunnitelmat myös edellisen kilpai-

---

⁶⁸ Peter Radunski, asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

⁶⁹ Peter Conradin tiedote colloquium-keskustelun jälkeen 14.1.1997.

⁷⁰ Peter Conradin lehdistötiedote asiantuntijoiden colloquium-keskustelun jälkeen 12.3.1997.

lun kymmeneltä parhaalta taiteilijalta. Voittajasta päätti viisihenkinen tuomaristo. Muistomerkin kustannusarvioksi määrättiin 15 miljoonaa D-markkaa ja sen paikaksi määrättiin Ministergärten.⁷¹

Tammikuussa 1998 voittajaksi julistettiin newyorkilaisten arkkitehtien Peter Eisenmanin ja Richard Serran ehdotus. Voittajatyössä alueelle oli asetettu noin 4 000 kivipaasia, jotka olivat yli metristä kahteen leveitä ja jopa seitsemän ja puoli metriä korkeita. Kumpuilevalle alustalle pystytetyt paadet muodostivat vaikuttavan kivipellon, joka jätti katsojalle paljon tulkinnanvaraa.⁷² Kesällä 1998 liittokansleri Kohl puuttui tähänkin kilpailuehdotukseen. Hän ei hylännyt sitä täysin, mutta ehdotti kivipaasien määrän ja koon pienentämistä, jolloin se hänen mukaansa sopisi paremmin ympäröivään kaupunkitilaan, koska mediassa käydyssä keskustelussa muistomerkkisuunnitelmaa oli moitittu aivan liian suurelliseksi. Eisenman suostui vähentämään kivipaasien määrän noin puoleen ja rajoittamaan niiden kokoa, mutta Serra irtisanoutui sen takia koko projektista.⁷³

Tämäkään ehdotus ei lopulta saavuttanut valtiovallan lopullista hyväksyntää. Berliinin osavaltion kulttuuriministeri Michael Naumann halusi myös korjailta muistomerkkikonseptia. Hän ei ollut ollenkaan vakuuttunut, että pelkkä taideteos pystyisi riittävästi kertomaan nykyisille ja tuleville sukupolville, mistä holokaustissa oli ollut kysymys. Koska ajallinen etäisyys juutalaisvainojen aikaan koko ajan kasvoi, olisi muistomerkin ensisijainen funktio tulevien sukupolvien opettamisessa. Naumann puhui entisten keskitysleirien paikoilla olevien muistopaikkojen⁷⁴ puolesta holokaustin muistamistyössä, koska niihin oli dokumentoitu holokaustin historiaa. Hänen mielestään niiden piti olla esikuvia myös uudelle muistomerkille.⁷⁵ Naumann halusi liittää muistomerkkiin museon, kirjaston ja tutkimuskeskuksen, joka olisi tehty yhteistyötä muun muassa Steven Spielbergin Shoah Eyewitness Foundationin kanssa. Käyttäjien katseltaviksi olisi asetettu satojen tuhansien holokaustista selvinneiden videohaastattelut. Suunnitelmana oli tehdä myös näyttely-yhteistyötä Washingtonin Holocaust Memorial Museumin ja Jerusalemin Jad Vashemin kanssa. Naumannin mukaan tutkimus- ja näyttelykeskus pitäisi holokausti-keskustelun käynnissä tulevaisuudessakin, eikä muistamistyö päättyisi muistomerkin pystyttämiseen. Eisenman suostui piirtämään kuusikerroksisen tietokeskuksen kolmanteen ehdotukseensa, jolloin 13 000 neliömetrin laa-

---

⁷¹ Holokausti-muistomerkin toisen suunnittelukilpailun kilpailukutsu. Berliinin osavaltion kulttuurihallinto kesäkuussa 1997.

⁷² Peter Eisenmanin ja Richard Serran kilpailutyön esittelyteksti.

⁷³ Liittokanslerinviraston tiedote 22.5.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1052; Schlusche 2005, s. 22.

⁷⁴ Gedenkstätte

⁷⁵ Michael Naumann lehdistötilaisuudessa Bonnissa 14.12.1998.

juinen rakennus pienensi muistomerkkiä edelleen. Samalla muistomerkin rakentamiskustannusten laskettiin nousevat 180 miljoonaan D-markkaan ja vuotuisten ylläpitokustannusten olevat 18 miljoonaa markkaa – esitys oli siis huomattavasti pelkkää muistomerkkiä kalliimpi.⁷⁶

Muistomerkkihanke nousi yhdeksi teemaksi syksyn 1998 liittovaltiopäivävaaleissa, jolloin suurimmat puolueet SPD ja CDU lupasivat kummatkin asiassa parlamentin nopeaa ja lopullista päätöstä vaalien jälkeen. Sekä liittokansleri Kohl että SPD:n puheenjohtaja Gerhard Schröder totesivat olevat jo suorastaan haitallista, jos saksalaiset eivät saisi kymmenen vuoden jälkeen päätöstä aikaiseksi.⁷⁷ Vaalien jälkeen hallituksen muodostaneet SPD ja vihreät ilmoittivat, että lopullisen päätöksen muistomerkin pysyttämisen tekisi Bundestag.⁷⁸ Päätös tehdä muistomerkistä ylimmän lainsäädäntöelimen asia johtui varsinkin siitä, huolimatta Eisenmanin suunnitelmasta hankkeen eteneminen hidastui entisestään. Eri-tyisesti prosessia jarruttivat Berliinin pormestari Eberhard Diepgenin Eisenmanin suunnitelmaa vastustaneet mielipiteet.⁷⁹

Bundestag teki päätöksen Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin 25.6.1999. Vuosien monivi-
vahtaisen prosessin luonteen omaisesti äänesti Bundestag vielä loppukeskustelussa Eisenmanin suunnit-
teleman muistomerkin vaihtoehtona SPD:n edustaja Richard Schröderin ehdotuksesta, joka kuitenkin
hylättiin selvin äänin.⁸⁰ Lopullisessa päätöksessä Bundestag hyväksyi Eisenmanin muistomerkkisuunni-
telman, mutta hylkäsi suuren informaatiokeskuksen perustellen sen vievän liikaa huomiota itse muisto-
merkistä. Suunnitelmaan sisällytettiin kuitenkin pienempi maan alle sijoitettava tietokeskus, jonka ko-
koa ei päätetty. Muiden uhrien kuin juutalaisten muistamisen tavasta ja laajuudesta ei myöskään päätet-
ty, vaikka se mainittiin.⁸¹ Liittovaltiopäivät muotoili päätöksensä seuraavasti:

---

⁷⁶ Michael Naumannin suunnitelma laajennetusta muistomerkistä 19.1.1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1201–1202; Schlusche 2005, s. 23.

⁷⁷ Kirsch 2003, s. 137–140.

⁷⁸ SPD:n ja Bündnis 90/Vihreiden hallitussopimus, „Aufbruch und Erneuerung Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert“, 20.10.1998.

⁷⁹ Malte Lehming, „Holocaust-Mahnmal: Diepgen unter Druck aus Bonn und Berlin“, *Der Tagesspiegel* 11.3.1999; Kirsch 2003 s. 108–109.

⁸⁰ Richard Schröder, NICHT MORDEN, vaatimus muistomerkistä keväällä 1999. Schröder ehdotti muistomerkiksi oli lause Nicht morden (Älä tapa) kirjoitettuna hepreaksi sekä useilla muilla kielillä. Schröderin mukaan lause sopisi sekä eurooppalaiseen että juutalaiseen kontekstiin, eikä sen ajatus sulkisi pois muita natsien uhreja. Eisenmanin muistomerkkimallia vastustanut Berliinin pormestari Eberhard Diepgen antoi myös tukensa ehdotukelle, mutta Bundestagissa sitä kannatti lopulta vain 188 edustajaa. Ks. myös Kirsch 2003, s. 112.

⁸¹ Kirsch 2003, s. 113.

Saksan liittotasavalta pystyttää Berliiniin muistomerkin Euroopan tuhotuille juutalaisille. Muistomerkillä haluamme kunnioittaa murhattuja uhreja, pitää yllä muistoa Saksan historian käsittämättömästä tapahtumasta ja varoittaa kaikkia tulevia sukupolvia, jotteivät he enää koskaan loukkaa ihmisoikeuksia, puolustavat demokraattista oikeusvaltiota, eivät aseta ihmisiä lain edessä epätasa-arvoiseen asemaan ja nousevat jokaista diktatuuria ja väkivaltahallintoa vastaan.

Muistomerkki on keskeinen muistamisen ja muistuttamisen paikka, joka on yhteydessä muihin muistopaikkoihin ja instituutioihin Berliinissä ja sen ulkopuolella. Se ei voi korvata autenttisia paikkoja. --Saksan liittotasavalta sitoutuu muistamaan arvokkaasti muitakin kansallissosialismin uhreja.⁸²

Rakennustyöt aloitettiin vainojen uhrien muistopäivänä 27.1.2000 niin kutsutun Ministergärtenin alueella. Muistomerkki avattiin virallisesti toisen maailmansodan päättymisen 60-vuotismuistojuhlallisuuksien yhteydessä 10.5.2005 ja sen ylläpidosta vastaa muistomerkkisäätiö⁸³. Lopullisessa muistomerkin kivi- ja muuriosissa on 2 711 kivipaasia, joiden leveys on noin metri, syvyys hieman yli kaksi metriä ja korkeus vaihtelee alle metristä yli neljään ja puoleen metriin. Muistomerkin alapuolella on tietokeskus, jossa on neljä huonetta. Ensimmäisessä huoneessa on esillä silminnäkiäjien kertomuksia holokaustista. Toiseen huoneeseen on koottu eri puolilta Eurooppaa tarinoita perheistä, jotka joutuivat keskitysleireille. Kolmannessa huoneessa luetellaan nauhalta sattumanvaraisessa järjestyksessä holokaustissa kuolleiden juutalaisten nimiä, jotka on kerätty Jad Vashemin arkistoista. Neljännessä huoneessa esitellään holokaustin historian faktoja tekstien, kuvien ja autenttisten filmien avulla. Tietokeskuksessa voi myös selata tietokantaa holokaustin uhreista.⁸⁴ Muista holokaustin uhreista, lähinnä romaneista, on tietokeskuksessa mainintoja, mutta painotus on selvästi juutalaisten joukkotuhossa.

3. ”Juutalaisten tuhoaminen on kuitenkin rikos sui generis”

Muistomerkkikeskustelussa on eroteltavissa tiettyjä selviä vaiheita. Alkuvaiheessa vuosina 1989–1992, eli tukiyhdistyksen perustamisesta valtion päätökseen pystyttää kansallinen muistomerkki, keskustelun aiheena oli monumentin omistaminen ainoastaan juutalaisille uhreille. Heitä vastaan asettuivat Saksan romanit, joiden mielestä muiden uhrien sulkeminen pois muistoista olisi vastoin historiallista totuutta holokaustista. Ensimmäisen ja toisen muistomerkkikilpailun välissä äänessä oli saksalainen älymystö, jolloin keskusteltiin muistomerkin sopivasta taiteellisesta muodosta, sijoituspaikasta ja ylipäätään koko

---

⁸² Bundestagin päätös 25.6.1999, luettu osoitteessa <http://www.stiftung-denkmal.de/dasdenkmal/geschichte/beschluss> 18.2.2007.

⁸³ Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas.

⁸⁴ Muistomerkkisäätiön internetsivu www.stiftung-denkmal.de. Luettu 21.10.2008.

hankkeen järkevyydestä. Keskustelu huipentui vuonna 1997 pidettyihin kolmeen asiantuntijoiden colloquium-istuntoon.

Jan-Holger Kirsch on eritellyt viisi tehtävää muistomerkillä, jotka nousivat esiin keskustelussa. 1. Muistomerkillä ilmaistaan kunnioitusta uhreille sekä surua. Muistomerkki toimii hautausmaan korvikkeena. 2. Muistomerkki symbolina sille, että vastaavat väkivallanteot on estettävä tulevaisuudessa. Menneisyyttä ei saa unohtaa, jotta samoja virheitä ei toistettaisi tulevaisuudessa. 3. Muistomerkki on poliittisen itseymmärryksen osoitus. Sillä osoitettiin, että Saksassa muistetaan ja kannetaan kolmannen valtakunnan perintö. Muistomerkillä Saksa osoittaa sekä itselleen että ulkomaille, että natsiaika kuuluu Saksan itseymmärrykseen. 4. Muistomerkki on osoitus yhteiskunnan opillisesta edistyksestä. Olennaista, että nyt asiasta voidaan puhua – toisin kuin jaetussa Saksassa. 5. Muistomerkki sukupolvien välisen tradition välittäjänä, koska sodan kokeneet sukupolvet kuolevat vähitellen pois.⁸⁵ Kirschin tarkkanäköinen jaottelu muistomerkin tehtävistä tulee esiin seuraavissa kahdessa pääluvussa. Vaikka keskustelusta löytyy pääsääntöisesti nuo viisi erilaista näkökulmaa muistomerkkikeskusteluun, niitä ei voi selvästi jakaa keskustelun eri vaiheisiin. Koko kymmenen vuoden ajan puhe kiersi näitä teemoja.

3.1. Muistomerkin omistaminen juutalaisille

Aloite muistomerkin pystyttämiseksi Euroopan tuhotuille juutalaisille lähti liikkeelle Perspektive Berlin -kansalaisryhmän aloitteesta alkuvuodesta 1989. Muistomerkkihankkeesta tuli poliittinen kysymys siinä vaiheessa, kun Berliinin osavaltio sekä liittotasavalta ryhtyivät vuonna 1993 tukemaan sitä taloudellisesti sekä määrittelivät kilpailuohjeissa, mitä muistomerkin piti edustaa ja mitä sillä piti muistaa. Tärkeimmiksi kysymyksiksi muodostuivat prosessin kestäessä miksi saksalaisten pitäisi pystyttää uusi muistomerkki ja kenelle se tulisi pystyttää. Perusongelma oli siinä, että muistomerkin pystyttäisivät rikoksen tekijöiden (Täter) jälkeläiset uhreille. Millainen tulisi olla tekijöiden uhreille pystyttämä muistomerkki? Jos uhrit saavat muistomerkin, ovat pystyttäjinä yleensä uhrien jälkeläiset.

Kuin alkusoittona koko pitkälle muistomerkkiprosessille oli Perspektive Berlinin puolesta eniten julkisuudessa puhunut toimittaja Lea Rosh vaatinut toista julkista huomionosoitusta vain kuukausia ennen Perspektive Berlinin perustamista. Hän vaati muistomerkkiä Saksan tuhotuille juutalaisille. Rosh halu-

---

⁸⁵ Kirsch 2003, s. 129–147.

si, että Prinz Albrecht -kortteliin olisi pystytettävä muistomerkki, johon kaiverrettaisiin kaikkien 150 000:n vuosina 1933–1945 kuolleen Saksan juutalaisen nimet. Roshin mielestä oli häpeällistä, että maat kuten Ranska, Italia, Belgia ja Norja olivat jo pystyttäneet muistomerkkejä maissaan tuhotuille juutalaisille. Saksasta se puuttui kuitenkin yhä, mikä oli Roshin mielestä häpeällistä.⁸⁶ Perspektive Berlin julkisti tammikuussa 1989 avoimen kirjeen, joka oli osoitettu Berliinin senaatille, osavaltioiden hallituksille sekä liittotasavallalle. Kirjeessä vaadittiin perustettavaksi muistomerkkiä Euroopan tuhotuille juutalaisille seuraavin perustein:

On kulunut puoli vuosisataa natsivallan kukistumisesta sekä Euroopan juutalaisten murhaamisesta. Kuitenkaan Saksan maaperällä, tekijöiden maassa, ei toistaiseksi ole yhtään keskeistä muistopaikkaa, jossa muistettaisiin tätä ainutkertaista kansanmurhaa, eikä muistomerkkiä, jolla muistettaisiin uhreja.

Tämä on häpeä.

Siksi vaadimme, että viimeinkin Berliiniin pystytetään näkyvä muistomerkki⁸⁷ miljoonille murhatuille juutalaisille. Tarkemmin entiselle Gestapo-alueelle, vanhalle RSHA:n⁸⁸ paikalle, valtakunnan pääkaupungin murhakeskukseen. Tämän muistomerkkin pystytys on kaikkien saksalaisten velvollisuus sekä lännessä että idässä.⁸⁹

Avoimessa kirjeessä on kolme olennaista teemaa. Ensiksi Perspektive Berlinin halusi muistomerkkin Euroopan tuhotuille juutalaisille. Toiseksi ryhmän mielestä oli häpeä, ettei Saksassa ole mitenkään muistettu natsiterrorin juutalaisuhreja. Kolmanneksi esitettiin toive pystytyspaikasta Prinz Albrecht -kortteliin eli niin sanottuun Gestapo-kortteliin autenttiselle paikalle, josta käsin kirjoituspöytämurhaajat olivat antaneet käskyjään.

Tarkastellessa keskustelua siitä, kenelle tuleva kansallismuistomerkki olisi omistettava, on hyvä muistaa, että lähes kaikki keskustelijat olivat ei-juutalaisia saksalaisia. Juutalaiset eivät varsinaisesti itse vaatineet itselleen tunnustusta. Saksan juutalaisten keskusneuvoston⁹⁰ puheenjohtajat, ensin Heinz Galinski ja hänen kuoltuaan vuonna 1992 Ignatz Bubis, sanoivat avoimesti jäävänsä hankkeen ulkopuolelle. Lea Rosh suorastaan käski heidän pysytellä sivussa, ”muttei pannut pahakseen heidän hyväksyntäänsä asialle yleisesti”. Tästä huolimatta Ignatz Bubis oli värikäs keskustelija, joka puheillaan perusteli monumentin tarpeellisuutta. Hän oli myös keskustelussa paljon siteerattu mielipidevaikuttaja.⁹¹ Juuta-

⁸⁶ Lea Rosh, „Kriegsdenkmäler –ja, Holocaust-Denmal –nein?“, *Vorwärts* nr. 45, 5.11.1988.

⁸⁷ Mahnmal

⁸⁸ Reichssicherhauptamt. Valtion turvallisuuspalvelu, joka vastasi juutalaisten kuljetuksista tuhoamisleireille.

⁸⁹ Perspektive Berlin, „Erster Aufruf“, *Frankfurter Rundschau*, 30.1.1989.

⁹⁰ Der Zentralrat der Juden in Deutschland

⁹¹ Kirsch 2003, s. 155–157.

laisten neuvoston puheenjohtajalla on Saksassa paljon vaikutusvaltaa, ja hän osallistuu monenlaisiin poliittisiin keskusteluihin. Puheenjohtajan sanomisten painoarvoa ei voi aliarvioida.

Juutalaiset ovat Saksassa varsin pieni vähemmistö. Sodan jälkeen heitä oli noin 20 000, joista suurin osa oli keskitysleireiltä vapautettuja ja syntyjään itäeurooppalaisia.⁹² Juutalaisten neuvoston puheenjohtaja on kuitenkin maassa merkittävä mielipidevaikuttaja. Sodan jälkeen kaikki puheenjohtajat ovat olleet Saksan juutalaisia huolimatta siitä, että heidän määränsä on ollut suhteessa pienempi Itä-Euroopasta Saksaan sodan jälkeen muuttaneisiin juutalaisiin verrattuna.⁹³ Muistomerkkikeskusteluun paljon osallistunut puheenjohtaja Bubis korosti, että hän tunsii itsensä ensisijaisesti saksalaiseksi, jolla on juutalainen usko. Määrittely on myös yleistettävissä laajemmin.⁹⁴ Kaiken kaikkiaan tämä tarkoittaa, ettei keskustelusta voi vetää rintamalinjaa saksalaisten ja juutalaisten välille. Kyseessä oli saksalaisten keskenään käymä kiista. Juutalaisten maailmankongressi ei myöskään ottanut keskusteluun kantaa vaan suositteli juutalaisia pysymään asiassa lähinnä tarkkailijana.⁹⁵

Hankkeen alkuvaiheessa ensimmäisestä vaatimuksesta kilpailun järjestämiseen vuosina 1989–1992 keskusteltiin etenkin siitä, tekeekö muistomerkki kaikista ei-juutalaisista uhreista toisen luokan uhreja. Tällöin kiivaimmin asiasta sanailivat Perspektive Berlinin jäsenet sekä ärhäkkäästi vastaan hyökännyt Saksan romanien keskusneuvoston⁹⁶ puheenjohtaja Romani Rose. Rosen pääargumentti keskustelussa oli, että holokaustissa⁹⁷ sai surmansa 500 000 Euroopan romania, mitä ei muistettu kolmeen vuosikymmeneen sodan jälkeen. 1980-luvulla Helmut Kohlin hallinto oli kuitenkin julkisesti todennut, että myös romanit joutuivat valtiollisen väkivallan ja kansanmurhan kohteeksi syntyperänsä takia. Tämän perusteella romanit vaativat Berliinin osavaltiolta sekä liittovaltiolta yhteistä kansanmurhan uhrien muistopaikkaa.⁹⁸

---

⁹² Zipes, Jack 1986. The Vicissitudes of Being Jewish in West Germany, teoksessa Rabinbach, Anson & Zipes, Jack (toim.), *Germans and Jews since the Holocaust. The Changing Situation in West Germany*. Holmes & Meier Lontoo. S. 28.

⁹³ Brenner, Michael 2002. The Changing Role of the Holocaust in the German-Jewish Public Voice, teoksessa Michman, Dan (toim.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses*. Peter Lang, New York. S. 112.

⁹⁴ Brenner 2002, s. 114.

⁹⁵ Carrier 2000, s. 156.

⁹⁶ Zentralrat Deutscher Sinti und Roma

⁹⁷ Rose käyttää termiä Holocaust yhteisenä nimenä kaikkien eri ryhmien murhalle.

⁹⁸ Saksan romanien keskusneuvoston avoin kirje, „Aufruf an den Bundeskanzler, den Regierenden Bürgermeister von Berlin und die Ministerpräsidenten für die zentrale Gedenkstätte des Völkermordes“, *Der Tagesspiegel*, 11.4.1989.

Väittelyssä turvauduttiin nopeasti väkevämpiin perusteluihin, joita haettiin suoraan niin Hitlerin Mein Kampfista, Goebbelsin puheista kuin muistakin natsivallan jälkeensä jättämistä arkistoista. Perspektive Berlinin jäsen Jakob Schulze-Rohr vastasi Rosen kritiikkiin nopeasti Tageszeitungin haastattelussa. Hänen perustelunsa oli, että juutalaisten tuhoaminen oli jo 1920-luvulta lähtien kansallissosialistien keskeinen päämäärä, mikä johti lopulta tuhoamissotaan. Mitkään muut keskitysleireille toimitetut ryhmät eivät olleet alun alkaen murhasuunnitelmien kohteina; mustalaisravintoloita, -musiikkia tai näytelmiä ei kielletty natsiaikana. Lisäksi mustalaisia palveli Wehrmachtin sotilaina, mikä Schulze-Rohrin mukaan osoitti, ettei mustalaisten tuhoamista oltu alun perin suunniteltu. Schulze-Rohr halusi oikaista historian tulkintoja, jotka tekivät kaikista natsien tappamista ja teloittamista henkilöistä uhreja: Schulze-Rohrin mielestä uhrien niputtaminen samaan muistomerkkiin olisi tarkoittanut sitä, että sotilaskarkureina teloitettuja pidettäisiin samanlaisina uhreina kuin juutalaisia.⁹⁹

Lisää historiallisia seikkoja keskusteluun nosti muistomerkin tukiyhdistyksen¹⁰⁰ perustajajäsen historian professori Eberhard Jäckel, joka korosti juutalaisten joukkotuhon erityisasemaa koko natsi-ideologian ydinajatuksena siteeraamalla Hitlerin ajatuksia juutalaisen rodun hävittämisestä Euroopasta. Juutalaisten joukkomurhan tärkeyden natsi-ideologiassa näkyi siinä, että Saksa käytti siihen kaiken voimansa, ja esimerkiksi tappion sodassa käydessä raskaiksi maa uhrasi suuret määrät tärkeää kuljetuskalustoa juutalaisten kuljetuksiin. Jäckel ei kiistänyt, ettei romaneja tai slaavilaisia kansoja olisi tuhottu samoin perustein kuin juutalaisia, mutta keskitysleirille joutumisen syissä oli myös eroja: kommunisteja jahdattiin, koska he aktiivisesti vastustivat natsia. Juutalaisia vietiin leireille vain siksi, että he olivat juutalaisia.¹⁰¹

Holokaustissa huipentui Jäckelin mukaan koko vuosisatoja kestänyt juutalaisten maailmanlaajuinen vainoaminen, mitä ei ollut tapahtunut ainakaan vastaavassa laajuudessa mustalaisille. Jos muistomerkki omistettaisiin myös mustalaisille, olisi se omistettava myös slaaveille ja mielisairaille, joita tapettiin rodullisin perustein. Omistettuna kaikille uhreille muistopaikka menettäisi kuitenkin erityisen ja ainutlaatuisen merkityksensä. Jäckel oli valmis puoltamaan uhreille muistopaikkoja, mutta vain erillään toisistaan. Romaneille hän olisi sallinut oman muistomerkin ilman vastaväitteitä, mutta sijoitettuna Stutt-

---

⁹⁹ Jakob Schulze-Rohr, "Dabei kommen belanglose Gedenkstätten raus!", *Der Tagesspiegel*, 13.4.1989.

¹⁰⁰ Kansalaisryhmä muuttui muistomerkin viralliseksi tukiyhdistykseksi (Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europas) marraskuussa 1989.

¹⁰¹ Eberhard Jäckel, „An alle und jeden erinnern“, *Die Zeit*, 7.4.1989.

gartin laitamille Hohen Aspergiin, jossa vuodesta 1940 alkaen sijaitsi romanien keskitysleiri. Entisen valtakunnankanslian alueen hän halusi pitää juutalaisilla, olihan se koko natsivallan keskus.¹⁰²

Romani Rose puolusti romanien oikeutta samanlaiseen muistamiseen kärkevästi. Hän käytti lähes samoja sanoja kuin *Perspektive Berlin* kirjoittaessaan, että on häpeä, ettei Saksassa vielä 40 vuotta sodan päättymisen jälkeen ollut muistomerkkiä kansallissosialistisen kansanmurhan uhreille. Rosen mielestä juutalaisten ja romanien tuhoamisella ei ollut olennaista eroa: kumpaakin kansaa oli vainottu puhtaasti rodun takia. Lisäksi kummankin ryhmän tuhoaminen oli teollista ja siksi rikoksena aivan ainutlaatuista. Rosen mukaan Saksan voimavarojen käyttäminen sodan lopussa juutalaisten kuljetuksiin ei kertonut vielä paljon mitään, koska samaan aikaan tyhjennettiin keskitysleirejä romaneista, ja heitä kuljetettiin tuhoamiskeskuksiin esimerkiksi Lyonista ja Nürnbergistä. Romanien neuvoston johtajan mielestä esimerkiksi neljäsosa-juutalaiset¹⁰³ olivat saaneet olla suhteellisen rauhassa lähes sodan lopulle asti, kun taas kahdeksasosa-romaneja oli alettu syrjiä ja kuljettaa leireille jo 1930-luvun lopulla. Kaiken kaikkiaan Rosen mielestä romanit olivat aivan yhtä oikeutettuja kansalliseen muistomerkkiin kuin juutalaisetkin.¹⁰⁴ Erittäin syvälle SS:n, Gestapon ja RSHA:n toimintaan Romani Rose meni myöhemmässä kannanotossaan, joka kuitenkin valottaa hyvin argumentoinnin luonnetta vielä muistomerkkihankkeen myöhemmässäkin vaiheessa vuonna 1998. Hän vastasi osa-mustalaisten palvelleen kyllä Wehrmachtin sotilaina - aivan kuten osa-juutalaisten - vuoteen 1942 asti, jolloin heitä alettiin kuljettaa rintamilta kaasutettaviksi. Romaneja diskriminoitiin myös Nürnbergin laeissa sekä suljettiin leireille jo 1930-luvulla ennen sotaa. Rosen mukaan Himmlerin ja Heydrichin suunnitelmissa oli kuljettaa mustalaisia Saksasta kenraalikuvernementtiin tapettaviksi siinä missä juutalaisiakin. Vielä lopuksi Rose kiinnitti huomiota SS:n antamiin määräyksiin juutalais- ja mustalaisyksien ratkaisemisesta sekä SS-Einsatzgruppen¹⁰⁵ päällikön Otto Ohlendorfin todistukseen Nürnbergin oikeudenkäynnissä, jonka mukaan ”juutalaisten ja romanien välille tehty mitään eroa”.¹⁰⁶

Vaikka Saksan juutalaisten neuvosto ei varsinaisesti ajanutkaan muistomerkkihanketta, yhtyi neuvoston puheenjohtaja Heinz Galinski perusteluihin juutalaisten joukkotuhon ainutlaatuisuudesta. Galinski ojensi Romani Rosea muistuttamalla jo vuonna 1933 alkaneesta juutalaisten kauppojen boikotointiaal-

¹⁰² Eberhard Jäckel, „Das Kernstück“, *Der Tagesspiegel*, 8.3. 1991.

¹⁰³ Natsit jaottelivat juutalaisia sen mukaan, kuinka paljon vanhemmissa ja isovanhemmissa oli juutalaista verta.

¹⁰⁴ Romani Rose, „Ein Mahnmal für alle Opfer“, *Die Zeit*, 28.4.1989.

¹⁰⁵ SS:n Einsatzgruppet etsivät ja murhasivat itärintamalla juutalaisia rintaman selustassa.

¹⁰⁶ Romani Rose, „Perspektive Berlin würdigt Holocaust-Opfer herab!“, *Die Tageszeitung*, 15.4.1998.

losta, kristalliyön tapahtumista vuonna 1938, juutalaisten pakosta vuodesta 1941 kantaa keltaista tähteä, jonka tyyppistä erikoismerkkiä ei ollut muilla ryhmillä, Wannseen kokouksesta, jossa päätettiin vain juutalaisten lopullisesta tuhoamisesta sekä Puolan juutalaisten hävittämisestä kolmesta miljoonasta viiteen tuhanteen. Galinski ei voinut sallia, että juutalaisten tuhon ainutkertaisuus kyseenalaistettaisiin tällaisia historiallisia seikkoja vasten.¹⁰⁷ Romani Rose vetosi avoimessa kirjeessään Heinz Galinskin vanhaan solidaarisuuteen. Galinski oli sanonut julkisesti 1980-luvun alussa, että romaneja ja juutalaisia yhdisti hyvin samanlainen kohtalo. Kumpikin ryhmä oli kokenut vainoa ja karkotuksia ja lopulta ne oli yritetty tuhota suunnitelmallisesti elämiseen arvottomina rotuina. Samassa yhteydessä romanien keskusneuvosto huomautti vielä, että syksyllä 1942 oli Saksan oikeusministeri Thierack puhunut samalla kertaa juutalaisten ja romanien murhaamisen puolesta sekä heidän käyttämisestään orjatyövoimana.¹⁰⁸

Muistomerkkihankkeen lobbaustyötä ja yleistä keskustelua käytiin huhtikuuhun 1992, jolloin Berliinin osavaltion senaatti antoi luvan Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkkin pystyttämistä niin sanotulle Ministergärtenin alueelle Brandenburgin portin eteläpuolelle. Päätöksessä todettiin yksiselitteisesti, että muistomerkki omistettaisiin vain yhdelle ryhmälle, ja sen tulisi esitellä myös holokaustin historiaa. Muita tunnustusta vaatineita ryhmiä ei unohdettu, sillä, niille sallittiin omat muistopaikat, tosin ei samalle alueelle. Käytännössä tämä tarkoitti hyväksyntää romanien omalle muistomerkkihankkeelle, mutta sen tuli olla selvästi erillään juutalaismuistomerkistä.

Perspektive Berlinin jäsenet kiistivät kaikissa lausunnoissaan hierarkisoivansa uhreja ja he olivat nimellisesti valmiit kannattamaan myös muiden muistamista. Tämä toteutuisi kuitenkin vain sillä ehdolla, ettei muita uhreja sotkettaisi yhteen muistomerkkiin, jolloin ydinajatus häviäisi. Kuvaava esimerkki tästä ajattelusta on Eberhard Jäckelin vertaus Goethe-muistomerkkiin, jota ”ei koskaan jätettäisi pystyttämättä sen takia, ettei sillä muistettaisi Schilleriä tai muita runoilijoita.”¹⁰⁹ Myös projektin toinen suuri rahoittaja eli Berliinin osavaltio sanoutui heti aluksi hierarkisointi-epäilyksistä, vaikkakin myönsi tilanteen monimutkaiseksi. Osavaltion kulttuurihallinnon mukaan uhriryhmien erotteleminen on lähtökohteisesti ongelmallista. Toisaalta muistomerkkiä pelkästään juutalaisille voitaisiin perustella sillä, että

---

¹⁰⁷ Heinz Galinskin kirje Romani Roselle 22.6.1992.

¹⁰⁸ Saksan romanien keskusneuvosto, „Aufruf. Ein gemeinsames Nationales Holocaust-Mahnmal in Berlin”, *Tagesspiegel* ja *Frankfurter Rundschau*, 14.9.1992.

¹⁰⁹ Eberhard Jäckel, „An alle und jeden erinnern“, *Die Zeit* 7.4.1989.

holokausti oli ainutlaatuinen rikos. Siitä huolimatta Berliinin senaatin tulisi siitä huolimatta tukea sitä, että muutkin ryhmät saisivat jonkinlaisen julkisen muistopaikan.¹¹⁰

Myös Saksan juutalaisten keskusneuvoston puheenjohtajaksi Heinz Galinskin kuoleman jälkeen vuonna 1993 noussut Ignatz Bubis vastusti voimakkaasti kaikkien uhrien muistomerkkiä. Hänen mielestään vastustaminen ei ollut hierarkisointia, koska uhreja kohdeltiin eri tavoin menneisyydessä. Bubisin mukaan vammaistenkin kohdalla tehtiin eroa, kuka oli arvokas ja kuka ei. Juutalaisten tuhoaminen oli eri asia, koska siinä käytiin läpi ihmisten juuria pitkälle taaksepäin ja pyrittiin hävittämään juutalaisuus kokonaan. Bubisin mukaan kaikilla uhreilla on oikeus muistamiseen., mutta juutalaisten tuhoamisesta oli Saksa kuitenkin tehnyt erityisen sopimuksen Wannseessa. Se oikeutti muistomerkin pystyttämisen nimenomaan Berliiniin.¹¹¹ Bubisin mielestä romanien joukkotuho alkoi vasta sodan loppuvaiheessa, eikä lainkaan samalla teholla kuin juutalaisten tuhoaminen. Romanien tuhoamista ei suunniteltu Wannseessa, kuten ei myöskään homoseksuaalien tappamista.¹¹²

Huomautettakoon, ettei uhriryhmien välinen kilpailu muistamisesta ja yritys nostaa oman kohtalon ai-
nutkertaisuutta ollut uutta. Koko sodan jälkeisen ajan esimerkiksi homoseksuaalit ja Jehovan todistajat
puuttuivat keskitysleirien virallisista muistotilaisuuksista.¹¹³ Homoseksuaalisuus oli Länsi-Saksassa
rikos 1980-luvulle asti ja viimeisetkin siitä rankaisseet pykälät poistettiin rikoslaista vasta vuonna
1994. Itä-Saksassa oli kokonaan kielletty koko valtion olemassaolon ajan.¹¹⁴ Tämän takia on ymmärret-
tävää, että ensimmäiset muistokivet homoseksuaaleille tulivat keskitysleireille 1980-luvun puolivälissä
muistosanoilla Todtgeschlagen, Todtgeschwiegen – kuoliaaksi lyöty, kuoliaaksi vaiettu. Edellisillä
vuosikymmenillä oli Länsi-Saksassa lainsäädäntöön kuulunut myös romanien liikkumisvapauksien
rajoittaminen. Uhrien välinen epäsolidaarisuus johtunee siitä, että eräät ryhmät kriminalisoitiin myös
sodan jälkeen. Huolimatta samasta keskitysleirikohtalosta juuri leirillä oleminen saattoi olla ainoa heitä
yhdistävä tekijä.¹¹⁵

---

¹¹⁰ Berliinin senaatin kulttuuriasioiden hallinto, Vermerk II zum Termin am 26.5.1992.

¹¹¹ Ignatz Bubis, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹¹² Ignatz Bubisin haastattelu, „Brauchen wir ein Holocaust-Mahnmal, Herr Bubis?“ *Der Tagesspiegel* 21.1.1998.

¹¹³ Benz, Wolfgang 2005. A Memorial for Whom?, teoksessa *Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe*. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini. S. 34.

¹¹⁴ Niven, Bill 2002. *Facing the Nazi Past. United Germany and the Legacy of the Third Reich*. Routledge, Lontoo. S. 221–222.

¹¹⁵ Benz 2005, s. 34–35.

Debatin edistyessä tuli yhä selvemmin esiin se, että voittajaksi oli nousemassa ryhmä, jolla oli äänekäin ja vetoavin lobbausryhmä. Kirschin mielestä Perspektive Berlin oli lopulta varsin pienen piirin kansalaisryhmä, joka ei niinkään pohtinut muistomerkin koko kuvaa Saksalle vaan ajoi härkämäisesti omaa asiaansa kaikki tai ei mitään -asenteella. Eniten julkisuudessa ryhmän puolesta puhui Lea Rosh, joka Kirschin mielestä oli argumenteissaan vastustajia kohtaan kova ja jopa hyökkäävän moralisoiva.¹¹⁶ Saksan romanien eturyhmä jäi alakynteen sekä argumentoinnissa, että suuren yleisön vakuuttamisessa. Samalla romanit riitautuivat lopulta niin pahasti Saksan juutalaisten neuvoston kanssa, ettei juutalaisneuvoston puheenjohtajaksi Ignatz Bubis enää halunnut keskustella asiasta romanien kanssa.¹¹⁷ Bubis sanoi, ettei hänellä ollut mitään mustalaisuhrien muistomerkkiä vastaan, mutta se ei saanut tulla niin lähelle juutalaismuistomerkkiä, että ne sekoitettaisiin toisiinsa. Välissä piti olla ainakin katu erottavana tekijänä.¹¹⁸

Osapuoliin varsinaisesti kuulumattomat saksalaiset ottivat kantaa myös kysymykseen, miksi samalla paikalla ei muistettaisi kaikkia uhreja juutalaisista romaneihin ja kommunisteista homoseksuaaleihin. Berliinin lähellä Oranienburgissa oli Sachsenhausenin entinen keskitysleiri, johon oli eri vaiheissa koottuna lähes kaikkia ryhmiä.¹¹⁹ Lisäksi 1992 avattiin museo *Gedenkstätte Wannsee-Villa*, jossa SS-johtaja Reinhard Heydrichin johdolla oli päätetty lopullisesta ratkaisusta vuonna 1942. Myös tätä ehdotettiin juutalaisuhrien muistomerkin korvaajaksi. Wannsee-Villan avaaminen herätti toisaalta lehdistössä pohdintoja siitä, tulisiko pääkaupunkiin useita holokaustille omistettuja kansallisia muistomerkkejä.¹²⁰ Samantyylistä keskustelua käytiin Neue Wachea, josta tuli syksyllä 1993 kansallinen kaikille sodan ja väkivallan uhreille omistettu muistopaikka. Jos muistomerkkejä olisi jokaiselle uhrille, olisiko erityisesti tulevilla sukupolvilla vaikeuksia erottaa kokonaisuutta yksityiskohtien paljoudesta, natsiväkivallan kokonaisvaltaisuutta yksittäisten uhrien erilaisista kokemuksista.¹²¹

Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkki haluttiin alun perin perustaa samalle paikalle Prinz-Albrecht-kortteliin, jossa oli jo näyttely Topographie des Terrors. Topographie des Terrorsia kansalliseksi muistomerkiksi puoltavat olivat sitä mieltä, että sen konsepti kertoisi parhaiten kolmannen valta-

---

¹¹⁶ Kirsch 2003, s. 154–155.

¹¹⁷ Anita Kugler, „Zigeuner ohne Lobby“, *Die Tageszeitung*, 18.11.1993.

¹¹⁸ Anita Kugler, „Ermordete Sinti und Roma bleiben vergessen“, *Die Tageszeitung*, 18.11.1993.

¹¹⁹ Esim. Christine Richter, „Erschreckend“, *Die Berliner Zeitung*, 7.7.1992.

¹²⁰ Christine Richter, „Stellungslos“, *Die Berliner Zeitung*, 11.3.1992.

¹²¹ Wolf Jobst Siedler, „Wie des Ungeheuren gedenken?“, *Berliner Morgenpost*, 4.12.1994.

kunnan virkamiesmäisen väkivaltakoneiston luonteesta. Se ei tehnyt eroa ”hengiltä kaasutetun juutalaisäidin, keskitysleirillä kuoliaaksi piestyn kommunisti-isän, Auschwitzissa tapetun romaniperheen, Dachaussa niskalaukauksella tapetun puna-armeijan komissaarin eikä nälkään nääntyneen puolalaisen vankityöläisen välillä.” Uhrien muistamisen rajoittaminen vain yhteen ryhmään ei antaisi totuudenmukaista kuvaa totalitaarisen hävitysjärjestelmän hallitsevuudesta. Perusteluilla haluttiin myös sanoa, että muistaminen tekijöiden kautta sopisi muistomerkiksi juuri tekijöiden maahan, kuten alkuperäinen toive kuului.¹²²

Kuin vastauksena tähän tematiikkaan pohti tukiyhdistyksen jäsen Jakob Schultze-Rohre paikan ja uhrien suhdetta. Kaikki uhrit eivät hänen mielestään sopineet samaan paikkaan, ja toisaalta tietyt paikat sopivat hänen mielestään juuri tietyille uhreille. Tämä ei ollut niinkään kannanotto useiden erilaisten muistopaikkojen puolesta, vaan puheenvuoro erityisesti sitä vastaan, että keskitysleireistä tehtäisiin yhteisiä muistopaikkoja.

Eutanasiauhreille tärkeä paikka on Hadamar¹²³, kommunisteille ja sosiaalidemokraateille Buchenwald. Homoseksuaaleille mielestäni Berliinin Nollendorfpplatz¹²⁴. Venäläisille sotavangeille Sachsenhausen, jossa heitä tapettiin niskalaukauksilla. Romaneille Marzahn tai Hohenasperg. Euroopan juutalaisille ei puolestaan ole yhtä sellaista paikkaa, koska heitä vainottiin kaikissa maissa ja kaikissa kolkissa. Siksi tarkoitamme, että muistomerkki pitäisi pystyttää entisen Führerin bunkkerin lähelle.¹²⁵

3.2. Tekijöiden muistomerkki, ei uhrien

Mielipiteitä siitä, kenelle Saksan kansallismuistomerkki olisi omistettava, tuli lopulta melko vähän muiden kuin Perspektive Berlinin ja romaniyhteisön ulkopuolelta. Valtiovallan virallinen kanta myötäili muistomerkkiryhmää, mutta perinpohjaista pohdintaa siitä, millainen juuri holokaustin tekijöiden jälkeläisten vaalima muisto pitäisi olla, ei alussa syntynyt. Keskustelua käytiin lähinnä sen jälkeen, kun päätös muistomerkin pystyttämisestä oli tehty ja suunnittelukilpailu julistettiin vuonna 1994. Näkyvimmin muistomerkkiä vastaan historiallisiin syihin vedoten puhui historian professori Reinhart Koselleck, jonka kirjoituksia aiheesta julkaistiin laajalevikkisissä lehdissä läpi 1990-luvun.

¹²² Kirje Perspektive Berlinille 6.11.1989.

¹²³ Mielisairaala Hessenissä, jossa murhattiin ja steriloiitiin tuhansia fyysisesti ja psyykkisesti sairaita.

¹²⁴ Homoseksuaalien alakulttuuri oli varsinkin 1920-luvulla keskittynyt Nollendorfpplatzin ympäristöön.

¹²⁵ Jakob Schulze-Rohrin haastattelu, „Die Geschichte der Opfergruppen sauber trennen“, *Die Tageszeitung*, marraskuu 1992.

Koselleckin toistuva teesi oli, etteivät saksalaiset voisi pystyttää samanlaista muistomerkkiä kuin uhrin pystyttäisivät itselleen. Jos muistomerkki omistettaisiin ainoastaan juutalaisille, kääntyisivät saksalaiset samalla kaikkia muita ryhmiä vastaan. Historiallisesti tämä ei kuitenkaan Koselleckin mielestä ollut kestävä peruste, koska natsit olivat murhanneet juutalaisten ohella paljon muita ihmisiä samantyyppisiin rotusyihin vedoten. Koselleck ymmärsi, että esimerkiksi Israeliin voitiin perustaa valtava Jad Vashem, koska siinä juutalaiset muistivat omia uhrejaan, tai että Yhdysvaltoihin avattiin holokausti-museo, koska sinne oli sodan jälkeen muuttanut tuhansia entisiä keskitysleirien vankeja. Niiden lähtökohta oli kuitenkin täysin toinen kuin saksalaisten pystyttämässä muistomerkissä. Koselleckin mielestä saksalaisten pitäisi muistaa tasapuolisesti kaikkia natsien uhreja, joilla olisi siihen yhtäläinen oikeus.¹²⁶ Muistomerkkikeskustelussa tuijotettiin Reinhart Koselleckin mielestä liikaa menneisyyteen ja SS:n luomiin kategorioihin uhreista ja niiden merkittävydestä suhteessa toisiinsa. Koska elettiin Berliinin tasavallassa ja 1990-luvulla, tuli muistomerkin toteuttaa nyky-Saksan arvoja. Perustuslaissa todetaan ihmisarvon olevan loukkaamattoman, eikä ketään saanut syrjiä rodun, uskonnon, kielen, poliittisten seikkojen tai perinnöllisyyden mukaan, joten muistomerkin olisi toteutettava lain henkeä.¹²⁷

Vaikka Koselleck olikin ehdotettua muistomerkkikonseptia vastaan, ei hänen mielestään myöskään Neue Wache¹²⁸ ei sopinut kansalliseksi muistomerkiksi, koska Käthe Kollwitzin pietä-patsas *Äiti suree kuollutta poikaansa* edusti juutalaisuhreille sopimatonta kristillistä symboliikkaa. Patsaan muotokieli sulki pois myös toisen suuren ei-sotilaallisen uhriryhmän eli naiset.¹²⁹

Lähes ainoita Koselleckin tukijoita ainakin asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa vuonna 1997 oli 1980-luvun Historikerstreitiin näkyvästi osallistunut professori Jürgen Kocka. Kockan mielestä muistaminen ei ollut historiallisen oikeudenmukaisuuden osoittamista vaan kansallinen intressi, ja muistomerkit ovat tapa vahvistaa muistamista. Kockan mukaan Berliinin muistomerkin pitäisi ennen kaikkea ilmaista surua: surua kärsimyksistä, väkivaltaisista kuolemista, menetyksestä Euroopalle ja Saksalle, jonka juutalaisten tuhoaminen merkitsi. Saksan kansallinen muistomerkki ei voinut Kockan mielestä ilmaista syyllisyyttä, koska se on yksilöllinen tunne, eikä pätenyt enää sodan jälkeen

---

¹²⁶ Reinhart Koselleck, „Vier Minuten für die Ewigkeit“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9.1.1997.

¹²⁷ Reinhart Koselleck, „Die Widmung“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 3.3.1999.

¹²⁸ Neue Wache Berliinin Unter den Lindenillä vihittiin diktatuurien uhrien muistopaikaksi vuonna 1993. Varsinkin liittokansleri Helmut Kohl halusi tehdä siitä Saksan kansallisen muistomerkin natsien vainoaminen uhrien sekä sodassa kaatuneiden saksalaisten muistolle. Enemmän Neue Wachesta luvussa 6.

¹²⁹ Reinhart Koselleck, „Die falsche Ungeduld“, *Die Zeit*, 19.3.1998.

sukupolvien keskuudessa. Sen sijaan muistomerkki voi ilmaista häpeää, kollektiivista häpeää siitä, että saksalaiset kansana osallistuivat näihin töihin. Kocka huomautti juutalaisten lisäksi olevan muitakin natsivallan uhreja, mutta on hyviä syitä, miksi juutalaiset olivat erityisasemassa. Ongelmaa ei pystyttäisi täysin ratkaisemaan, koska uudet määrittelyt sulkisivat taas joitain uhreja pois. Uhrien kohtalot kolmannen valtakunnan aikana olivat erilaisia, sitäkin on kunnioitettava. Ei olisi kuitenkaan mitään syytä, etteikö eri ryhmille voitaisi pystyttää eri muistomerkkejä.¹³⁰

Toinen Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkkiä kritisoinut suuntaus kiinnitti huomiota siihen, että Saksalle olisi luontevaa muistaa holokaustia ”autenttisilla rikospaikoilla” eli saksalaisissa keskitysleireissä. Israelissa ei tällaisia paikkoja ollut, joten taiteellinen muistomerkki oli siellä ymmärrettävä. Saksalaisilla keskitysleireillä muistamiseen yhdistyisi kuitenkin opettaminen: nuorille tai tuleville sukupolville ei jäisi epäselväksi, mistä holokaustissa oli kysymys, kuten oli vaarana pelkän taiteellisen muistomerkin välittämässä historiantulkinnassa. *Gedenkstätze* tulkinta holokaustista oli myös laajempi kuin muistomerkissä. Topographie des Terrorsin johtoryhmään kuulunut tohtori Stefanie Endlich huomautti suuressa asiantuntijakeskustelussa vuonna 1997, että jos uusi muistomerkki päätettäisiin nostaa vähemmän tärkeiden muistomerkkien yläpuolelle ja se vaikuttaisi negatiivisesti Saksaan kasvaneeseen *Gedenkstätze* verkostoon. Endlich piti *Gedenkstätze* johtajien puolta, jotka ymmärrettävästi pelkäsivät uuden keskusmuistomerkin vähentävän määrärahoja enemmän tai vähemmän periferiaan jääviltä entisiltä keskitysleireiltä.¹³¹ Asiantuntijakeskustelussa lopputulos lyhyistä puheenvuoroista oli, että *Gedenkstätze*lle toivottiin riittävää rahoitusta myös tulevaisuudessa. Ne, jotka halusivat siihen enemmän tietä- osuutta kannattivat yhteistyötä Topographie des Terrorsin kanssa tai jopa muistomerkin yhdistämistä siihen.¹³²

Aiheeseen puuttuivat painokkaasti vielä *Gedenkstätze* johtajien yhteistyöryhmä, joka vähän ennen Bundestagin lopullista päätöstä muistomerkin pystyttämistä vetosi voimakkaasti kulttuuriministeriöön keskitysleirien puolesta. Koska Saksassa on autenttisia holokaustin paikkoja, ei sovi Washingtonin Holocaust Memorialin tai Jerusalemin Jad Vashemin tapainen taiteellinen tulkinta aiheesta. Holokaustin käsittelemistä osana Saksan menneisyyttä ei voida ajatella ilman *Gedenkstätze*jä. Taidemuistomerkit ovat sitä merkityksettömpiä, mitä vähemmän niissä on tietoa tapahtuneesta, joten

¹³⁰ Jürgen Kocka, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹³¹ Stefanie Endlich, puheenvuoro ensimmäisessä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹³² Peter Conradin tiedote ensimmäisen asiantuntijoiden colloquium-keskustelun jälkeen 14.1.1997.

muistomerkin yhdistäminen Topographie des Terrorsin ja Juutalaiseen museoon toisi laajempaa ymmärtämystä juutalaisesta kulttuurista ja holokaustista. Sinänsä *Gedenkstätte*-johtajat eivät olleet muistomerkkiä vastaan, sillä holokaustista tai *shoahista* puhuminen ei ollut enää oman pesän likaamista kuten ennen vaan olennainen osa liittotasavallan poliittista kulttuuria. He olivat lähinnä huolestuneita siitä, täyttäisikö muistomerkki tehtävänsä myös tulevaisuudessa.¹³³ Oletettavasti voimakkailla argumenteilla oli tehoa, sillä lopulliseen muistomerkkiin lisättiin tietokeskus – ei kulttuuriministeri Naumannin alkuperäisen suunnitelman mukainen massiivinen museo, mutta perustiedot holokaustista tarjoava keskus kuitenkin.

Perspektive Berlinin mielestä mikään *Gedenkstätte* ei sopinut muistomerkin sijoituspaikaksi. Eberhard Jäckelin mielestä ei ollut historiallisesti tarkasti sanottu, ettei Saksa tarvitsisi muistomerkkiä autenttisten paikkojen. Kuudesta miljoonasta juutalaisesta 2,9 miljoonaa tapettiin Neuvostoliiton alueella ja 3 miljoonaa Puolassa ja muissa maissa. Saksan maaperällä juutalaisia tuhottiin vähemmän kuin 100 000. Euroopan juutalaisten murhassa ei Jäckelin mukaan ollut yksittäistä paikkaa, johon muistopaikka voitaisiin perustaa. Lähimpänä sitä oli ehdotettu paikka, jossa uhrin kohoavat murhaajien yläpuolelle. Jäckel huomautti myös, että DDR:ssä oli kyllä jo *Mahnmaleja*, kuten Sachsenhausen ja Buchenwald, mutta nyt kansalaisia ei haluta enää varoittaa ja muistuttaa painokkaasti (*mahnen*) vaan saada ajattelemaan ja muistelemaan (*denken, gedenken, Denkmal*).¹³⁴ Jäckelin lauseessa heijastuu myös ajatus siitä, että *Gedenkstätteillä* oli liian väritynyt ja monitahoinen historia, jotta ne sopisivat muistopaikoiksi.¹³⁵

Millaisia holokausti-muistomerkkejä sitten muualla maailmassa oikein oli, ja miten saksalaisten pystyttämä Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkki erosi niistä? Muistomerkkikeskustelussa viitattiin usein Jad Vashemiin sekä Holocaust Memorialiin esimerkkeinä jo olemassa olevista holokausti-muistomerkkeistä. Saksalaisten kansalliselta monumentilta vaadittiin erilaista näkökulmaa aiheeseen, olihan se samalla voimakas tunnustus saksalaisten tekemistä rikoksista. Toisten maiden muistomerkkejä tarkastelemalla voidaan kuitenkin huomata, miten muistomerkit noudattavat pystytyspaikkansa ja aikansa poliittista ilmapiiriä.

---

¹³³ *Gedenkstättejen* yhteistyöryhmä. Selvitys kulttuuriministeri Michael Naumannin ehdotukseen perustaa holokausti-muistomerkin sijaan muistamisen talo (Haus der Erinnerung) Berliiniin 1.3.1999.

¹³⁴ Eberhard Jäckel, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹³⁵ Enemmän *Gedenkstättejen* historiasta luvussa 4.

Washingtonin Holocaust Memorialin suunnittelu aloitettiin jo presidentti Jimmy Carterin aikana. Rakentaminen alkoi vuonna 1987 ja suuri museo valmistui vuonna 1993, josta lähtien se on ollut valtavan suosittu turistikohde osana Washingtonin Mallin hallintorakennuksia ja Yhdysvaltain historian monumentteja: pelkästään ensimmäisen puolen vuoden aikana siellä vieraili 750 000 ihmistä.¹³⁶ Timothy W. Luken mukaan muistomerkki-museon välittömänä rakentamisperusteena olivat Yhdysvaltain juutalaisten tuen varmistaminen Carterin presidentinvaalikamppailussa ja juutalaisten lepyttely Yhdysvaltain ja Saudi-Arabian tekemien asekauppojen takia.¹³⁷ Sinänsä ei ole ihme, että Yhdysvalloissa on suuri holokausti-muistomerkki. Sodan jälkeen Yhdysvaltoihin muutti satoja tuhansia holokaustista selvinneitä, jolloin holokaustista tuli osa myös Yhdysvaltain historiaa. Juutalaiset maahanmuuttajat ja heidän järjestönsä ovat pystyttäneet holokausti-muistomerkkejä lähes jokaiseen suureen amerikkalaiskaupunkiin, lähinnä sen vuoksi, että toiset amerikkalaiset tuntisivat paremmin heidän historiaansa.¹³⁸

Holocaust Memorialin näyttelyssä on lukuisia autenttisia esineitä, kuten tuhoamisleireihin juutalaisia Treblinkaan kuljettaneita junavaunuja, vankipukuja ja hiuksia Auschwitzista ja leluja Theresienstadista. Multimediaa ja autenttista filmimateriaalia on käytetty paljon. Näyttelyn epilogina on Israelin valtion perustaminen. Museon näyttelyn kautta Yhdysvallat haluaa Luken mielestä esittää seuraavat asiat: se johti suurta liittoumaa maailmansodassa ja taisteli demokratian puolesta. Se on myös osoitus, miksi Israelin valtio on olemassa ja miksi Naton on puolustettava sitä. Museo on amerikkalainen museo, vaikka se käsittelee Euroopan tapahtumia: ne ovat tärkeitä Amerikan juutalaisille sekä Israelille.¹³⁹ Luken mielestä museo on elämyksellisyydessään historiallinen Disneyland, joka herättää tunteita ja esittää Hollywood-version holokaustista: Hitler oli hyvä puhuja, joka lumosi kansan ja oli vastuussa juutalaisten murhasta. Holocaust Memorialissa ei pohdita tarkemmin natsismin syntyä, eikä sen vaikutusta saksalaisiin. Siellä ei myöskään kerrota kommunistien vastarinnasta. Luken mielestä museoa ei tarjota sinällään holokaustista mitään uutta. Se ei myöskään onnistu siinä, että sillä herätettäisiin ajatte-

---

¹³⁶ Engelhardt, Isabelle 2001. *A Topography of Memory. Representations of the Holocaust at Dachau and Buchenwald in Comparison with Auschwitz, Yad Vashem and Washington, DC.* Peter Lang, New York. S. 199.

¹³⁷ Luke, Timothy W. 2002: *Museum Politics. Power Plays at the Exhibition.* University of Minnesota Press, Minneapolis. S. 40–41.

¹³⁸ Young 1993, s. 292–294.

¹³⁹ Luke 2002, s. 46; 57.

lemaan 1990-luvun kansanmurhia. Kaikessa korostetaan, että holokausti oli jotain niin suurta ja erikoista, ettei myöhempiä kansanmurhia voi verrata siihen.¹⁴⁰

Jerusalemien Jad Vashem on Holocaust Memorialia huomattavasti vanhempi muistomerkki. Israelin parlamentti Knesset päätti sen perustamisesta jo vuonna 1953, ja sitä on täydennetty ja laajennettu paljon vuosikymmenten aikana. Jad Vashem on yhtä paljon Israelin perustamismuistomerkki kuin holokaustin juutalaisuhrien muistopaikka ja marttyyrien temppele. Valtavaan kompleksiin kuuluu museon lisäksi synagoga, juutalaisia auttaneille ei-juutalaisille omistettu oikeamielisten puisto sekä arkisto, jonne on koottu tiedot kaikista holokaustissa surmansa saaneista juutalaisista. Alueella on lukuisia muistomerkkejä ja patsaita, jotka on omistettu muun muassa Varsovan geton lapsille, sotilaille ja partisaaneille sekä yksinkertaisesti juutalaiselle sankaruudelle. Jad Vashemissa yhdistyvät viattomien siviiliuhrien muistaminen sekä marttyyreiksi tulleiden taistelevien vastarintamiesten ja -naisten ihailu. Jad Vashem sijaitsee itse asiassa Jerusalemien ulkopuolella, eikä kaupungin sydämessä. Sen ympärillä oleva tila ja rauha ovat kuitenkin Ankersmithin mielestä olennainen osa muistopaikkaa.¹⁴¹ Jad Vashem on tärkeä paikka Israelin valtiolle, koska lähes kaikki valtiolliset vieraat käyvät laskemassa sinne seppeleen ennen valtionjohdon tapaamista. Professori James E. Youngin mielestä Jad Vashem onkin tärkeimpiä Israelin valtion legitimoivia paikkoja.¹⁴²

Jad Vashem ja Holocaust Memorial heijastavat Yhdysvaltain ja Israelin juutalaisten yhteisöjen näkökulmaa holokaustiin. Toisin kuin Israelissa Yhdysvalloissa muistetaan samalla kuitenkin myös toisia uhreja. Muistomerkit eivät kerro ainoastaan juutalaisten joukkotuhosta vaan esittelevät myös juutalaisen kulttuurin jatkuvuutta ja elämää näissä maissa. Yhdysvalloissa Holocaust Memorialin näyttelyssä korostuu amerikkalaisten rooli taistelussa demokratian puolesta, koska kansanmurhan muistomerkille olisi muuten ollut vaikea perustella paikkaa Yhdysvaltojen sydämessä – varsinkin, kun yhdysvaltalaiset eivät ole pystyttäneet kansallista muistomerkkiä lännen valloituksessa surmatuille intiaaneille.¹⁴³

Holokaustin historian synkimmät paikat sijaitsevat Puolassa. Tuhoamisleireissä, kuten Auschwitzissa, Majdanekissa, Sobiborissa ja Treblinkassa, tuhottiin miljoonia juutalaisia. Kuitenkaan näillä paikoilla

---

¹⁴⁰ Luke 2002, s. 59–64.

¹⁴¹ Young 1993, s. 247–255; Ankersmith 1997, s. 67–69.

¹⁴² Young 1993, s. 260.

¹⁴³ Engelhardt 2001, s. 203.

ei muistettu juurikaan juutalaisuhreja ennen kuin vasta 1990-luvulla. Sodan jälkeen Auschwitz-Birkenau jäi parakkeineen lähes autenttiseen asuunsa, ja sinne pystytettiin museo ja muistopaikka uhreille vain muutama vuosi sodan jälkeen. Juutalaisuhrien sijaan näyttely kuitenkin kertoi leirissä kuolleen lähinnä puolalaisia. Koska suurin osa Auschwitzin kaasukammioissa kuolleista juutalaisista oli juuri Puolan juutalaisia, tehtiin heistä yksioikoisesti puolalaisia. Toiseksi tärkeimmäksi uhriryhmäksi nostettiin puna-armeijan sotavangit ja idästä tuodut siviilit. Uhreille omistettiin erilaisia paviljonkeja, joissa esiteltiin erilaisia kohtaloita sodan aikana. Juutalaisten paviljonki tosin suljettiin kuuden päivän sodan takia 1967 ja se avattiin uudelleen vasta vuonna 1978.¹⁴⁴ Vasta 1990-luvulla näyttelytekstejä korjattiin: 1,6 miljoonasta kuolleesta 90 prosenttia olikin juutalaisia, loput puolalaisia katolisia, romaneja ja puna-armeijan sotavankeja. Auschwitzin merkitys Puolan kansan tuhoamisessa kuitenkin myönnettiin ja tuotiin edelleen selvästi esiin.¹⁴⁵

Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin toisen suunnittelukilpailun kutsussa käsiteltiin myös muiden maiden tulkintoja holokaustista. Kilpailusta vastanneen Berliinin osavaltion kulttuurihallinnon mukaan ”jokaisen eri maan muistomerkki on kansojen kokemusten ruumiillistuma, omakuva, poliittisen välttämättömyyden osoitus ja esteettisten perinteiden jatkaja. Siksi muistomerkit Amerikassa, Puolassa ja Israelissa eroavat toisistaan. Tämä muistomerkki on Saksalle tarpeellinen holokaustin nykyisen muistamisen määrittämiseksi, joka on kompleksista ja vaikeaa. Holokausti on terminä epätarkka, koska sillä tarkoitettiin myös lukuisten muiden poliittisten ja uskonnollisten vakaumusten tai fyysisten syiden takia murhattuja. Juutalaisten murha on kuitenkin rikos sui generis. Kyse ei ollut pelkästään ihmisten vaan myös kulttuurin hävityksestä.”¹⁴⁶ Toisin sanoen muistomerkkiä pystyttänyt Saksan valtio vahvisti, että juutalaisten joukkomurha oli rikos, jota ei voi verrata mihinkään muuhun.

Yhdysvalloissa, Israelissa ja Puolassa holokausti-muistomerkit ovat olleet hyvin pystyttäjiensä näköisiä. Kahdessa ensin mainitussa pystyttäjäjinä ovat olleet juutalaisyhteisöt, jotka ovat muistaneet omia uhrejaan. Puolassa holokausti haluttiin esittää puolalaisiin kohdistuneena kansanmurhana, jossa juutalaiset luettiin puolalaisiksi. Jokaisella maalla on omat intressinsä esittää holokausti pystyttäjää kohottavassa valossa. Saksa on poikkeus. Saksalaisten pystyttämä Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki toistaa samaa historiakuvaa juutalaisten joukkotuhon ainutkertaisuudesta kuin uhrien

---

¹⁴⁴ Young 1993, s. 128–129.

¹⁴⁵ Young 1993, s. 152.

¹⁴⁶ Berliinin osavaltion tiede- ja kulttuurihallinto, toisen muistomerkkilpailun kilpailukutsu. Heinäkuu 1997.

pystyttämät muistomerkit. Vaikka Lea Rosh kiistikin Jad Vashemin tai Holocaust Memorialin olleen esikuvana hankkeessa¹⁴⁷, hän otti ne kuitenkin puheessa esiin. Roshin mielestä puuttuva muistomerkki oli häpeä, koska Jerusalemissa sellainen oli ja Yhdysvaltoihin sellainen avattiin muistomerkkihankkeen alkutaipaleen aikana.¹⁴⁸ Muistomerkeillä on yhtymäkohtia. Suuressa, keskeisellä paikalla olevassa muistomerkissä ei näky muistomerkin lobbausryhmän tulkinta holokaustista, jota Saksan juutalaisten neuvosto tuki voimakkaasti. Vaikka Saksan juutalaiset eivät virallisesti osallistuneetkaan hankkeeseen, vaikuttivat heidän mielipiteensä muistomerkin yleismaailmalliseen konseptiin. Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin pystyttämisen todettiin olevan viestin Saksan naapurimaille.¹⁴⁹ Saksalaisten muistomerkki lähetti samaa viestiä, joka oli tullut 1990-luvulla tutuksi eri puolilla Eurooppaa, ja joka siksi oli helppo ymmärtää ympäri maailmaa: holokaustin ydin oli juutalaisten tuhoamisessa.

4. Holokausti-muistomerkki osana uutta pääkaupunkia

Saksojen yhdistyttyä syksyllä 1990 alettiin Berliinin Mitten hallinto- ja turistikortteleista tehdä uuden valtion näyteikkunaa sekä ulkomaailmalle että omille kansalaisille. Puhun näyteikkunasta sen takia, että tällä alueella käy lähes jokainen kaupungissa vieraileva turisti, ja sinne on keskitetty kaikki tärkeimmät hallinto- ja lähetystörakennukset. Yksikään valtiovierailija eikä luokkaretkibussi voinut olla ohittamatta Reichstagen ja Brandenburgin portin hallitsemaa aluetta, jonne pystytettiin myös muistomerkki Euroopan tuhotuille juutalaisille.¹⁵⁰ Berliinin keskustan uudistuksiin kuuluivat valtiopäivätalon Reichstagen peruskorjaus ja uusi kupoli, uusi liittokanslerinvirasto, Potsdamer Platzin toimistopilvenpiirtäjät ja liikekeskukset, uudisrakentaminen Unter den Lindenillä, Lehrter Bahnhofin saneeraus uudeksi keskusrautatieasemaksi, juutalainen museo – ja lopulta myös Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki.¹⁵¹ Koko 1990-luvun Berliinin keskusta oli Saksan suurin rakennustyömaa, jossa vanhaa korjattiin ja uutta pystytettiin satojen miljoonien D-markkojen arvosta. Kaupunkisuunnittelun kannalta näillä kaikilla on tietty yhteys. Ne heijastavat sitä, miltä yhdistynyt Saksa halusi näyttää.¹⁵²

---

¹⁴⁷ Lea Roshin haastattelu, ”Die Ermordeten zurückholen“, *Die Tageszeitung*, 6.4.1995.

¹⁴⁸ Rosh, Lea 1990, Ein Denkmal für die ermordeten Juden Europas. Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europas. Berliini 1990. Ote Roshin kirjasta teoksessa Heimrod et al 1999, s. 774–776.

¹⁴⁹ Berliinin osavaltion tiede- ja taideasioiden senaattorin Peter Radunskin puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997.

¹⁵⁰ Berliinin kulttuuriministeri Ulrich Roloff-Momin, „Zuletzt: Kultur.“

¹⁵¹ Ks. liite 1.

¹⁵² Till 2005, s. 31–39.

Juulia Kauste siteeraa artikkelissaan ranskalaista sosiologia Henri Lefebvriä, joka on tutkinut kaupungin sosiaalisen tilan muodostumista. Lefebvren mukaan kaupunkitila rakentuu puhtaista rakennusobjekteista, mutta urbaani, eli tilan sosiaalinen ulottuvuus, muodostuu tilan muodostamista koodeista ja symboleista. Uusi yhteiskuntajärjestys tarvitsee omat rakenteensa ja symboliset monumenttinsa kaupunkitilassa. Lefebvren mielestä kaupungissa ei ole neutraalia tilaa vaan se määrittyy siinä olevien objektien arvosta, keskinäisistä suhteista ja niiden tulkinnasta. Urbaani tila on poliittisten, taloudellisten, sosiaalisten ja esteettisten jännitteiden summa.¹⁵³ Muistomerkeillä vallanpitäjät säätelevät kaupunkitilaa ottamalla sitä haltuunsa.¹⁵⁴ Näin ollen muistomerkki toimii vahvasti kaupunkitilan jäsentäjänä suhteessa ympäristöönsä.

Berliinin uudisrakentaminen oli tietoista kasvojenkohotusta: yhdistynyt Saksa halusi rakentaa itselleen modernin pääkaupungin, jonka modernissa ilmeessä heijastuisi uusi aika, mutta joka säilyttäisi myös moni-ilmeisen historiansa. Huysen huomattaakin, että 1990-luvulla poliitikot ja kaupunkiarkkitehdit olivat samanaikaisesti sekä huolestuneita että kiinnostuneita kaupungin imagosta, turistien miellyttämisestä ja kaupungille tärkeistä vieraista – eivät niinkään tavallisten berliiniläisten asuinympäristöstä.¹⁵⁵

Pääkaupungin muutto Bonnista Berliiniin ei ollut yksiselitteinen asia. Bundestag päätti pääkaupungin paikasta vuonna 1991 äänestyksellä, joka oli äärimmäisen tiukka: äänet jakautuivat 338–320 Berliinin hyväksi. Pääkaupungin siirtoa vastustivat varsinkin Reininmaan, Baijerin ja Baden-Württembergin edustajat, joiden mielestä Berliinin rasiitteena olivat kahden diktatuurin sekä jo Preussin vallan ajoilta peräisin oleva varjo. Pääkaupungin siirto kesti käytännössä koko vuosikymmenen, ennen kuin liittotalitukselle ja ministeriöille saatiin saneerattua Berliinistä asianmukaiset tilat.¹⁵⁶

Berliinin keskustan katukuvan muuttaminen oli Eurooppalaisessa mittakaavassa harvinaisen suuri projekti, mutta uuden rakentamisen tieltä ei poikkeuksellisesti tarvinnut purkaa pois juuri muuta vanhaa, kuin vuosikymmeniä kaupunkia halkonut muuri. Entisellä rajavyöhykkeellä aivan kaupungin ytimessä oli edullista rakennusmaata, joka sattui olemaan myös hallinnollisesti ja liike-elämän kannalta vilkkaassa sekä niin nyky-Berliinin kuin historiallisen Berliinin kannalta symbolisesti tärkeässä ympäris-

---

¹⁵³ Kauste 2002, s. 286–289.

¹⁵⁴ Syrjämaa, Taina 2002. Monien kaupunki. 1870-luvun Rooma suunniteltuna ja elettyä tilana, teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne, Eletty ja muistettu tila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. S. 341.

¹⁵⁵ Huysen 2003, s. 60.

¹⁵⁶ Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo 2008. Berliiniin. Retkiä lähistoriaan. Kirjapaja, Helsinki. S. 220–221.

tössä.¹⁵⁷ Berliinissä uuden pääkaupungin luominen tarkoitti uuden rakentamisen lisäksi vanhojen historiallisten kerrosten säilyttämistä. Mitten kaupunginosassa näkyi Saksan historia lähes 200 vuoden ajalta: Preussi, keisariaika, kolmas valtakunta sekä DDR osittain vielä pystyssä olleina rakennuksina, osittain enää symbolisina paikkoina raunioiden maatuessa katujen alla. Vaikka keskustan rakennusmaa kallistui 1990-luvun aikana, historiallisille muistomerkeille jätettiin tilaa. Toisaalta niiden tieltä ei myöskään tarvinnut raivata muuria lukuun ottamatta muita vanhoja kohteita pois, jolloin kaupunkiin olisi jäänyt kilpailevia menneisyyksiä. Kilpailevalla menneisyydellä tarkoitan sitä, että jokin instituutio on jo merkinnyt kaupungin historiassa paikan tai rakennuksen itselleen läsnäolollaan.¹⁵⁸

Muistomerkkien pystyttäminen keskeisille paikoille kertoo siitä, että kollektiivisen muistin rakentaminen oli tärkeää yhdistyneessä Saksassa. Natsimenneisyyden elementtien huomioimisesta kaupunkimaisemassa tuli olennainen osa paitsi kaupunkikehitystä myös 1990-luvun poliittista projektia. Jennifer A. Jordanin mielestä natsimuistomerkit ovatkin yhdistymisen merkkipaaluja. Berliinin muurin murtuessa ja varsinkin Berliinin muuttuessa Saksan pääkaupungiksi herätti kaupungin ilmeen muuttuminen valtavaa kansainvälistä mielenkiintoa.¹⁵⁹ Kaupungin historiallisten kerrosten kohtaloista, muistin paikoista ja natsimenneisyyden kohtaamisesta kerrottiin sekä eurooppalaisessa että yhdysvaltalaisessa mediassa laajasti. Niin taloudelliset, poliittiset kuin sotilaallisetkin kysymykset Saksan ja muiden maiden välillä kietoutuivat lopulta siihen, miten Saksa tekee tiliä natsimenneisyytensä kanssa.¹⁶⁰

Perspektive Berlinin jäsenet perustelivat Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkin pystyttämistä sillä, ettei Saksassa sen paremmin kuin Berliinissäkään ollut yhtä keskeistä muistomerkkiä juutalaisuhreille. Sen sijaan Berliinissä oli kyllä paikallisia juutalaisten tuhoamista käsitteleviä muistomerkkejä, ja niitä pystytettiin myös samaan aikaan kansallisen juutalais-muistomerkkin kanssa. 1980-luvun aikana yksityiset kansalaisryhmät alkoivat kiinnittää muistolaattoja sellaisten rakennusten seiniin, joista oli kuljetettu pois juutalaisia tai paikkoihin, joissa oli ollut synagoga.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ Hentilä & Hentilä 2008, s. 225.

¹⁵⁸ Syrjämaa 2002, s. 339. Syrjämaa käyttää esimerkkinä yhdistyneen Italian pääkaupungin muuttamista Roomaan 1870-luvulla, jolloin vanhojen paavillisten rakennusten lisäksi kaupunkikuvaan ilmestyi uuden Italian monumentteja.

¹⁵⁹ Jordan, Jennifer A. Structures of Memory. Understanding Urban Change in Berlin and Beyond. Stanford University Press, Stanford. S. 131

¹⁶⁰ Jordan 2006, s. 12; Uutinen, "Holocaust-Denkmal neben's Brandenburger Tor?", *Die Tageszeitung* 2.7.1989.

¹⁶¹ Ladd, Brian 1997: The Ghosts of Berlin. Confronting German History in the Urban Landscape. The University of Chicago Press, Chicago. S. 152.; Benz 2005, s. 37.

Yksi tärkeimmistä 1990-luvulla avatuista muistopaikoista oli Wannsee-Villa. Wannseen kartanossa ylin natsijohto päätti vuonna 1942 lopullisesta ratkaisusta juutalaisten tuhoamiseksi, ja sinne avattiin holokaustin historiasta kertova museo vuonna 1992. Wannsee-Villaa ei annettu museokäyttöön pitkään sen takia, että sen pelättiin vetävän puoleensa uusnatseja, mutta myös vievän konservatiivisten äänestäjien ääniä.¹⁶² 1990-luvulla jatkettiin myös Itä-Berliinin puolella aloitettuja muistomerkkihankkeita, kuten Bebelplatzilla Humboldt-yliopiston vieressä. Paikalla oli pidetty kirjarovioita vuonna 1933. Paikalle piti tulla sosialistisen tyylin mukainen pronssipatsas, mutta muurin murtumisen jälkeen se ei tuntunutkaan osavaltion johdosta sopivalta ja seurasi vuosien kiista rahoituksesta ja muistomerkin mallista. Lopulta vuonna 1993 päätettiin hankkeelle antaa 450 000 D-markkaa. Israelilaisen Micha Ullmannin taideteos, jossa lasi-ikkunan läpi näkee maahan kaivettuja tyhjiä kirjahyllyjä, valmistui vuonna 1995. Toinen muistomerkkipaikka oli Koppenplatz, jota myös alettiin suunnitella jo DDR-aikana. Koppenplatzille olivat juutalaisten ja muut vangit rakentaneet sodan aikana suuren bunkkerialueen. Muistomerkki, jossa on väkivallasta kertovia pronssisia kaatuneita tuoleja ja pöytä, omistettiin kaupungin kaikille juutalaisille asukkaille. Kesti kuitenkin kauan, ennen kuin Koppenplatzin patsas sai valtion rahaa, mutta se pystytettiin lopulta vuonna 1996.¹⁶³

Berliinin kaupungin johdossa oli myös näkemyksiä siitä, ettei historian julkinen esittäminen välttämättä parantaisikaan kaupungin imagoa. Berliini halusi päästä eroon sekä kolmannen valtakunnan pääkaupungin että kylmän sodan ajan ankeasta maineesta ja suuntautua voimakkaasti tulevaisuuteen. Tämän takia kaupungin pitkäaikainen ylipormestari Eberhard Diepgen ei suhtautunut suuriin natsiuhrien monumentaalisiin muistomerkkeihin suopeasti. Diepgen oli lyönyt kantansa lukkoon jo ennen ensimmäistään kilpailutyötä, ja hän oli sekä ensimmäistä että toista voittanutta kilpailutyötä vastaan. Diepgen huomautti, että 50 vuoden aikana on Berliiniin pystytetty yli 45 erilaista muistomerkkiä tai -kylttiä natsisaksan uhreille. Hänen mielestään Berliini ei tarvinnut muistomerkkimailia, varsinkin kun Diepgenin mielestä nuorempia sukupolvia historian ymmärtämisessä auttaisivat museot paremmin kuin esittävä taide.¹⁶⁴

Saksa tarvitsee erilaisten intressien ja regionalismin aikana sydämen, sielun ja myös järjen. Saksa tarvitsee paikan, jossa se löytää ja kohtaa itsensä, ja joka niin sanoakseni on symboli. Symboli ei ole vain lippu tai kansallislaulu, myös pääkaupunki on symboli -- Berliini ei voi elää vain "muurimuseona" tai "muistomerkkinäytelystä" -- Meidän täytyy olla tarkkana, ettei Saksan historiaa tulkita Berliinin kustannuksella.¹⁶⁵

¹⁶² Ladd 1997, s. 154.

¹⁶³ Jordan 100–105; 106–111.

¹⁶⁴ Ks. esim. ylipormestari Eberhard Diepgenin haastattelu, "Memento Berlin", *Der Tagesspiegel*, 16.8.1998.

¹⁶⁵ Eberhard Diepgenin puhe Berliinin parlamentin jäsenille 27.1.1994.

Holokausti-muistomerkin paikaksi vuonna 1992 lopullisesti päätetty tyhjä tontti Brandenburgin portin eteläpuolella oli käytännössä kolmannen valtakunnan keskuspaikka. Ministergärtenin tontti oli rakennettu alun perin 1700-luvulla hoviväen puutarhaksi. Kolmannen valtakunnan aikana se oli osa laajemmasta entisestä natsihierarkian ylimmän portaan alueesta, jonka kaakkoiskulmassa Wilhelmstrassen varrella sijaitsi Führerin bunkkeri ja etelälaidalla uusi valtakunnankanslia. Nämä rakennukset räjäytettiin sodan jälkeen, ja Itä-Berliini rakennutti niiden päälle kerrostaloja 1980-luvulla. Muistomerkki ei siis tullut aivan täsmällisesti Hitlerin hallintorakennuksen päälle vaan sen alla maatuvat Führerin henkivartiokaartin bunkkerin rauniot. Jo muurin murtuessa tontti aiheutti viranomaisille päänvaivaa, sillä entisen rajavyöhykkeen pelättiin muuttuvat uusnatsien pyhiinvaelluspaikaksi. Pelkoa vahvisti bunkkerin löytäminen lähes koskemattomana vain ohuen maakerroksen alta kesällä 1990.¹⁶⁶

Muistomerkin pystyttämistä Ministergärtenin alueelle perusteltiin sillä, että viereisellä paikalla Hitler päätti miljoonien juutalaisten tuhoamisesta, ja päätös johti kolmasosan kuolemaan koko maailman juutalaisväestöstä. Muistomerkin tehtävänä oli herättää entinen DDR:n rajavyöhyke uudelleen eloon ja toteuttaa uusia kaupunkikuvan tavoitteita. Myös ympäröivän alue antoi merkityksiä monumentille. Ministergärtenin pohjoispuolella on Brandenburgin portti, josta tuli vuonna 1989 Saksojen yhdistymisen symboli. Välittömästi muistomerkin länsipuolella avautuvalla Tiergartenilla on puolestaan suuri merkitys kaupungin identiteetille ja kaupunkikuvalle. Muistomerkin pohjoispuolella oleva lähetystöjen ja hotellien reunustama Pariser Platz uusittaisiin samaan aikaan maltillisesti, ja muistomerkkialueen etelä- ja lounaispuolella rakennettaisiin Potsdamer Platzin uutta liike- ja toimistoaluetta.¹⁶⁷

Vaikka Ministergärtenin alue oli koko ajan Perspektive Berlinin toivepaikka, esiintyi keskustelussa myös muita vaihtoehtoja, jotka olisivat avanneet muistomerkillä vielä laajempia merkityksiä. Pystytyspaikan merkitystä pohdittiin varsinkin asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa vuonna 1997, ja keskustelun seurauksena Berliinin rakennushallinto joutui todella perusteellisesti selvittämään, mikä olisi kaikkein paras paikka muistomerkillä kaupungin keskustassa.

---

¹⁶⁶ Buruma 1994, s. 207–209.

¹⁶⁷ Muistomerkin suunnittelulupailun kutsu ja ohjeet 18.4.1994.

Arkkitehti ja kaupunkisuunnittelija Urs Kohlbrennerin mielestä Ministergärten oli aivan erityisellä keskustan reunassa ja kaupungin portilla Tiergartenia vasten. Koska ympäristö oli politiikan, talouden, asumisen ja virkistäytymisen keskus olisi sen uudelleenrakentaminen erityisen suuri haaste. Kohlbrennerin mielestä Tiergartenista katsottuna Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki, Brandenburgin portti ja Reichstag ovat kaikki yhtä kompleksia. Koska siellä liikkuisi paljon erilaisia käyttäjiä, paikka on samalla suuri haaste ja mahdollisuus. Kohlbrenner kannatti ehdotettua paikka, koska se on erittäin näkyvä: muistomerkki ei nouse merkittävälle tasolle paitsi kaupungin myös maan ja maailman mitta-kaavassa.¹⁶⁸

Samassa keskustelussa Berliinin keskustan historiaan erikoistunut arkkitehti Bruno Flierl oli sitä mieltä, ettei Ministergärten ollut lainkaan historiallisesti tai poliittisesti merkittävä. Uusi valtakunnankanslia oli kyllä lähellä ja samoin muuri, mutta muuten juuri tämä paikka oli tyhjä. Valtiopäivätalon läheisyyksään ei tuonut Flierlin mielestä paikalle arvoa, koska se hädin tuskin näkyy muistomerkille. Brandenburgin portin läheisyyksin tuo muistomerkille vain turisteja, mutta ei kohota sen arvoa. Flierlin mielestä muistomerkkin pystytyspaikalla ei saisi olla vain historiallista yhteyttä natsiaikaan, vaan sillä pitäisi olla suurempi yhteys nykyiseen Saksaan. Suunnitellulla paikalla ei ollut hyvää yhteyttä kaupunkiin, se ei käynyt keskustelua menneisyyden eikä nykyisyyden kanssa. Flierlin mielestä parempi paikka muistomerkille olisi Reichstagin edustalla olevalla Platz der Republikilla tai muiden hallintorakennusten lähellä, jotka heijastaisivat nyky-Saksan arvoja – rasismista vastaisuutta, tasa-arvoa ja demokratiaa – ja sitoisi muistomerkkin niihin.¹⁶⁹ Holokausti-muistomerkkin puuhanainen Lea Rosh oli kuitenkin Platz der Republikia vastaan. Hänen mielestään holokaustista oli vastuussa pieni natsien joukko, ei Saksan kanssa. Siksi muistomerkkin paikka olisi uuden valtakunnankanslian raunioilla eikä parlamentin edessä.¹⁷⁰

Platz der Republik -aukio sijaitsee Reichstagin edessä. Siellä oli Saksan uusi hallintokeskus liittokanslerinvirasto mukaan luettuna. Reichstagin edessä muistomerkki olisi historiallisella ja poliittisella paikalla, jossa se osoittaisi syyllisyyden ja menneisyyden hyväksymisen. Itä ja länsi, vanhat ja uudet poliittisesti merkittävät paikat yhdistettyinä kaupunkirakenteellisesti vihreän vyöhykkeen kautta olivat myös arkkitehti ja professori Max Bächerin mielestä muistomerkille sopiva ympäristö.¹⁷¹

---

¹⁶⁸ Urs Kohlbrenner, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997.

¹⁶⁹ Bruno Flierl, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997.

¹⁷⁰ Lea Rosh, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997.

¹⁷¹ Max Bächer, ”Der ganze Wettbewerb war ein Missgriff“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12.7.1995.

Berliinin osavaltion tiede- ja kulttuurihallinto selvitti vuonna 1997 perusteellisesti muistomerkillä mahdollisia pystytyspaikkoja. Työryhmän mukaan Ministergärten oli kaupungin keskeisimpiä vapaita tiloja. Paikka yhteydessä Reichstagiin ja Brandenburgin porttiin. Vierestä kulkivat valtakadut kaupungin akseleille pohjois–etelä ja itä–länsi -suunnissa. Ministergärten keskeisessä osassa tulevassa kaupungin kehityksessä Potsdamer Platzin ja Reichstagin välissä. Se oli hyvin saavutettavissa julkisilla kulkuneuvoilla, ja siitä oli kuviteltavissa oleva yhteys Topographie des Terrosin ja Tiergartenin merkityksellisiin paikkoihin. Paikasta tulisi voimakas linkki keskustan ja Tiergartenin välillä, siksi myös muistomerkkihankkeen yhteydessä olisi puhuttava kaupungin kehityksestä tulevaisuudessa.¹⁷² Työryhmä ei kiinnittänyt niinkään huomiota siihen, että Ministergärten olisi historiallisesti merkittävällä paikalla, vaan että se yhdistyy Tiergartenin kautta muihin kohteisiin: liittopresidentin virka-asuntoon Schloss Bellevueen, liittokanslerin virastoon, venäläisten sotamuistomerkkiin, Kulturforumiin sekä eri maiden suurlähetystöihin. Tämän takia paikka ei liity paitsi Berliinin myös Euroopan topografiaan. Platz der Republikilla muistomerkki olisi lähinnä saksalaisessa kontekstissa.¹⁷³

Sijoittamalla muistomerkki Platz der Republikille liittotasavalta ilmaisisi halua ankkuroida Euroopan juutalaisten murhan Saksan poliittisen elämän keskiöön. Koska ylin lainsäädäntöelin Bundestag edustaa kaikkia saksalaisia, piti työryhmän mielestä silloin myös miettiä muistomerkkiä kaikille uhreille. Platz der Republik oli työryhmän mielestä poliittis-valtiollisella pääkaupungin keskellä erityisalueella, joka yhdistyi hyvin ympäröiviin alueisiin.¹⁷⁴ Paikka tarkoittaisi kuitenkin sitä, että vähemmän satunnaisia turisteja eksyisi sen luo: muistomerkkiä pitäisi tulla katsomaan varta vasten. Alueelle olisi tulossa paljon muita rakennustöitä, joten se olisi käytettävissä muistomerkkin rakentamiseen vasta vuonna 2000. Platz der Republik oli kehittyvää aluetta ja vastaaviin paikkoihin on yleensä suhtauduttu positiivisesti, kun on haluttu rakentaa jotakin yhteistä ja avointa.¹⁷⁵

---

¹⁷² Urs Kohlbrenner & Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti. Maaliskuu 1997.

¹⁷³ Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti: toinen vaihe. Kesäkuussa 1997.

¹⁷⁴ Urs Kohlbrenner & Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti. Maaliskuu 1997.

¹⁷⁵ Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti: toinen vaihe. Kesäkuussa 1997.

Muita tutkittuja paikkoja olivat Tiergarten, Spree-joen ranta Reichstagen pohjoispuolella, Bebelplatz, DDR-historian kannalta merkittävän Palast der Republikin edusta, sekä vanha juutalainen hautausmaa. Näillä paikoilla ei tosin katsottu olevan riittävästi historiallista yhteyttä holokaustiin tai sitten ne olivat huonosti sijoittuneet keskustan eri puolille.¹⁷⁶ Topographie des Terrorsia tutkittiin myös. Paikka pidettiin muuten erittäin osuvana muistomerkillä, mutta kuten jo aiemmin oli Perspektive Berlinin ja Aktives Museumien keskusteluissa tullut selväksi, ei paikalle voitaisi rakentaa vain juutalaisille omistettua muistomerkkiä.¹⁷⁷

Työryhmän selvitys muistomerkin pystytyspaikasta heijastui toisen suunnittelukilpailun ohjeisiin: paikan historiallisesta relevanssista ei puhuttu enää mitään. Sen sijaan merkittäviksi asioiksi listattiin yhteys Tiergarteniin, ”kaupungin suurimpaan vapaaseen tilaan aivan sen sydämessä, jonka kautta muistomerkki olisi kontaktissa kaikkien käyttäjien kanssa. Muistomerkin rakentaminen Ministergärtenin alueelle Reichstagen ja Brandenburgin portin valtiollis-poliittiseen yhteyteen laajentaisi historiallisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti merkittävien paikkojen verkostoa osaksi eurooppalaista topografiaa.”¹⁷⁸

Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkiä pidettiin olennaisena osana yhdistyneen Saksan pääkaupunkia. Samalla se osoittaa, miten tärkeää yhdistyneelle Saksalle oli käsitellä kolmannen valtakunnan perintöä. Useat samanaikaiset muistomerkkihankkeet osoittavat, että ylipäätään historiaa pidettiin arvokkaana Saksassa. Ministergärtenin alueelle pystytetty muistomerkki ei kuitenkaan kuulu vain kansalliseen vaan eurooppalaiseen sarjaan: holokausti on ollut yhteinen kokemus suurelle osalle Eurooppaa.¹⁷⁹ Muistomerkin omistaminen pelkästään tuhotuille juutalaisille on mielenkiintoinen seikka, koska saksalaiset jättivät huomiotta kolmannen valtakunnan muut uhrit. Vaikka liittovaltiopäivät muistomerkin hyväksyessään sitoutuikin muistamaan muista uhreja tulevaisuudessa, jäivät muut ryhmät omasta näkökulmastaan katsottuna auttamattomasti sivuun kansallisesta historianulkinnasta: juutalaisten uhri oli tärkein. Murhattujen romanien muistomerkin rakentaminen aloitettiin lopulta joulukuussa 2008 Reichstagen lähelle, koska rahoituksen saaminen ja paikan myöntäminen kestivät kauan. Murhatut ho-

---

¹⁷⁶ Urs Kohlbrenner & Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti. Maaliskuu 1997.

¹⁷⁷ Ks. Liite 2.; Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti: toinen vaihe. Kesäkuussa 1997.

¹⁷⁸ Berliinin osavaltion tiede- ja kulttuurihallinto, toisen muistomerkkilpailun kilpailukutsu. Heinäkuu 1997.

¹⁷⁹ Assmann, Aleida 2006. Europe: A Community of Memory? Twentieth Annual Lecture of the GHI, November 16, 2006. S. 13–14.

moseksuaalit saivat oman muistomerkkinsä keväällä 2008 Tiergarteniin. Molemmat muistomerkit ovat valtion rahoittamia, mutta juutalaisten muistomerkkiä selvästi pienempiä.

5. Holokaustin vaikea perintö ja sen käsitteleminen

Saksalaiset elivät natsimenneisyyden kanssa vuosikymmeniä suhtautuen siihen ajan saatossa vaihtelevasti. Sodan jälkeinen hämmennys koko 12 vuoden diktatuurista ja hävitystä sodasta tarkoitti myös vaikenemista natsiajan rikoksista. Ne olivat liian lähellä. Saksalainen yhteiskunta ei ollut vielä jälleerakentamisen aikana 1950- ja 1960-luvuilla valmis tekemään tiliä syyllisyydestään rikoksiin. Yhteiskunta oli sosiaalisesti ja taloudellisesti hajalla ja samalla sen oli sopeuduttava kylmän sodan maailmaan. Tarkoitan tällä Länsi-Saksan tilannetta, muttei kolmannen valtakunnan perintöä pohdittu sen tarkemmin Itä-Saksassakaan: siellä kaikki yhteydet kapitalismin valtaan nostamaan fasismiin kiellettiin jyrkästi ja kaikki laitettiin yksinomaan pahimman kilpailijan, liittotasavallan, vastuulle.

Itä-Saksassa tuo kuva säilyi lähes muuttumattomana Berliinin muurin murtumiseen asti. Sen sijaan holokausti-menneisyyden työstämisessä oli lännessä paljon erilaisia nyansseja eri vuosikymmenillä. Kolme sodan jälkeen elänyttä sukupolvea kirjoitti historiaa uudelleen. Jokaisen sukupolven tulkinta menneisyydestä on nähtävissä erilaisissa historian julkisissa esityksissä, joista tässä yhteydessä olen tutkinut etenkin entisten keskitysleireissä sodan jälkeen viestitettyä kuvaa historiasta. Keskitysleirejä käytän esimerkkejä siksi, että ne olivat itsessään muistomerkkejä, jotka muistuttivat saksalaisia historiastaan. Entiset keskitysleirit muistomerkkeineen ovat historian julkisia esityksiä, joissa voidaan nähdä samoja piirteitä kuin Berliinin juutalaismuistomerkissä. Ne heijastavat tavattoman hyvin ajan vallitsevaa menneisyyspolitiikkaa.

Ensimmäinen sukupolvi olivat sodan itse kokeneet, joiden aikana kolmannen valtakunnan taakkaa ei sanottavasti pohdittu. Saksalainen professori Jörn Rüsen kutsuu tuota sukupolvea vaikenijoiksi. Heidän lapsensa puolestaan haastoivat vanhempansa ja vaativat heiltä vastauksia kysymyksiin toiminnasta vuosina 1933–1945. Sukupolvea, jota kutsutaan ’68-sukupolveksi, leimaa lisäksi voimakas samaistuminen kolmannen valtakunnan uhreihin. Uhreista löydettiin myös moraalisia velvoitteita toimia aktiivisesti kylmän sodan ja sen jälkeisten konfliktien ratkaisemiseksi. Heidän lapsensa, jotka olivat nuorisoa tutkittavan muistomerkin pystytysajankohtana, olivat jo puolestaan ajallisesti niin etäänntyneitä sodasta,

että heidän suhteensa holokaustiin oli tästä syystä erilainen kuin heidän vanhemmillaan tai isovanhemmillaan. Vieraantuminen lisääntyi myös sen myötä, mitä heikommat siteet kolmannella sukupolvella oli sodan kokeneisiin isovanhempiin.¹⁸⁰ Rüsen tosin huomauttaa, ettei jakoa kolmeen sukupolveen voida tehdä täysin aukottomasti. Sukupolvet eivät seuraa täysin tarkasti toisiaan tai pysy aina samanlaisina, koska perheiden välillä on suuria eroja suhteessa historiaan omien kokemusten kautta.¹⁸¹ Rüsenin mielestä kehitystrendi suhtautumisessa historiaan on koko ajan paitsi eurooppalaistunut myös globalisoitunut. Holokausti on yhteinen eurooppalainen ja jopa yleismaalimallinen kokemus, ei vain saksalainen kokemus. Tämä näkyikin selvästi tarkasteltaessa Saksalaisten suhdetta historiaan ennen Saksojen yhdistymistä ja sen jälkeen.¹⁸²

5.1. Kahden sukupolven erilaiset tulkinnat Länsi-Saksassa

Syyllisyys natsiaikana saksalaisten tekemistä rikoksista ei ollut suinkaan ainoa syyllisyys, joka painoi saksalaisten mieltä. 1990-luvun alussa pahemmaksi koettiin se, että menneisyyden käsitteleminen avoimesti oli edelleen 40 vuoden jälkeen kesken. Perspektive Berlinin julkisessa aloitteessa Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin pystyttämiseksi todettiin olevan häpeä, ettei Saksassa oltu julkisesti osoitettu riittävästi huomiota juutalaisten joukkotuholle. Aloitteentekijöiden mukaan saksalaisilla oli kaksi häpeää tai syyllisyyttä kannettavanaan: Hitlerin Saksan kansan nimissä tekemät rikokset sekä saksalaisten vaikeneminen niistä sodan jälkeisenä aikana.¹⁸³

Ralph Giordano käyttää ongelmasta nimeä toinen syyllisyys¹⁸⁴. Giordanon mielestä liittotasavallassa ei koko sen historian aikana pystytty avoimesti tekemään tiliä menneisyyden kanssa. Natsirikokset tietysti tunnustettiin tapahtuneeksi, ja niistä käytiin Länsi-Saksassa oikeutta 1960- ja 70-luvuilla. Uhreja muistettiin valtiotasolla muistopäivien puheissa ja valtiovierailuilla¹⁸⁵, mutta mitään ryhmää ei nostettu ylitse muiden. Ennemmin kaikki sodan ja väkivallan uhrit – saksalaiset tai saksalaisten takia kuolleet – niputettiin yhteen. Giordanon mielestä tälle on yksi ratkaiseva selitys: sodan jälkeen yhteiskunnan siir-

---

¹⁸⁰ Rüsen, Jörn 1998. Kultur macht Sinn. Orientierung zwischen Gestern und Morgen. Böhlau, Köln, s. 96–99.

¹⁸¹ Rüsen Jörn 2001. Zerbrechende Zeit. Über den Sinn der Geschichte. Böhlau, Köln. S. 285.

¹⁸² Rüsen 1998, s. 106.

¹⁸³ Perspektive Berlin, ”Erster Aufruf“. Frankfurter Rundschau 30.1.1989

¹⁸⁴ Zweiter Schuld. Giordano käyttää termiä vuonna 1987 ilmestyneessä kirjassaan Giordano, Ralph 1987. Die zweite Schuld oder Von der Last Deutscher zu sein. Rasch und Röhring Hampuri.

¹⁸⁵ Esim. liittokansleri Willy Brandtin polvistuminen Varsovan geton muistomerille vuonna 1970.

tymä natsi-Saksasta liittotasavaltaan oli lopulta melko pieni. Käytännössä samat henkilöt säilyttivät asemansa edelleen täydellisen sotilaallisen tappion kokeneessa ja miehityssä yhteiskunnassa. Giordanon mielestä keskustelu natsiajan rikoksista ja saksalaisten syyllisyydestä jähmettyi vuosikymmeniksi, koska ”murhaajat jäivät saksalaisten keskuuteen.”¹⁸⁶ Saksalaisessa lehdistössä kirjoitettiin sodan jälkeen yleisesti SS:n tekemistä rikoksista ja SS-murhaajista. Tehdyt rikokset tiivistyivät pieneen ryhmään, joita oli helppo syyttää. Tämä pyyhkäisi tieltään kollektiivisen syyllisyyden ajatuksen. Samoin Adolf Eichmannin oikeudenkäynnin aikana vuonna 1961 pahuus tiivistyi Eichmanniin ja hänen johtamaansa RSHA:n yksikköön.¹⁸⁷

Avoimen keskustelun menneestä esti sodan jälkivaikutus koko yhteiskunnassa. Rintamaveteraaneilla, kotirintaman pommituksissa olleilla, pakolaisilla ja sotavangeilla oli mielen päällä paljon sellaista, josta ei voinut tai ei haluttu puhua. Tämän lisäksi vastuu rikoksista sysättiin natsipuolueen johdon syyksi, jolle kansa oli ollut vain rikosentekoväline. Tavallisten saksalaisten osallisuutta holokaustiin ei käsitelty. Koko kansallissosialismin valtaannousu selitettiin, niin lännessä kuin idässä, järjestelmien kautta, johon yksilöllä ei ollut vaikutusmahdollisuuksia. Tämä häivytti tehokkaasti yksilön vastuun ja poisti syyllisyyksymyksen: pieni ihminen ei voinut tehdä mitään.

Sodan kokeneen sukupolven jälkeen syntynyt toinen sukupolvi osallistui ikätovereidensa tavoin 1960-luvun radikaaliin opiskelijaliikkeitään. Tätä joukkoa, joka Saksojen yhdistyessä oli noussut päättäviin aseisiin yhteiskunnassa, kutsutaan kirjallisuudessa ’68-sukupolveksi. Juuri he alkoivat kokea toisen syyllisyyden ongelmaksi. Tämä näkyi paitsi kiinnostuksena lähihistoriaan, ja vanhempien haastamisena heidän aikanaan tapahtuneista rikoksista. Samalla toinen sukupolvi alkoi huolestua vastuustaan siirtää varoittavaa tietoa eteenpäin jälkipolville, joilla ei ollut enää suoraa yhteyttä isovanhempiensa tekijäsuukupolveen. Holokausti-muistomerkin pystyttämisenä tämä teema on koko ajan läsnä.

Länsi-Saksassa niin historioitsijat kuin poliitikotkin omaksuivat parhaaksi selitykseksi Hitlerin valtaannousulle Weimarin tasavallan epäonnistumisen. Vakaa parlamentarismi olisi voinut onnistua säilyttämään rauhan epävakaina taloudellisista oloista huolimatta, eikä natsipuolue olisi koskaan päässyt valta-asemaan. Liittotasavalta muotoili muun muassa perustuslakinsa siten, että ääriliikkeiden oli käytännös-

---

¹⁸⁶ Giordano 1987, s. 11–12.

¹⁸⁷ Elitz & Stötzel 2007, s. 567–572.

sä mahdotonta päästä valtiopäiville. Länsi-Saksa legitimoi demokratian turvatulla asemalla oman asemansa Euroopassa ja sanoutui valtiona irti kolmannen valtakunnan jatkumosta.¹⁸⁸

Itä-Saksassa kolmannen valtakunnan synty johdettiin puolestaan jo vuosien 1918 ja 1919 epäonnistuneisiin sosialistivallankumouksiin. Weimarin tasavalta oli kapitalistien käsissä, ja varakas eliitti oli nostanut Hitlerin valtaan. DDR häivyttikin retoriikassaan tehokkaasti vastuun pois tavallisilta saksalaisilta, olihan koko työväenluokka ollut alisteisessa asemassa. Vastuu sodasta ja edelleen koko diktatuurin aiheuttamista hirveyksistä oli puhtaasti kapitalistisella järjestelmällä.¹⁸⁹

Omia uhreja on helpointa muistaa. Tämä päti erittäin hyvin myös historiapolitiikkaan ja poliittiseen kielenkäyttöön Länsi-Saksassa, ja kuului poliittisessa kielenkäytössä 1950-luvun alussa. On muistettava, kuinka totaalisenä sota tuli lopulta myös Saksaan, ja miten se vaikutti vielä vuosia sodan jälkeen. Taisteluissa rintamalla ja liittoutuneiden pommituksissa kaupunkeja vastaan oli kuollut hieman yli neljä miljoonaa saksalaista. Luku ei ole suurin verrattuna Euroopan kansojen menetyksiä, mutta koko kuvan saadakseen on päälle laskettava vielä Neuvostoliittoon joutuneet kolme miljoonaa sotavankia¹⁹⁰ sekä Itä-Euroopasta, lähinnä Puolasta ja Tšekkoslovakiasta karkotetut kuusi miljoonaa saksalaista. Saksalaisia on arvioitu kuolleen pakkosiirtoja seuranneissa väkivaltaisuuksissa satoja tuhansia. Sotavangit sekä siirtosaksalaisten asuttaminen olivat kysymyksiä, jotka eivät voineet jäädä myöskään poliitikoilta huomaamatta. Adenauer vaati julkisesti sotavankien palauttamista Siperiasta, ja kaikki puolueet ottivat vaalikampanjoissaan siipiensä suojaan niin pommituksissa kotinsa menettäneen Trümmerfrau¹⁹¹ kuin myös Sleesiaan tiluksensa jättäneen maanviljelijän.¹⁹²

Länsisaksalaiseen holokausti-suhteeseen ei sodanjälkeisinä vuosina kuulunut ainakaan kollektiivisen syyllisyyden ajatus. Liittopresidentti Theodor Heuss vetosi vuonna 1949 kansalaisiin tuntemaan kylläkin kollektiivista häpeää.¹⁹³ Saksalaiset uhrin rinnastettiin jopa juutalaisten tuhoamiseen esimerkiksi Heussin puheessa Bundestagille vuonna 1952. Niin saksalaiset kuin juutalaisetkin olivat natsien uhreja:

---

¹⁸⁸ Lepsius, Rainer M. 1989. Das Erbe des Nazionalsozialismus und die politische Kultur der Nachfolgerstaaten des "Grossdeutschen Reiches", teoksessa Haller M. & Hoffmann-Nowotny H.-J. & Zapf W. (toim.), Kultur und Gesellschaft. Frankfurt am Main. S. 248–250.

¹⁸⁹ Lepsius 1989, s. 248–250.

¹⁹⁰ Vangeista arviolta miljoona kuoli leireillä. Moeller, Robert G. 1996. War Stories. The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany. *The American Historical Review*, vol. 101, nro 4 (lokakuu 1996) s. 1008–1048. S. 1013.

¹⁹¹ "Raunionainen". Nimi tarkoittaa liittoutuneiden pommitusten jälkeen kotiensa raunioita raivanneita naisia.

¹⁹² Moeller 1996, s. 1008–1026.

¹⁹³ Giordano 1987, s. 269.

”Muistomerkit kasvavat, toiset seisovat pommitusten uhreille, toiset keskitysleirien reunoilla, toiset juutalaisten hautausmailla. Näitä yhdistää rajaton kärsimys, he kaikki ovat julman politiikan uhreja.¹⁹⁴ Sotaa seuranneen ajattelun mukaan natsijohto oli syyllinen rikoksiin, ei Saksan kansa. Kuten Heuss puheessaan vuonna 1949 sanoi, ”Hitlerin pahin teko saksalaisille on hänen jättämänsä perintö tekemällä rikoksensa Saksan kansan nimeen.”¹⁹⁵ Ehkä siksi ei olekaan kovin yllättävää, että vuonna 1949 amerikkalaisen miehityshallinnon tutkimuksen mukaan 59 prosenttia saksalaisista oli sitä mieltä, että natsismi oli hyvä idea, mutta toteutettu huonosti. Kaksi vuotta myöhemmin 41 prosenttia saksalaisista näki natsiajassa enemmän hyvää kuin paha. Vain neljä prosenttia katui ja tunsu syyllisyyttä kolmannen valtakunnan rikoksista.¹⁹⁶

Adenauerin Saksan sulkeutuneisuutta holokaustin muistamista kohtaan selittää osaltaan myös yhteiskunnan anteeksiantava asenne entisiä puolueen jäseniä kohtaan. Vaikka korkeimmat natsijohtajat olivatkin sodan viime vaiheessa kuolleet, paenneet tai heidät oli teljetty sotavankileireille, säilyttivät jopa aktiivisesti puolueen toiminnassa mukana olleet vanhat asemansa ja työnsä kaikilla yhteiskunnan tasoilla vuosikymmeniä sodan jälkeen. Esimerkkejä löytyy juutalaisia keskitysleireille kuljettaneista rautatieläisistä ihmiskokeista tehneisiin lääkäreihin, ja aina valtakunnan ylimmille portaille asti. Tunnetuimpia esimerkkejä kolmannen valtakunnan merkkimiehistä, jotka loivat uuden uran Länsi-Saksassa, lienevät liittokanslerin viraston johtaja Hans Globke sekä tiedustelupalvelun perustaja Reinhard Gehler. Ensimmäinen muotoili Nürnbergin rotulait vuonna 1935 ja jälkimmäinen oli sodan aikana SS:n tiedustelupäällikkö itärintamalla.¹⁹⁷

Miehitysjoukkojen tribunaalit tuomitsivat vuosina 1945–1949 eriasteisiin vankeusrangaistuksiin 5 000 saksalaista sotarikoksista syytettyä. Lisäksi tuhansia lähetettiin tuomittavaksi ulkomaille, etenkin Puolaan ja Ranskaan.¹⁹⁸ Vastuu oikeudenkäyntien jatkamisesta siirrettiin saksalaisille, mutta lukumääräisesti tuomittuja oli varsin vähän ja rangaistukset jäivät hyvin lieviksi. Hyvän kuvan saa tarkastelemalla tilannetta Yhdysvaltojen miehitysvyöhykkeellä. Keväästä 1946 saksalaiset olivat itse vastuussa denatsi-

---

¹⁹⁴ Margalit, Gilad 2002. *Expressions of a United German Memory*, teoksessa Michman, Dan (toim.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000*. Peter Lang, New York. S. 39.

¹⁹⁵ Giordano 1987, s. 269.

¹⁹⁶ Herf, Jeffrey 1997. *Divided Memory. The Nazi Past in the Two Germanys*. Harvard University Press. Cambridge. S. 274.

¹⁹⁷ Ks. esim. Frei, Norbert (toim.) 2001. *Karrieren im Zwielficht. Hitlers Eliten nach 1945*. Campus-Verlag Frankfurt am Main. Kirjassa käydään runsain esimerkein läpi lääkärien, upseerien, toimittajien, tuomarien sekä juristien urakehitystä liittotasavallassa.

¹⁹⁸ Herf 2002, s. 12.

fikaation¹⁹⁹ onnistumisesta. Vuoteen 1949 mennessä lähes miljoonasta tribunaalit läpi käyneestä ainoastaan 0,1 prosenttia todettiin kuuluvan pääsyyllisiin ja suurimpiin natseihin, kun taas puolet merkittiin suoraan alimpaan syyllisyysluokkaan, joka selvisi käytännössä rangaistuksitta.²⁰⁰

Sotarikosoikeudenkäyntien tarkoituksenmukaisesta onnistumisesta voidaan olla montaa mieltä. Vaikka liittoutuneet tuomitsivatkin viitisen tuhatta korkeinta upseeria ja muuta sotarikollista, jäivät heidän tuomionsa lopulta lyhyiksi. Ensimmäisessä suuressa armahdusaallossa vuonna 1951 vapautettiin kaikki, joiden tuomio oli alle viisitoista vuotta. Natsistigmasta vapauttava artikla 131 koski lähes 150 000:ta virkamiestä ja muuta valtion palveluksessa olevaa.²⁰¹ Vuoteen 1956 mennessä Adenauerin hallinto oli vapauttanut käytännössä kaikki liittoutuneiden Landsbergin vankilaan sulkemat sotarikolliset sekä ottanut suuren osan entisistä SS-miehistä takaisin yhteiskunnan jäseniksi.²⁰² SS-miesten palkkaamista vastaperustetun Bundeswehrien upseereiksi ja kolmannen valtakunnan virkamiesten, oikeuden jäsenten ja diplomaattien paluu vastuullisiin tehtäviin herätti jonkin verran huomiota myös Länsi-Saksan suurimmassa liittolaisessa Yhdysvalloissa, mutta heidän palkkaamisensa meni läpi perustelemalla se ammatillisen osaamisen välttämättömyydellä.²⁰³

Länsi-Saksassa aloitettiin useita oikeudenkäyntejä keskitysleireissä ja itärintamalla tehtyjä rikoksia vastaan. Näistä eniten huomiota herättivät Ulmin Einsatz-Tiltsit –oikeudenkäynti vuodesta 1957 alkaen, Frankfurtin Auschwitz-oikeudenkäynti 1963–1965 sekä Düsseldorfin Majdanek-oikeudenkäynti 1975–1981. Muutamat elinkautisrangaistukset olivat poikkeuksia, yleisesti tuomiot vaihtelivat kolmen ja kymmenen vuoden välillä. Ulmissa annettiin 15 vuoden tuomio 4 000 ihmisen murhasta, Düsseldorfissa kuusi vuotta 17 000 murhasta.²⁰⁴ Tuomiot olivat nimellisiä, koska Saksan laissa ei yksinkertaisesti ollut koodistoa massamurhien tuomitsemiselle. Toisaalta todistajia oli vaikea saada, ja suuri osa todisteistakin oli rautaesiripun takana saavuttamattomissa. Samalla oikeudenkäytöstä voidaan kuitenkin päätellä, ettei länsisaksalainen yhteiskunta tuominut rikollisia keskuudessaan kovin ankarasti. Tuomitut jatkoivatkin vapauduttuaan elämäänsä yleensä normaalisti tavallisissa ammateissa.²⁰⁵

---

¹⁹⁹ Kansallissosialismin ja kansallissosialistien poistaminen yhteiskunnasta.

²⁰⁰ Clay, Lucius D. 1950. *Decision in Germany*. Doubleday & Company, Garden City New York. S. 260.

²⁰¹ Herf 1997, s. 289.

²⁰² Giordano 1987, s. 120–121.

²⁰³ Herf 1997, s. 292–293.

²⁰⁴ Giordano 1987, s. 129 – 136.

²⁰⁵ Historioitsija Norbert Frein haastattelu Auschwitz-oikeudenkäyntiä käsittelevässä Hessische Rundfunkin dokumentissa.

Myös kylmän sodan asetelmat jähmettivät kysymykset saksalaisten syyllisyydestä. Liittokansleri Adenauer johti länsiblokin tärkeintä etuvartiota kommunismia vastaan, mikä legitimoiti maan aseman poliittisella kartalla. Samalla saksalaisten sodassa itärintamalla suorittama juutalaisten tuhoaminen voitiin painaa lähes villaisella sillä, että se oli samalla ollut osa bolshevismiin vastaista taistelua. Tämä retoriikka toistui vielä vuonna 1986, kun Yhdysvaltain presidentti Ronald Reagan teki vierailun Länsi-Saksaan. Ohjelmaan kuului vierailu Bitburgin hautausmaalle liittokansleri Kohlin kanssa kunnioittamaan kaatuneita Wehrmachtin sotilaita. Juutalaisjärjestöt ympäri maailmaa osoittivat rajusti mieltään, kun selvisi, että paikalle oli haudattu myös SS-miehiä. Reagan totesi puheessaan, että he olivat olleet kansallissosialismin uhreja siinä missä keskitysleireillä kuolleetkin. Reagan kieltäytyi ensin vierailemasta Bergen-Belsenissä kunnioittamassa keskitysleirissä surmattuja todeten: ”Sen sijaan, että repisimme vanhoja arpia auki, meidän tulee juhlia tätä päivää 40-vuotisen rauhan päivänä.” Lopulta vierailu sisällytettiin ohjelmaan.²⁰⁶

Kesti oman aikansa ennen kuin holokausti alkoi puhutella laajaa yleisöä. Sotarikosoikeudenkäynnit olivat mediatapahtumia; etenkin Israelin turvallisuuspalvelun suorittama Adolf Eichmannin kaappaus tuomittavaksi Jerusalemiin vuonna 1961 tai Frankfurtin suuri Auschwitz-oikeudenkäynti. Niitä ei voi kuitenkaan edes verrata amerikkalaisen *Holocaust*-tv-sarjan esittämiseen Länsi-Saksassa vuonna 1979. *Holocaust* oli minidraamasarja kolmen saksalaisperheen, juutalaisten ja ei-juutalaisten, elämästä vuosina 1933–1945. Draama toi näkökulman ruohonjuuritason suhteesta juutalaisten tuhoamiseen. Koko sarjaa seurasi parhaaseen katseluaikaan yleisradiokanavalta 10–13 miljoonaa saksalaista, ja osia siitä näki vieläkin suurempi joukko.²⁰⁷ Katsojatutkimuksen mukaan ainakin osan sarjasta näki 48 prosenttia aikuisväestöstä. Suurimman vaikutuksen se teki 30–50-vuotiaisiin.²⁰⁸ Seppo Hentilä kuvaa yhden tv-sarjan vaikutusta mullistavaksi. Se herätti laajassa yleisössä valtavan kiinnostuksen kolmatta valtakuntaa ja holokaustia kohtaan. Ensiesityksen jälkeen sarjan sivuamia tapahtumia, kuten keskitysleirejä ja Varsovan gettoa, koskeva kirjallisuus meni kuin kuumille kiville. Historiabuumi poiki seuraavan vuoden aikana suuren määrän nopeasti tuotettua ja siksi vaihtelevan tasoista kirjallisuutta. *Der Spiegel*

---

²⁰⁶ Hentilä, Seppo 1993. Kansakunta historian kahleissa, teoksessa Hentilä, Seppo & Karjalainen, Erkki & Valta Raija, Saksa – voima Euroopan keskellä. Kleio ja Nykypäivä Helsinki. S. 60–61.

²⁰⁷ Brandt, Susanne 2003. ”Wenig Anschauung?” Die Ausstrahlung des Films „Holocaust“ im westdeutschen Fernsehen (1978/79), teoksessa Cornelissen, C. & Klinkhammer L. & Schwentker W., Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main. S. 257.

²⁰⁸ Shafir, Shlomo 2002. Constantly Disturbing the German Conscience: The Impact of American Jewry, teoksessa Michman, Dan (toim.), Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses. Peter Lang, New York. S. 129–130.

luonnehti Holocaust-sarjan esittämistä ”historiankirjoituksen mustaksi perjantaiksi.” Joukkotiedotusväline näytti peitonneen akateemisen historiantutkimuksen täysin. Se pystyi nostamaan historiasta esiin kysymyksiä, jotka tutkijoilta olivat jääneet sivuun.²⁰⁹

Holocaust uudisti myös merkittävästi kouluopetusta. Vielä muutama vuosi ennen sitä kolmas valtakunta oli koululaisille suorastaan tuntematon.²¹⁰ Hieman toisenlaisista reaktioista kertoo puolestaan se, että sarja provosoi myös antisemitistejä. Vuonna 1979 äärioikeisto teki liittotasavallassa enemmän rassistisia rikoksia kuin kertaakaan sodan jälkeen.²¹¹ Länsisaksassa sarjan puolesta ja vastaan nousseet voimakkaat reaktiot ovat oikeastaan hieman yllättäviä, jos niitä verrataan tv-sarjan lähtökohtiin. Ohjelma oli tarkoitettu tavalliselle amerikkalaiselle yleisölle, koska he eivät samaan aikaan tuntuneet tietävän tarpeeksi juutalaisten naapuriensa historiasta vanhalla mantereella. Samalla oli tarkoitus hakea Yhdysvaltain syvien rivien hiljaista tukea Israelille.²¹² Myös Länsi-Saksan yleisradioyhtiössä myönnettiin myöhemmin, että sarjan tunteellisuus myötäili enemmän amerikkalaista kuin saksalaista makua.²¹³ Holocaustin esittäminen herätti kirjabuumin lisäksi 1980-luvulla dokumenttibuumin televisiossa. Valtakunnallinen kanava ZDF näytti toisesta maailmansodasta kertovia dokumentteja prime-time-aikaan enemmän kuin ennen. Tosin laadullisesti tarkasteltuna suurin osa dokumenteista käsitteli rintamatapahtumia ja vajaa viidesosa holokaustia. Holokausti-aiheisista ohjelmista lähes kaikki käsittelivät juutalaisten tuhoamista, ja kuvat eutanasian uhreista, sotavankien kohtelusta sekä orjatyövoimasta puuttuivat.²¹⁴

Jos 1970-luku loppuikin historiankirjoituksen syvään itsetutkiskeluun, nousi vuonna 1986 tutkijoiden välisestä kiistasta myös kansalaisia herätellyt väittely. Historioitsija Ernst Nolten ja filosofi Jürgen Habermasin esitelmistä alkanut *Historikerstreit*²¹⁵ poiki laajan lehtikirjoittelun ja yleisen keskustelun holokaustin ainutkertaisuudesta Seppo Hentilän arvion mukaan *Historikerstreitista* julkaistiin kolmen vuoden aikana yli 1 200 kirjaa, artikkelia ja kirjoitusta.²¹⁶

---

²⁰⁹ Hentilä, Seppo 1994. Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. S. 261.

²¹⁰ Hentilä 1994, s. 252.

²¹¹ Kuparinen, Eero 1999. Aleksandriasta Auschwitziin. Antisemitismin pitkä historia. Atena, Jyväskylä. S. 317.

²¹² Shafir 2002, s. 129–130.

²¹³ Brandt 2003, s. 259.

²¹⁴ Kansteiner Wulf 2006. In Pursuit of German Memory. History, Television, and Politics after Auschwitz. Ohio University Press, Athens (Ohio). S. 126–129; 134.

²¹⁵ Historioitsijoiden riita tai kiista.

²¹⁶ Hentilä 1994, s. 270.

Nolte esitti Frankfurter Allgemeine Zeitungissa julkaistussa kirjoituksessaan uuskonservatiivisen tulkinnan, jonka mukaan juutalaisten tuhoaminen oli saksalaiselle mentaliteetille ”vieras aasialainen teko”. Se oli Nolten mielestä puhdas itsepuolustusreaktio bolshevismia vastaan, koska varsinkin sodan kääntyessä tappiolliseksi saksalaiset pelkäsivät venäläisten kosta itärintaman raakuuksista. Samalla Nolte suhteellisti holokaustin roolin 1900-luvun historiassa vertaamalla sitä Neuvostoliiton gulagiin, joka hänen mukaansa perustettiin ensin ja toimi ärsykkeenä fasismille.²¹⁷ Uusvasemmistoa edustanut Habermas tyrmäsi koko ajatuskehityksen ja piti yrityksenä palauttaa Saksan valta-asema Euroopan keskuksessa. Liittotasavalta ei kuitenkaan pystyisi siihen niin kauan, kuin ”ruskean menneisyyden taakka” painaisi kansakunnan hartioilla.²¹⁸

Historikerstreitissa käsiteltiin teemaa, joka oli olennainen myös holokausti-muistomerkkiä pystytettäessä: oliko juutalaisten tuhoaminen ainutlaatuinen teko vai ei? Voidaan sanoa, että tutkijoiden riitely aiheesta valmisti edelleen tietä ylätasoinen keskustelulle muistomerkistä pari vuotta myöhemmin. *Holocaust*-sarja lanseerasi kielenkäyttöön koko juutalaistuhon kuvaavan sanan. Se myös muokkasi suuren yleisön käsitystä historiasta muistamiselle avoimeen suuntaan.

5.2. Uhrin muistavat uhreja länsisaksalaisissa *Gedenkstätte*issä

Yhden näkökulman lisää länsisaksalaiseen holokausti-keskusteluun tuo *Gedenkstätte*jen historian tarkastelu sodan jälkeen. Ne olivat tärkeimpiä paikkoja uhreille, koska Saksassa ei ollut yhteistä kansallista muistomerkkiä tai -paikkaa uhreille. Entiset keskitysleirit olivat muistopaikkoja vain osittain: niitä käytettiin varastoina, armeijan harjoitusalueina, vankila-alueina ja jopa ravintoloina.²¹⁹ Uhrien piti itse pystyttää näiltä paikoilta liikeneville alueille muistomerkkinsä, koska valtio ei sitä tehnyt.

Jos holokaustin merkittävimpiä paikkoja on pakko arvioida kuolleiden ihmisten määrillä, holokaustin ydin on Puolassa. Jos taas tarkastellaan koko väkivaltakoneiston syntyä ja suhdetta saksalaisiin, kohdistuu huomio ensimmäisenä Saksassa olleisiin keskitysleireihin. Berliinin lähellä on kaksi *Gedenkstätte*: Sachsenhausen ja Ravensbrück. Menneisyytensä takia ja turistimäärien valossa mitattuna muita tärkeitä

---

²¹⁷ Hentilä 1994, s. 270 – 271.

²¹⁸ Hentilä 1994, s. 273.

²¹⁹ Niven 2002, s. 15. Flossenbürgissa oli teollisuustoimintaa ja ravintola, Neuengammessa toimi vankila, Buchenwaldissa varastoitiin viljaa ja sekä BRD että DDR käyttivät leirejä sotilastukikohtina ja harjoitusalueina.

paikkoja olivat Dachau lähellä Müncheniä, Neuengamme lähellä Hampuria, Bergen-Belsen Ala-Saksin osavaltiossa sekä itäisen Saksan Buchenwald Weimarin kupeessa.

Dachau edustaa koko natsiväkivallan historiaa vuodesta 1933 kristalliyön pogromien kautta lopulliseen ratkaisuun, ihmiskokeisiin ja kuolemanmarsseihin ennen liittoutuneiden vapautusta keväällä 1945. Sillä on kuitenkin myös historiaa maailmansodan jälkeen. Siitä tuli yksi tärkeimmistä sodan muistopaikkoja, jonka kautta esitettiin uhrien oma tulkinta uhreista ja tekijöistä.

Dachaun keskitysleiri perustettiin heti kansallissosialistien valtaannousun jälkeen keväällä 1933. Toiseen maailmansodan alkuun asti se toimi eräänlaisena mallina koko piikkilangalla ja vartiotorneilla eristettyjen leirien verkostolle. Vankien määrä pysytteli 1930-luvulla muutamissa tuhansissa, ja he olivat lähinnä poliittisia vastustajia: kommunisteja, kirkonmiehiä, mutta myös tavallisia rikollisia. Ensimmäisen kerran Dachauhun lähetettiin suuressa määrin juutalaisia kristalliyön jälkeen 9. marraskuuta 1938, mutta suurimmalle osalle annettiin lyhyehkön vankeuden jälkeen vielä mahdollisuus emigroitua ulkomaille.²²⁰ Sota-aikana Dachauhun lähetettiin myös liittoutuneiden sotavankeja. Vankityövoimaa käytettiin sotatarviketehtaissa. Koko Baijerin alueella toimikin suuri satelliittileirien verkosto, jonka pääpaikka oli Dachau. Puna-armeijan alkaessa saavuttaa loppuvuodesta 1944 Puolan tuhoamiskeskuksia, siirrettiin Dachauhun kymmeniä tuhansia juutalaisia.²²¹ Yhdysvaltalaiset joukot vapauttivat leirin hieman ennen sodan loppua huhtikuussa 1945. Koko 12-vuotisen natsikautensa ajan leirissä pidettiin noin 200 000:tta vankia, joista kuoli 30 000.²²²

Tämä osuus keskitysleiri Dachaun historiasta on yleisesti hyvin dokumentoitu, mutta sodan jälkeinen historia on hieman tuntemattomampi. Amerikkalaiset miehitysjoukot eivät purkaneet leiriä, vaan se palveli eri tarkoituksia 1960-luvun alkuun asti, jolloin siitä tehtiin muistopaikka. Vuoteen 1948 asti piikkilanka-aitauksissa tuomioitaan odotti tuhansia vangittuja SS-miehiä, sekä sotarikoksista epäiltyjä. Vankien jälkeen tulivat Itä-Euroopasta karkotetut saksalaispakolaiset, joita pakkosiirrettiin Jaltan sopimuksen mukaisesti Saksaan noin 14 miljoonaa. Pommitettujen kaupunkien katastrofaalisen asuntotilan-

---

²²⁰ Young 1993, s. 60–61.

²²¹ Marcuse, Harold 2001. *Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933–2001*. Cambridge University Press, Cambridge. S. 42–50.

²²² *Gedenkstätte Dachau* internet-sivuillaan ilmoittama luku, www.kz-gedenkstaette-dachau.de. Luettu 27.1.2009. Vertailun vuoksi yksistään Auschwitzissa arvioidaan surmatun miljoona juutalaista, Treblinkassa 900 000 ja muissa Puolan tuhoamiskeskuksissa satoja tuhansia kussakin.

teen takia muutama tuhat evakkoa oli asutettava myös entisiin vankiparakkeihin. Nämä siirtokunnat säilyivät Dachausssa 1960-luvun alkuun asti amerikkalaisten huoltotukikohdan rinnalla.²²³

Amerikkalaisjoukot avasivat jo pian sotavankien lähdön jälkeen entisessä krematoriossa näyttelyn keskitysleirijasta. 1960-luvulla se kuitenkin suljettiin Dachauin kaupungin pyynnöstä, sillä se oli heidän mielestään liian raaka ja jopa mauton. Dachauin kaupungin suhde keskitysleiriin oli muutenkin vaikea: kaupungin päättäjät olivat suorastaan kateellisia Weimarin kaupungille, jota nimi ei yhdistänyt suoraan Buchenwaldiin. Uhrien järjestöt syyttivät 1960- ja 70-luvuilla Dachauin kaupunkia siitä, että se suhtautui välinpitämättömästi leirin muistopaikkojen ylläpitämiseen, eikä järjestänyt esimerkiksi turisteille opastusta autenttisille paikoille.²²⁴

Vainottujen ryhmien muistopaikkoja alettiin perustaa Dachauhin 1960-luvulta lähtien. Niiden valossa saa erittäin mielenkiintoisen kuvan eri ryhmistä ja niiden suhteesta toisiinsa. Dachausssa pidettiin vangittuna käytännössä kaikkia mahdollisia ryhmiä, joita natsihallinto vainosi. Tämän lisäksi sinne oli heitetty jo kolmannen valtakunnan alusta lähtien tavallisia rikollisia, ja tätä seikkaa hyväksi käyttämällä natsipropaganda antoi 1930-luvulla leirille maineen ojennus- ja rankaisulaitoksena. Tästä tuli stigma kaikille leirillä olleille, sillä varsinkin paikalliset kaupunkilaiset puhuivat Dachausssa olleista vankeina, ei vainottuina.²²⁵

Poliittiset vangit muodostivat suhteessa valtaosan Dachauin leiriltä hengissä selvinneistä. Vangittuina oli ollut varsinkin katolisen kirkon piispoja²²⁶, protestanttipappeja, kommunisteja ja sosiaalidemokraatteja²²⁷. Parakeissa virui yhtä lailla miehitettyjen maiden vastarintataistelijoita, juutalaisia, romaneja, homoseksuaaleja ja venäläisiä sotavankeja. Saksasta ja ulkomailta tuotuja yhdisti vain se, että heitä vainottiin mielivaltaisesti – muuten eri ryhmät tuskin olisivat olleet tekemisissä keskenään. Tämä näkyi puolestaan siinä, etteivät kaikki mahtuneet samoihin muistotilaisuuksiin poliittisten erimielisyyksien takia, eikä kaikkien vainottujen yhteinen muistomerkki tullut kysymykseenkään.

---

²²³ Marcuse 2001, s. 168–169.

²²⁴ Marcuse 2001, s. 113–115.

²²⁵ Marcuse 2001, s. 127.

²²⁶ Erityisesti puolalaisia pappeja, mutta myös saksalaisia kirkonmiehiä vangittiin paljon.

²²⁷ Yksi tunnetuimmista vangeista on SPD:n sodanjälkeinen puheenjohtaja Kurt Schumacher.

Vuonna 1947 Saksassa perustettiin entisten vankien eduista huolehtimaan vastarintataistelijoita edustanut VVN²²⁸. Mukana oli paljon kommunisteja, mikä muutti järjestön luonteen avoimen propagandistiseksi ja poliittiseksi. Tämän takia sille ei myönnetty kokoontumislupaa läntisillä miehitysvyöhykkeillä, eikä järjestön jäseniä myöskään haluttu palkata myöskään minkäänlaiseen työhön. VVN:stä erosi omaksi järjestökseen ei-kommunistinen BVN²²⁹ vuonna 1948. VVN jatkoi toimintaansa Itä-Saksassa, kunnes se lakkautettiin vuonna 1953.²³⁰ Heti amerikkalaisjoukkojen vapautettua Dachaua perustettiin entisten vankien yhteisorganisaatioksi myös CID²³¹, jossa olivat edustettuina kaikki Dachausssa pidetyt kansallisuudet. CID oli erittäin aktiivinen seuraavana vuosikymmeninä varsinkin muistomerkkien ajamisessa sekä entisten vankien kokoontumisten järjestäjänä.

Koska Dachausssa oli vangittuna paljon kirkonmiehiä, sai koko Dachaua entinen leiri muistopaikkoinen hyvin uskonnollisen värityksen. Samalla kristillisuus oli osa kylmän sodan politiikkaa: kommunistivankien vastarintaa ei esitelty vaan ainoastaan kristityn uskonsa takia vangittujen vastarinta sai huomiota. Dachausssa oli kuitenkin ollut tuhansia kommunistivankeja.²³² Vuonna 1963 vihittiin käyttöön 38 000:lle leirissä kuolleelle italialaiselle vangille omistettu kappeli. Italialaisten roomalaiskatolinen kappeli, jota alettiin suunnitella jo 1950-luvulla, näytti suuntaa isommalle katolisten pappien muistoksi rakennetulle Todesangst Christi -kappelille, joka oli erityisesti piispa Johannes Neuhäuslerin aikaansaannos. Sen avajaiset olivat suurin tapahtuma Dachausssa sodan jälkeen, ja avajaisiin vuonna 1960 osallistui arviosta riippuen 30 000–60 000 vierasta. Rahoitus kappelille tuli suureksi osaksi Münchenin kaupungilta sekä sodan aikana vankityövoimaa käyttäneiltä yrityksiltä. Marcuse huomauttaakin, että se olisi todennäköisesti jäänyt perustamatta ilman vankien oman organisaation CID:n aktiivisuutta. Baijerin osavaltio tai liittovaltio ei aktiivisesti ajanut minkäänlaisia muistomerkkihankkeita.²³³

Protestanttipapit alkoivat katolisten esimerkin mukaisesti vaatia itselleen omaa muistopaikkaa. Katolisia selkeämmin protestantteja kuitenkin rasitti kaksijakoinen historia kolmannen valtakunnan ajalta: siinä missä toiset papit olivat asettuneet jyrkästi väkivaltakoneistoa vastaan ja joutuneet keskitysleireille, olivat toiset silittäneet vallanpitäjiä myötäkarvaan ja katsoneet uskonveljiensäkin vangitsemisia läpi

---

²²⁸ Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes.

²²⁹ Bund der Verfolgten des Naziregimes.

²³⁰ Marcuse 2001, s. 150–155.

²³¹ Comité International de Dachau

²³² Niven 2002, s. 18–19.

²³³ Marcuse 2001, s. 234–241.

sormien.²³⁴ Toinen protestanttien muistokappelia vastatuuleen ajanut tekijä oli se, ettei katolinen Baijeri ole protestanttien ydinaluetta. Tämän takia Saksan evankeelisen kirkon työryhmä ehdotti vuonna 1962 ”varoituksen ja muiston paikan” perustamista Bergen-Belseniin, Ala-Saksiin. Paikaksi valikoitui lopulta kuitenkin Dachau vuonna 1964. Syinä mainittiin Belsenin syrjäinen sijainti²³⁵ sekä sinne haudatut juutalaiset, joiden rauhaa protestanttien kappeli olisi loukannut. Ilman kiistaa ei Sovinnon kirkkoa saatu pystytettyä, sillä katoliset väittivät sen suuren koon rikkovan balanssin kappeleiden välillä. Piispa Johannes Neuhäuslerin johdolla asiasta päästiin kuitenkin sopuun.²³⁶

Juutalaisten uhrien oma muistopaikka vihittiin käyttöön kristittyjen kappeleita myöhemmin vuonna 1967. Katolisiin ja protestantteihin verrattuna juutalaisten muistomerkkiä oli ajamassa hyvin hajanainen ryhmä, jolla oli vähän taloudellisia tukijoita Saksassa. Sodan jälkeisessä Saksassa yleinen antisemitistinen ilmapiiri pakotti harvat maahan jääneet juutalaiset pitämään matalaa profiilia. Vasta Eichmannin oikeudenkäynti toi juutalaisten joukkotuhon kunnolla julkisuudessa esiin vuonna 1961 ja sen jälkeen juutalaiset alkoivat kokoontua myös Dachauhun muistamaan vainajiaan. 1970-luvulta lähtien Dachausta tuli erittäin tärkeä opetuspaikka israelilaisnuorille ja -koululaisille ja juutalaisten joukkotuhosta alettiin paikalla kertoa yhä enemmän ja avoimemmin myös vieraileville saksalaisille koululaisille sekä turisteille.²³⁷

Vuonna 1968 paljastettiin Nandor Glidin suunnittelema leirin keskusmuistomerkki, jonka toteutuksesta kiisteltiin kymmenen vuotta. Muistomerkki oli omistettu ”kaikille, jotka taistelivat natsismia vastaan ja auttoivat taistelussa rauhan ja vapauden puolesta.”²³⁸ Synkähkössä ja tummanpuhuvassa veistoksessa on kuvattu piikkilankaan kiinni jäänyt ihmishahmo. Tähän muistomerkkiin liittyi myös pienempi veistos, johon oli kuvattu eri vankiryhmien symboliset tunnusvärit. Kolme niistä kuitenkin puuttui: homoseksuaalien pinkki, kehitysvammaisten ja mielisairaiden musta sekä taparikollisten vihreä.²³⁹ Tämäkin osoittaa jälleen uhrien välistä hierarkiaa sekä yhteisyyden kokemisen puutetta kaikkien ryhmien välillä.

---

²³⁴ Marcuse 2001, s. 276.

²³⁵ Myös Frankfurt am Mainia ehdotettiin, koska siellä oli vilkkaampi turistiliikenne.

²³⁶ Marcuse 2001, s. 280–288.

²³⁷ Marcuse 2001, s. 265–275.

²³⁸ Young 1993, s. 64 – 67.

²³⁹ Marcuse 2001, s. 258–260.

Gedenkstätte Dachauun kävijämäärät nousivat tasaisesti ensimmäisen museon avaamisesta lähtien, ja ne lähentelivät jo miljoonaa vierailijaa vuodessa vuonna 1986. Ulkomaalaisten turistien osuus on ollut aina reilusti saksalaisia suurempi.²⁴⁰ 1980-luvulla länsisaksalaisissa *Gedenkstätte*issa tapahtui pientä monipuolistumista uhriryhmien esittämisessä. Romanit saivat oman muistopaikkansa Bergen-Belsenissä vuonna 1982. Hampurin lähellä sijaitsevaa Neuengammen entinen keskitysleiri oli muutettu sodan jälkeen vankilaksi, ja siellä avattiin ylipäätään ensimmäinen näyttely leirin historiasta vasta vuonna 1981. Länsisaksalaisissa *Gedenkstätte*issa ei tapahtunut samanlaista historiakuvan täysmuutosta kuin idässä 1990-luvulla, mutta ajanmukaistaminen oli osittain tarpeen. Esimerkiksi sodan alkuvaiheessa Wehrmachtin sotavankileirinä toimineessa Bergen-Belsenissä on vasta vuodesta 1990 muistettu tuhansia tapettuja neuvostovankeja.²⁴¹

5.3. Itä-Saksa pesee kätensä holokaustista

Perspektive Berlinin julistuksessa muistomerkin rakentamiseksi Euroopan tuhotuille juutalaisille Saksan historian todettiin olevan yhteisen molemmille Saksoille. Itä-Saksan virallista historiapolitiikkaa vasten väite oli vähintäänkin absurdi, sillä proletariaatin diktatuuri oli mielestään pessyt kätensä koko kolmannesta valtakunnasta. Puna-armeija oli hävittänyt fasismin sotilaallisesti vuonna 1945, ja kommunistinen puolue oli kitkenyt oikeistototalitarismin sitkeimmätkin juuret sodan jälkeen. Itä-Saksan mielestä lännessä tämä oli jäänyt tekemättä, ja maahan olivat jääneet sodan jälkeen pitämään valtaa vanhat natsit.²⁴² Tosiasiassa juutalaiset saivat länteenkin verrattuna proletariaatin diktatuurissa huomattavasti vähemmän huomiota. Historiakuva palveli ideologiaa, eivätkä ”väärät uhrin” sopineet siihen.

Itä-Saksan historiakuva oli varsin yksiulotteinen ja staattinen verrattuna Länsi-Saksan läpikäyntiin historiansa kanssa. Tämän takia DDR:n suhde holokaustiin voidaan yleistää paljon tiiviimmin kuin lännessä sukupolvien mukaan vaihdellut itsetutkiskelu. Toisen maailmansodan historiaa opetettiin DDR:n kouluissa länsinaapurien enemmän. Opetus oli tosin vahvasti valikoitunut ideologisten tavoitteiden mukaisesti. Erityishuomion saivat neuvostokansan kärsimykset, saksalaisten antifasistinen taistelu sekä keskitysleirien kommunistivangit. Juutalaisia ei mainittu käytännössä ollenkaan, jotteivät kuolleiden suuret luvut olisi vieneet huomiota pois Neuvostoliiton 20 miljoonasta kuolleesta toverista. Marttyyreil-

---

²⁴⁰ Marcuse 2001, kuva 73.

²⁴¹ Niven 2002, s. 18–19.

²⁴² Herf 1997, s. 177–178.

lä oli tärkeä rooli kansallisen identiteetin rakentamisessa, jonka perusta oli marksilaiseen luokkataiste- luun perustuva historiakäsitys. Samalla historian tulkinta oli nollasummapeliä, jossa yhden etu sulki muut pois. Juutalaisia ei ollut vasemmistolaisen maailmankatsomuksen takia, vaan siksi, että he vain olivat juutalaisia.²⁴³

Neuvostoliiton johtama itäblokki ei ollut viralliselta historiakuvaltaan pelkästään välinpitämätön juuta- laisia kohtaan, se oli suorastaan vihamielinen. Antisionismi tuli selkeästi mukaan Stalinin politiikkaan pian sodan päättymisen jälkeen, ja samoja säkeitä toistelivat myös kuuliaiset toverit Walter Ulbrichtin johtamassa Itä-Saksassa. Moskovan lääkärioikeudenkäynnit vuonna 1949 sekä Slansky-oikeudenkäynti Prahassa vuonna 1952 olivat suoria hyökkäyksiä juutalaisia vastaan. Ne käynnistivät sosialistimaissa pogromimaisen puolinäkyvän painostuskampanjan.²⁴⁴ Slansky-oikeudenkäynnissä esitettiin syytteitä sionistien maailmanlaajuisesta salajuonesta kaataa sosialismi Itä-Euroopassa. Niin neuvosto- kuin DDR-propagandassa juutalaiset nimettiin kapitalistien sotaa ja imperialismia lietsoviksi käytyreiksi.²⁴⁵ Retoriset äänenpainot eivät olleet lopulta kaukana Hitlerin puheista juutalaisten maailmansalaliitosta Saksaa vastaan.

Juutalaisista vaikenava diskurssi muuttui hieman vasta aivan DDR:n viimeisinä elinvuosina. Vuonna 1988 SPD ehdotti Itä-Berliiniin muistomerkkiä antifasistiseen taisteluun osallistuneille juutalaisille, mutta sen piti muistaa juutalaisia uhreja myös sinällään.²⁴⁶ Myös Berliinin keskustassa sijaitseville Be- belplatzille ja Koppelplatzille alettiin samana vuonna suunnitella pieniä muistomerkkejä vuoden 1933 kirjarovioille sekä juutalaisten vankien rakentamalle bunkkerialueelle. Myös Berliinin juutalaisten tär- keän maamerkin Neue Synagogan restaurointi aloitettiin.²⁴⁷

Itä-Saksa ei ainoana sosialistiblokin maana solminut Israelin kanssa diplomaattisuhteita vaan antoi ta- loudellista ja poliittista tukea arabimaille. DDR:n ja arabimaiden yhteistyö alkoi Suezin kriisistä vuon- na 1956 ja 1970-luvulta alkaen Itä-Saksa avusti palestiinalaisten vapautusjärjestö PLO:ta muun muassa kouluttamalla ja aseistamalla palestiinalaistaistelijoina. DDR toimi täysin päinvastaisesti suhteessa juu-

---

²⁴³ Herf, Jeffrey 2002. *The Holocaust and the Competition of Memories in Germany 1945–1999*, teoksessa Michman, Dan (toim.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses*. Peter Lang, New York. S. 15; Hentilä 1994, s. 259.

²⁴⁴ Herf 2002, s. 19–22.

²⁴⁵ Kuparinen 1999, s. 322–325.

²⁴⁶ Uutinen, „SPD schlägt Holocaust- Mahnmal am Reichstagsgebäude vor“, *Der Tagesspiegel*, 5.11.1988.

²⁴⁷ Jordan 2006, s. 100–105; 106–111.

talaisiin kuin Länsi-Saksa, joka koki valtiolliseksi velvollisuudekseen maksaa rahallista korvausta keskitysleireiltä pelastuneille juutalaisille uuden kodin tarjonneelle Israelille.²⁴⁸

Itäsaksalainen tulkinta toisesta maailmansodasta ja Saksan osuudesta holokaustiin esitettiin DDR:n alueella olevissa entisissä keskitysleireissä hyvin eri tavalla kuin lännessä. Kolme suurinta leiriä – Buchenwald lähellä Weimarin kaupunkia, Sachsenhausen Berliinin pohjoispuolella ja Ravensbrück satakunta kilometriä Berliinistä pohjoiseen – olivat 1950-luvun lopusta lähtien paitsi natsirikosten muistopaikkoja myös laajemmin koko sosialistisen historiankirjoituksen ja kylmän sodan asetelmien näyteikkunoita. Jeffrey Herfin mukaan natsiajan käsitteleminen DDR:ssä ei ollut todellista historian läpikäyntiä vaan aggressiivista puuttumista kylmän sodan politiikkaan. Kolmannen valtakunnan katsottiin edelleen elävän Bonnin hallintokoneistossa, joka oli fasistinen, militaristinen sekä maailmanrauhaa uhkaava. Tämä tuotiin hyvin selvästi esiin historian siivellä.²⁴⁹ Thomas C. Foxin mielestä DDR:n *Gedenkstättejen* merkitys oli paljon suurempi vallitsevat järjestelmän legitimoimisessa kuin historian esitlemisessä. Niissä kaikki asiat esitettiin tarkasti valtion ohjeiden mukaisesti eikä tarkkojen historiallisten tapahtumien valossa. Buchenwald, Ravensbrück ja Sachsenhausen olivat ”sosialismin kirkkoja ja niiden maa oli pyhää.” Lisäksi niissä palvottiin kommunistisen vastarinnan marttyyreitä, jotka kärsivät kuin kuoleva Kristus ristillä.²⁵⁰

Kaikille kolmelle *Gedenkstätteille* annettiin tarkat valtiolliset ohjeet siitä, mitä niiden piti esittää ja millä tavalla. Tavoitteena oli kuvata Saksan työväenluokan ja kaikkien demokraattisten voimien kamppailua fasismia vastaan, Saksan kommunistisen puolueen vahvinta ja johtavaa roolia tässä taistelussa, antifasistista vastarintaa vuosina 1933–1945 Saksassa ja muualla Euroopassa, SS:n harjoittamaa terroria ja loukkauksia ihmisarvoa kohtaan, erityisesti punavankien taistelua SS:n terroria vastaan, kansainvälisen solidaarisuuden merkitystä taistelussa leirin vapauttamisen puolesta, fasismin ja militarismin nousua ja jatkuvuutta Länsi-Saksassa sekä DDR:n historiallista roolia.²⁵¹ Juutalaisten joukkomurhaa ei erikseen tuotu esiin, kuten ei myöskään muiden ryhmien vainoamista. Sen sijaan esimerkiksi Sachsenhausenissa ja Ravensbrückissä esiteltiin laajasti Neuvostoliitolle sodassa aiheutuneita kärsimyksiä ja teloitettujen

---

²⁴⁸ Herf 1997, s. 195–200.

²⁴⁹ Herf 1997, s. 162–164.

²⁵⁰ Fox, Thomas C. 1999. *Stated Memory. East Germany and the Holocaust*. Camden House, Rochester. S. 39–41.

²⁵¹ Fox 1999, s. 41.

puna-armeijan vankien kohtaloita leireillä. Osansa sai myös Stalingradin taistelu, alkoihan Hitlerin hidas kukistuminen ja vapauttajana Saksaan tulleen puna-armeijan voittokulku Stalinin kaupungista.²⁵²

Buchenwaldin keskitysleiri perustettiin jo ennen toista maailmansotaa vuonna 1937 poliittisten vankien ja tavallisten rikollisten keskitysleiriksi. Sodan aikana se toimi satelliittileirien keskuspaikkana sekä työleirinä, johon lähetettiin myös venäläisiä sotavankeja sekä juutalaisia Puolasta. Leirin kautta kulki sen toiminnan aikana noin 250 000 ihmistä, joista tapettiin ja nälännytettiin hengiltä arviolta 56 000. Yhdysvaltalaisjoukot vapauttivat leirin huhtikuussa 1945.²⁵³ Weimar kuului Neuvostoliiton vyöhykkeeseen, ja puna-armeijan miehitysjoukot ottivat leirin käyttöönsä kesällä 1945. Vuoteen 1950 asti se toimi, Neuvostoliiton erikoisleirinä²⁵⁴, jonne suljettiin sotavankien sijaan järjestelmän vihollisia. Vangit olivat saksalaisia, joista osa oli ollut leirillä jo natsiaikana, ja jotka lyhyen vapauden jälkeen suljettu sinne uudestaan. Erikoisleiri numero 2:ssa pidettiin viiden vuoden aikana lähes 30 000:tta vankia, joista kuoli yli 7 000.²⁵⁵ Tämä oli Itä-Saksassa tabu, josta ei saanut julkisesti puhua. Vasta arkistojen avautuminen muurin murtuessa sekä alueella tehdyt kaivaukset paljastivat suurelle yleisölle leirin vaietun puolen.

Gedenkstätte Buchenwald avattiin yleisölle juhlatin menoin 24.4.1961. Se oli DDR:n kansallinen muistomerkki. Buchenwaldista teki sosialisteille merkittävän erityisesti se, että surmattujen kommunistien joukossa oli aatteen merkittävimpiin saksalaisiin taistelijoihin kuulunut Ernst Thälmann.²⁵⁶ Muistopaikan avausajankohta oli vuosipäivä. Ei suinkaan amerikkalaisten vapautuksen, vaan vartioina toimineiden SS-joukkojen paosta alkaneen kommunistivankien kapinan. Muistopaikan idea kytkeytyi muutenkin vastarintaan. *Gedenkstätten* perustamisasiakirjassa sen tehtäväksi määriteltiin työväenluokan fasismin vastainen taistelu, vastarinta Saksassa ja muissa maissa, erityisesti neuvostovankien vastarinta Buchenwaldissa sekä natsismin jatkuvuuden esittely Länsi-Saksassa.²⁵⁷ Näyttelybrosyyri esitteli leirin historian lisäksi länsisaksalaisia teollisuusmiehiä, jotka olivat käyttäneet vankityövoimaa tai muuten

---

²⁵² Fox 1999, s. 42–43.

²⁵³ *Gedenkstätte Buchenwaldin* internetsivu www.buchenwald.de. Luettu 27.1.2009.

²⁵⁴ SBZ Sonderlager No 2.

²⁵⁵ Zimmer, Hasko 1999. *Der Buchenwald-Konflikt. Zum Streit um Geschichte und Erinnerung im Kontext der deutschen Vereinigung*. Agenda Verlag, Münster. S. 67.

²⁵⁶ Esim. DDR:n pikkupioneerit olivat nimeltään ”Ernst-Thälmann-pioneereja”.

²⁵⁷ Zimmer 1999, s. 76.

tehneet omaisuuksia Hitlerin aikana.²⁵⁸ Paljastava on myös SED:n²⁵⁹ pääsihteerin Walter Ulbrichtin puhe avajaistilaisuudessa. Hän julisti paikalla muistettavan

lukemattomia antifasistisen taistelun marttyyrejä ja sankareita. Heidät tapettiin, koska he rakastivat vapautta, rauhaa ja demokratiaa ja koska he olivat sosialisteja. He halusivat myös ystävyyttä kansojen välillä. Uhrauksillaan Hitlerin hallintoa vastaan he pelastivat Saksan kansan tulevaisuuden.²⁶⁰

Ulbricht mainitsi nimeltä henkensä uhranneet tuhannet saksalaiset kommunistit, sosiaalidemokraatit, venäläiset sotavangit, puolalaiset, luxemburgilaiset, jugoslaviaalaiset, hollantilaiset, belgialaiset, tanskalaiset, itävaltalaiset, unkarilaiset, tšekkoslovakialaiset, ranskalaiset ja brittisotavangit (tässä järjestyksessä). Juutalaisten tuhoamisesta Buchenwaldissa tai muissa keskitysleireissä ei puheessa mainittu sanallakaan. Saman kohtalon kokivat natsien vähempiarvoisiksi ihmisiksi luokittelemat ryhmät, kuten vammaiset ja homoseksuaalit.²⁶¹ Sosialistisen logiikan mukaisesti juutalaisten antama uhri ei ollut tärkeä verrattuna saksalaisten kommunistien vainoihin ja 20 miljoonan neuvostokansalaisen kuolemaan.²⁶² Juutalaiset mainittiin Buchenwaldin näyttelyssä vain niiltä osin, miltä se liittyi kommunististen vastarintataistelijoiden tukemiseen ja kuljetuksista Auschwitziin vaiettiin. Buchenwaldin näyttelyssä tuhottujen juutalaisten määrää pienennettiin tai siitä ei sanottu mitään.²⁶³ Buchenwaldin vangeista 90 prosenttia oli muita kuin kommunisteja, mutta tämä suhde käännettiin historian tulkinnassa päälaelleen: syntyi kuva, ettei leireillä kommunistien lisäksi juuri muita ollutkaan.²⁶⁴

Hyvin samantyyppistä historiakuvaa tarjoili Sachsenhausenin vuonna 1958 avattu ”Euroopan kansojen antifasistisen vapaustaistelun museo”. Sen näyttelyssä juutalaiset mainittiin, mutta vain osana vastarintaa. Holokaustia ei luokiteltu ainutkertaiseksi kansanmurhaksi.²⁶⁵ Sachsenhausenin opaslehtisessä todettiin vielä vuonna 1986, että

Tämä paikka on omistettu lukemattomien marttyyriensä ja antifasistisen taistelun sankariensa muistolle--Heidät murhattiin vain, koska he rakastivat kansaansa, vapautta ja demokratiaa enemmän kuin omaa elämäänsä, koska he olivat sosialisteja, koska he kammoksuivat kansanmurhia ja koska he omistivat elämänsä humanismille ja kansojen väliselle ystävyydelle.²⁶⁶

²⁵⁸ Young 1993, s. 76.

²⁵⁹ Sozialistische Einheitspartei Deutschlands

²⁶⁰ Herf 2002, s. 24.

²⁶¹ Ravensbrückin leirin museossa ei mainittu millään lailla, että suurin osa naisvangeista (joita leirissä oli suhteessa miehiä enemmän) oli lesboja. Fulbrook, Mary 1999. *German National Identity after the Holocaust*. Polity Press, Cambridge. S. 31.

²⁶² Herf 2002, s. 24.

²⁶³ Niven 2002, s. 23; Fox 1999, s. 54.

²⁶⁴ Fox 1999, s. 54.

²⁶⁵ zur Nieden, Susanne 1996. *Das Museum des antifaschistischen Freiheitskampfes der europäischen Völker*, teoksessa Morsch, Günter (toim.), *Von der Erinnerung zum Monument. Die Entstehungsgeschichte der Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen*. Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Oranienburg. S. 258–262.

²⁶⁶ Fulbrook 1999, s. 32.

Buchenwaldiin ei olisi voinut ajatella pystytettäväksi minkäänlaista muistomerkkiä ennen sen julistamista kansalliseksi muistopaikaksi vuonna 1961. Olihan alue viisi vuotta sodan jälkeen edelleen poliittisten vankien säilytyspaikkana. Leirin vapautuksen kaksivuotispäivänä läheiselle Bismarck-näkötornille²⁶⁷ pystytettiin punainen kolmio, jossa luki teksti ”Kaikkien kansojen kuolemattomille uhreille”. Muotoilultaan teksti viittasi kaikkiin uhreihin, mutta poliittisten vankien symbolina ollut punainen kolmio antaa viitteitä siitä, että tarkoituksena olisi ollut alun perinkin muistaa vain kommunisteja.²⁶⁸

Muistomerkkiyritelmä korvattiin myöhemmin, kun SED alkoi tosissaan suunnitella paikalle kansallista monumenttia. Samalla raivaustraktorit tasoittelivat historiallista paikkaa enemmänkin, kun kaikki vanhat parakit poistettiin: leiristä jäi pystyyn vain portti, vartiotornit, krematorio, huoltorakennuksia sekä SS:n kiviset parakit. Virallisen selityksen mukaan parakit eivät ilmentäneet SS:n terroria ja kiusantekoa, minkä takia ne olivat turhia. Mary Fulbrookin mielestä maiseman raivaamiseen oli syynä se, että parakit ilmensivät leirin kaksoishistoriaa natsien ja puna-armeijan miehitysjoukkojen kesken. Fulbrookin mukaan ”mitä vähemmän paikalla on muistoja herättäviä reliikkejä, sitä vähemmän on myös kilpailevia merkityksiä ja tulkintoja menneestä.”²⁶⁹

Buchenwaldin virallinen muistomerkki oli Fritz Cremerin tekemä suuri realistinen monumentti, joka kuvaa nälkiintyneitä ja kaljuiksi ajeltuja vankeja nousemassa vastarintaan punalippua heiluttaen. Pystytyspaikka oli hautausmaa-alue kilometrin päässä varsinaisesta leiristä, jossa oli 3 000 ihmisen viimeinen leposija. Muistomerkille johti niin kutsuttu kansojen tie, jota reunustaviin kiviin oli kirjoitettu kaikki kansallisuudet, joita vangit edustivat.²⁷⁰ Israelia ei mainittu kansojen tiellä, mihin lienee syynä ollut puhtaasti DDR:n Israel-vastaisuus ja puuttuvat diplomaattisuhteet.²⁷¹ Tämä monumentti oli keskuspaikkana leirin vapautuksen muistojuhlallisuuksille, jotka olivat avoimesti poliittisia tilaisuuksia: niissä puhuttiin historiasta aina liittotasavalta- ja Nato-vastaisuuden kautta.²⁷² Toinen tärkeä muistopaikka Buchenwaldissa oli omistettu sodan aikana teloitetulle Ernst Thälmanille. Hänestä tehtiin alusta

²⁶⁷ Tornin nimeämistä Buchenwald-torniksi leirin muistoa kunnioittaen ehdotettiin myös.

²⁶⁸ Engelhardt 2002, s. 122–123.

²⁶⁹ Fulbrook 1999, s. 125–126.

²⁷⁰ Engelhardt 2002, s. 144.

²⁷¹ Fox 1999, s. 54.

²⁷² Engelhardt 2002, s. 125.

lähtien yksi DDR:n sankarimarttyyreistä, ja vuosittain tuhannet pikkupioneerit kävivät vierailulla paikassa.²⁷³

Näyttelyiden tematiikka itäsaksalaisilla muistopaikoilla pysyi muuttumattomana Saksojen yhdistymiseen asti. Sen jälkeen sekä Buchenwald, Sachsenhausen että Ravensbrück suljettiin väliaikaisesti, ja näyttelyt uudistettiin vuosina 1991–1992 länsisaksalaisten historioitsijoiden johdolla ”poliittisen yksipuolisuuden sekä tieteellisen epätarkkuuden takia”.²⁷⁴ Buchenwaldia uudistanut komissio totesi, että leirin vaiheet on jaoteltava kolmeen kauteen: natsiaikaan, Neuvostoliiton miehityksen aikaan ja DDR-aikaan. Kaikki on tuotava omina vaiheinaan esiin, eikä niitä saanut sekoittaa keskenään. Neuvostoliiton miehitysaikaa käsiteltiin kuitenkin yhteisellä päätöksellä paljon vähemmän kuin natsikautta. Lisäksi leirien näyttelyosilla piti olla riittävästi välimatkaa keskenään, jotta leirin eri puolet tulisivat riittävästi esiin.²⁷⁵ Jo kesällä 1991 liittokansleri Kohl vieraili Buchenwaldissa, ja laski muistomerkillä sepeleen kaikille väkivallan uhreille.²⁷⁶ Merkittävää vierailussa on myös se, että sepele laskettiin Neuvostoliiton erikoisleirin alueella, eikä natsien käyttämällä paikalla.²⁷⁷ Berliinin muurin murtumisen myötä keskitysleirien kävijämäärät romahtivat, kun Buchenwaldin antifasistiset monumentit eivät enää olleet pakollisia vierailukohteita koululaisille, ammattiosastoille ja kansanarmeijan alokkaille.²⁷⁸ Museoiden näyttelyistä poistettiin maininnat antifasistisesta vastarintataistelusta sekä liittotasavallan natsiperinnöstä, mutta suuret muistopatsaat jätettiin pikoilleen. Buchenwaldin näyttelyn uudistamisen yhteydessä Ernst Thälmannin temppeleimäinen muistopaikka tosin poistettiin.²⁷⁹

1990-luvulla myös ryhmät, joiden historiasta oli aiemmin vaiettu, saivat Buchenwaldiin omia muistopaikkojaan. Tuhotuille juutalaisille omistettiin vuonna 1993 parakkialueelle pystytetty hautausmuistutava kivi, johon kirjoitettiin teksti saksaksi, englanniksi ja hepreaksi. Leirin vapauttamisen 50-vuotisjuhlavuonna (1995) muistopaikan saivat myös Saksan tuhotut romanit. Muistomerkki koostuu

---

²⁷³ Fulbrook 1999, s. 126.

²⁷⁴ zur Nieden 1996, s. 254. Buchenwaldin näyttelyn uudistustyötä johti Stuttgartin yliopiston historian professori Eberhard Jäckel, joka oli mukana *Perspektive Berlin*issä.

²⁷⁵ Kattago, Siobhan 2001. *Ambiguous Memory. The Nazi Past and German National Identity*. Praeger, Westport Connecticut. S. 126–128.

²⁷⁶ Zimmer 1999, s. 15–17.

²⁷⁷ Engelhardt 2002, s. 136.

²⁷⁸ Farmer, Sarah 1995. *Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen*. *Representations*, 49, Special Issue: Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989. (Winter, 1995), 97–119. S. 119.

²⁷⁹ Neumann, Klaus 2000. *Shifting Memories. The Nazi Past in the New Germany*. The University of Michigan Press, Ann Arbor. S. 190.

kivistä, joihin on kaiverrettu 18 tunnetuinta paikkaa, joissa romanien kansanmurha tapahtui.²⁸⁰ Entiseltä parakkikentältä merkittiin erityisillä kivillä juutalaisten vankien parakki vuonna 1993 ja romanien parakki vuonna 1995. Lisäksi 1990-luvulla Buchenwaldissa oli useita vaihtuvia näyttelyitä juutalaisten, romanien ja jehovan todistajien kohtaloista keskitysleireillä.²⁸¹ Kylmän sodan päättyminen näkyi muutenkin Buchenwaldissa muurin murtumisen jälkeen: keväällä 1995 amerikkalaiset veteraanit, jotka ensimmäisenä vapauttivat Buchenwaldin, osallistuivat leirin vapauttamisen muistojuhlallisuuksiin ensimmäistä kertaa sodan jälkeen.²⁸²

Neumann ja Fulbrook, ovat sitä mieltä, ettei Itä-Saksa suoranaisesti vääristellyt historiaa kertomalla ainoastaan kommunistien ja sosialistien kärsimyksistä Buchenwaldissa. Se vain esti muiden kuin virallisen tulkinnan kuulumisen.²⁸³ Syynä siihen, ettei esimerkiksi juutalaisille ja romaneille perustettu muistopaikkoja sodan jälkeen johtui ennen kaikkea siitä, että he eivät kuuluneet sodan voittajiin, vaan kuten Neumann kirjoittaa, ”he olivat vain kaasutukselta ja krematoriolta välttyneitä.” Poliittisten vankien tarinoille oli DDR:ssä yleisöä ja kysyntää, marginaaliryhmille ei.²⁸⁴

Uhrit ja heidän omaisensa paheksuivat syvästi, kun leirin konseptia uudistettiin vuonna 1997 niin, että myös vuosien 1945–1950 historia miehityskaudella saksalaisuhreineen tuli esiin. Uhrien esittämistä rinnakkain ei pidetty sopivana, koska se olisi tehnyt myös murhaajista uhreja. Saksan juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Ignatz Bubis korosti puheessaan, että vertaamalla Hitlerin ja Stalinin rikoksia juutalaisvainojen merkitys ainutkertaisena rikoksena maailmanhistoriassa himmentyisi.²⁸⁵

Saksalaisten suhde holokausti-historiaan on vaihdellut paljon sodan jälkeisestä vaikenemisestä 1990-luvun monipuoliseen menneisyyskeskusteluun. Keskusteluun Länsi-Saksassa vaikuttivat sotasukupolven omakohtainen kokemus Hitlerin ajasta ja halu unohtaa sota-ajan kärsimykset. Heidän lapsillaan oli puolestaan tarve kyseenalaistaa omat juurensa ja tehdä holokausti edelleen tunnetuksi omille lapsilleen, joilla alkoi jo 1980–1990-lukujen taitteessa olla hyvin etäinen suhde kolmanteen valtakuntaan. Vaikenemisestä syntyi Ralph Giordanon tunnetuksi tekemä termi toinen syyllisyys, jonka vaikutus näkyy

---

²⁸⁰ Engelhardt 2002, s. 138–139.

²⁸¹ Niven 2002, s. 34.

²⁸² Niven 2002, s. 27.

²⁸³ Fulbrook 1999, s. 129; Neumann 2000, s. 185–186.

²⁸⁴ Neumann 2000, s. 185.

²⁸⁵ Engelhardt 2002, s. 135–136.

vahvasti Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin liikkeelle sysäävänä voimana. Giordanolainen toinen syyllisyys leijui muurin murtuessa myös Itä-Saksan yllä. Virallisen historiakuvan mukaan mitään syyllisyyttä ei ollut; koko katastrofi oli ollut länsisaksalaisten teollisuusmagnaattien syytä, josta vallankumouksellinen työväestö oli vapaa. Sehän oli taistellut kaikin voimin fasismia vastaan. Toinen syyllisyys tuntui kuitenkin siinä, ettei menneisyyttä pystytty käsittelemään täysin vapaasti. Ideologinen ortodoksia ei jättänyt elintilaa historialliselle objektivismille eikä poikkeaville henkilökohtaisille kokemuksille menneisyydestä. Itäsaksalaisessa diskursussa muistamisen arvoisia uhreja olivat ainoastaan poliittisten mielipiteidensä takia vangitut kommunistit, joista tuli suoranaisia pyhimyshahmoja ja DDR:n sankareita.

Lännessä holokausti-uhreja muistettiin jonkin verran *Gedenkstätte*issa, mutta muistaminen oli kiinni uhrien omista yhteisöistä. Aktiivisimpia olivat katoliset papit, minkä vuoksi esimerkiksi *Gedenkstätte Dachau* sai hyvin kristillisen sävyn. Juutalaisia muistettiin varsin pienimuotoisesti. Vaikka ympäri Saksaa alettiinkin 1970-luvulta alkaen kiinnittää muistolaattoja pois kuljetettujen ja murhattujen juutalaisten muistolle, alettiin uhreja muistaa näkyvästi vasta 1990-luvulla. Viihde- ja kulttuuriteollisuuden tuotteet ovat vaikuttaneet asiaan. Ensin *Holocaust*-tv-sarja vuonna 1979 ja sitten elokuva *Schindlerin lista* 1993 olivat itsessään jättimenestyksiä ja ne poikivat oikean historiabuumin: tietokirjojen, tv-dokumenttien ja keskustelun määrä holokaustista nousi selvästi.

6. Yhdistyneen Saksan monipuolinen historiakuva

Berliinin muurin murtuessa vuonna 1989 näytti voimakas kansallistunne vallanneen Saksan jälleen. Liput liehuivat ikkunoissa, ja kansa riemuitsi Itä-Saksassa varsinkin vapaasta matkustamisesta länteen. Saksan yhdistyminen herätti Länsi-Euroopassa pelkoa ja kiinnostusta: tulisiko Euroopan keskelle jälleen maanosan valtatasapainoa horjuttava voima ja jättäisikö se menneisyytensä käsittelemättä?²⁸⁶ Pelättiin myös, että DDR:n historian läpikäyminen suhteellistaisi kolmannen valtakunnan historian ja veisi huomion pois siitä.²⁸⁷ Huoli osoittautui kuitenkin seuraavina vuosina aiheettomaksi. ”Berliinin tasavaltaa” ei hallinnut yltiönationalismi, joka olisi voinut muuttua haitalliseksi. Lisäksi DDR-historiasta ei

---

²⁸⁶ Fulbrook, Mary 2005. Nationalism in the Second German Unification. Teoksessa Speirs, Ronald & Breuilly, John (toim.), *Germany's Two Unifications. Anticipations, Experiences, Responses*. Palgrave Macmillan, New York. S. 241; Kirsch 2003, s. 24–27.

²⁸⁷ Kirsch 2003, s. 315.

tullut samanlaista kiistakapulaa kuin natsihistoriasta vaan se muuttui jo vuosikymmenen lopulla monien mielestä liiankin harmittomaksi ja hauskaksi ”ostalgiaksi”. Itse asiassa DDR:ssä vallinnut historia-käsitys ajettiin nopeasti alas saneeraamalla tutkimuslaitokset ja yliopistojen historian laitokset, kuten Seppo Hentilä kirjoittaa.²⁸⁸ Itäsaksalainen versio holokaustista joutui välittömästi marginaaliin julkisessa historiakuvassa.

Fulbrook huomauttaa, ettei nationalismi ollut kovin merkittävä Saksan yhdistänyt voima.²⁸⁹ Saksassa muistettiin kyllä 1990-luvun alusta saakka vuosien 1933–1945 perintöä. Holokausti oli niin merkittävä osa Saksan historiaa, ettei Fulbrookin mielestä niitä voitu olla käsittelemättä – olihan Auschwitz tehnyt monen saksalaisen mielestä saksalaisen ylpeän kansallistunteen mahdottomaksi ja kaikkien valtiollisten symbolien käytön suorastaan tabuksi.²⁹⁰ Samalla historia oli yksi eniten Saksoja yhdistänyt tekijä. Kuten professori Hans-Ulrich Wehler totesi jo 1980-luvulla, perustui Saksan yhtenäisyys natsiajan perintöön ja sen käsitteleminen oli välttämätöntä valtion uskottavuuden kannalta: Saksa ei olisi saanut paikkaa Euroopan valtopoliitikassa, ellei se olisi ottanut uudessa tilanteessa vastuuta historiastaan ja tehnyt tilejä selviksi menneisyytensä kanssa.²⁹¹

Äärioikeiston väkivaltaistuminen 1990-luvun alussa vaikutti myös osaltaan holokausti-keskusteluun. Uusnatsien tekemät tuhopoltot Rostockissa, Mölnissä ja Solingenissa ulkomaalaisia vastaan sekä polttopulloisku Sachsenhausenin museoitua juutalaisparakkia vastaan vuonna 1994 herättivät kysymyksiä, tekikö natsimenneisyys paluuta Saksaan. Toisaalta synkän historian katsottiin velvoittavan juuri saksalaisia asettumaan rasistisia hyökkäyksiä vastaan.²⁹² 1990-luvulla muuttuneet maailmanpoliittiset suhteet heijastuivat myös holokausti-keskustelussa. Kun Saksa päätti lähettää joukkojaan Balkanin kriisi-alueille näkivät toiset siinä kielteisiä takaumia toisesta maailmansodasta. Toisten mielestä Saksan tehtävä oli käyttää vaikka voimakeinoja voidakseen estää kansanmurhan tapahtuminen Kosovossa.²⁹³ Holokaustin muistaminen kuului 1990-luvun saksalaiseen poliittiseen diskurssiin hyvin voimakkaasti. Saksan piti näyttää esimerkkiä muille maille, mutta huolta kannettiin myös omista nuorista. Saksalaisten pelättiin unohtavan historiansa ajan kuluessa. Huoli ei ollut aivan aiheeton: *Die Welt* -lehden kyse-

---

²⁸⁸ Hentilä 1994, s. 334.

²⁸⁹ Fulbrook 2005, s. 258; Kansteiner 2006, s. 286.

²⁹⁰ Fulbrook 2005, s. 242, 256.

²⁹¹ Forsberg, Tuomas, ”Tilinteko menneisyydestä rakentaa luottamusta”, *Ulkopolitiikka* 4/1999. S. 3–4.

²⁹² Elitz & Stötzel 2007, s. 332.

²⁹³ Kirsch 2003, s. 45.

lyn mukaan 86 prosenttia yläkoululaisista ja 46 prosenttia abiturienteista ei tunnistanut holocaust-sanaa vuonna 2000. Tiedot kolmannen valtakunnan ajan historiasta olivat huonompia kuin koskaan.²⁹⁴

1990-luvulla holokaustia käsiteltiin aiempiin vuosikymmeniin verrattuna aivan uudella monipuolisuudella. Kylmän sodan rintamalinjat eivät enää vaikuttaneet, ja 1980-luvulla alkanut ”unohdettujen uhrien” muistaminen laajeni keskusteluksi, joka toi kolmannen valtakunnan väkivaltakoneiston laajuuden aiempaa tunnetummaksi. Keskustelua ruokkivat paitsi kansallinen muistomerkkihanke Euroopan tuhotuille juutalaisille myös Berliinin keskustassa sijaitsevan Neue Wachen käyttö kansallisena sodan uhrien muistomerkkinä, maata kiertänyt *Wehrmachtin rikokset* –näyttely sekä Daniel Goldhagenin *Hitler's Willing Executioners* –kirjasta noussut kohu. Nivenin mielestä 1990-luvun Saksassa oli melkein mahdoton olla seuraamatta historiakeskustelua: Goldhagenin kirjasta kirjoitettiin jo ennen sen julkaisua ja Goldhagenin ja saksalaisten professoreiden väittelyt televisioitiin. Samoin lehdet olivat täynnä kirjoituksia *Wehrmachtin rikokset* -näyttelystä ja televisiossa Guido Knoppin kolmannen valtakunnan historiasta kertovat dokumentit olivat massaviihdettä.²⁹⁵ Kun mukaan otetaan vielä huomioon Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkistä mediassa käyty keskustelu, voidaan 1990-lukua pitää hyvin värikkään historiakeskustelun vuosikymmenenä.

Oikeastaan 1990-luvun keskusteluun viitoitti tietä jo liittopresidentti Richard von Weizsäckerin puhe Bundestagissa toisen maailmansodan päättymisen muistopäivänä 8. toukokuuta 1985. Puheesta tuli uusi etappi (länsi)saksalaisten suhtautumisessa itseensä rikoksentekijöiden jälkeläisinä sekä suhtautumisessa erilaisiin uhriryhmiin.

-- Muistamme ja suremme tänään kaikkia sodan ja väkivallan takia kuolleita. Muistamme erityisesti kuutta miljoonaa juutalaista, jotka murhattiin saksalaisten keskitysleireissä. Muistamme kaikkia kansoja, jotka ovat kärsineet sodassa, etenkin lukemattomia kuolleita Neuvostoliiton ja Puolan asukkaita. Saksalaisina muistamme surulla maanmiehiämme, jotka kuolivat sotilaina, kotirintaman pommituksissa, vankeudessa tai karkotettuina. Muistamme murhattuja romaneja, homoseksuaaleja, mielisairaita ja uskonnollisen tai poliittisen vakaumuksensa vuoksi vainottuja. Muistamme kaikkia kuolleita vastarintataistelijoita miehitetyissä maissa. Saksalaisina kunnioitamme saksalaisen kansalais-, sotilas-, ja uskonnollisen vastarinnan uhreja sekä kommunistien vastarintaa. -- Ehdottomasti suurin osa nykyisestä väestöstämme oli tuohon aikaan lapsia tai he eivät olleet edes syntyneet. He eivät voi tuntea syyllisyyttä teoista, joita he eivät ole tehneet. Kukaan tunteva ihminen ei voi olettaa, että heidän tulisi tuntea katumusta vain siksi että he ovat syntyneet saksalaisiksi. Tapahtumat ovat kuitenkin jättäneet heille raskaan perinnön. Meidän kaikkien täytyy ottaa menneisyys vastaan, olimmepa syyllisiä tai emme, olimmepa vanhoja tai nuoria. Menneisyys koskettaa meitä kaikkia ja meidän täytyy ottaa siitä vastuu. -- Menneisyyttä ei voi hallita. Sitä ei voida jälkikäteen muuttaa tai tehdä tekemättömäksi. Kuitenkin se, joka sulkee silmänsä menneisyydeltä, on sokea nykyhetkelle. Se, joka ei ha-

²⁹⁴ Uutinen *Die Welt*issä 14.10.2000.

²⁹⁵ Niven 2002, s. 175–176; Kansteiner 2006, s. 155.

lua muistaa epäinhimillisyyksiä on vaarassa tehdä niitä uudestaan. Juutalaiset muistavat nyt ja aina. Me etsimme sovintoa. Jo siksi meidän täytyy ymmärtää, ettei sovintoa voi tehdä ilman muistamista.²⁹⁶

Puheessa kuuluu se, että sodanaikaisista tapahtumista alkoi olla jo aikaa, eikä suurella osalla aikalaisista ollut niihin enää omakohtaista kosketusta. von Weizsäcker korostaa kuitenkin Saksan velvollisuutta olla unohtamatta holokaustia ja velvollisuutta toimia kansanmurhien ehkäisemiseksi tulevaisuudessa. Liittopresidentti mainitsee puheessaan suurimman uhrin antaneina juutalaiset sekä neuvostoliittolaiset ja puolalaiset, mutta julkisen huomionosoituksen saivat nyt myös ne, joita ei siihen mennessä oltu juuri huomioitu, etenkin romanit ja homoseksuaalit. On silti mielenkiintoista, että von Weizsäcker muistaa myös saksalaisten omia uhreja. Vaikka 1990-luvun historiapolitiikka myötäileekin puheen teemoja, ei saksalaisten menetyksistä puhuttu juurikaan sen jälkeen, kun liittokansleri Helmut Kohl yritti tehdä Neue Wachea Saksan kansallisen sodan uhrien muistomerkin.

Samoihin aikoihin, kun Berliinin osavaltio ja liittotasavalta päättivät osallistua kansallisen muistomerkin pystyttämiseen Euroopan tuhotuille juutalaisille, käytiin lyhyt keskustelu myös toisesta kansallisesta muistomerkistä, jonka tosin piti muistaa niin saksalaisten uhreja kuin saksalaisia uhreja: Neue Wache. Neue Wachella eli uudella päävartiolla oli jatkumo Saksan historiaan jo 1800-luvulle, ja 1990-luvun alussa se oli muistomerkki, joka oli omistettu yhteisesti kaikille sodan ja väkivallan uhreille.

Neue Wache oli rakennettu vuosina 1816–18 Mitten pääkadulle Unter den Lindenille. Vielä Keisariaikana se oli omistettu Napoleonista saadulle voitolle, ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen siitä tehtiin sodassa kaatuneiden muistopaikka. Kansallissosialistit käyttivät sitä pönkittämään myyttiä sodassa kaatuneista valtakunnan sankareista, ja Neue Wache toimi erilaisten nationalististen juhlien ja juhlapäivien pitopaikkana. Sodan jälkeen pommituksissa pahoin vaurioitunut rakennus jäi Itä-Berliinin puolelle. Se avattiin uudelleen vuonna 1956 ja nimettiin muistomerkiksi ”fasismin ja molempien maailmansotien uhreille”. Alttarimaiseen tilaan oli asetettu tuntemattoman sotilaan sekä keskitysleirivangin ruumiit, joiden päällä oli taiteilija Käthe Kollwitzin pietä-veistos *Äiti suree kuollutta poikaansa*.²⁹⁷

Neue Wache oli liittokansleri Kohlin suuri henkilökohtainen projekti kansalliseksi muistomerkiksi. Hän totesi julkisesti Berliinin tarvitsevan Washington D.C.:n Mallin tyylistä aluetta hallintokortteleiden

²⁹⁶ Richard von Weizsäckerin puhe Bundestagissa 8.5.1985.

²⁹⁷ Moller 1998, s. 40–43.

vieressä, jossa valtiovierailujen ja muiden virallisten juhlallisuuksien yhteydessä voitaisiin käydä kunnioittamassa sodan uhreja.²⁹⁸ Liittotasavalta käynnisti Saksojen yhdistyttyä päävartion restauroinnin, jolloin muun muassa Kollwitzin patsaasta tehtiin suurennos. Kohlin mielestä paikka oli itää ja länttä yhdistävä, sillä Kollwitz oli ollut myös tunnettu sosialisti.²⁹⁹ Paikka vihittiin uudelleen käyttöön marraskuussa 1993, ja sen laajan yleisen keskustelun jälkeen laajennettuun muistokilpeen kirjoitettiin seuraavaa:

Neue Wache on sodan ja väkivallan uhrien muistamisen paikka. Muistamme kansoja, jotka kärsivät sodasta. Muistamme niitä kansalaisia, joita vainottiin, ja jotka menettivät henkensä. Muistamme maailmansodassa kaatuneita. Muistamme syyttömiä, jotka sodan ja sodan seurausten takia kuolivat vankeudessa tai karkotettuina. Muistamme miljoonia murhattuja juutalaisia. Muistamme murhattuja romaneja. Muistamme kaikkia, jotka murhattiin syntyperänsä, homoseksuaalisuuden tai sairauden ja heikkouden takia.³⁰⁰

Paikka oli omistettu todella kaikille, myös saksalaisille sotilaille ja pommituksissa kuolleille. Tekijöiden ja uhrien rinnastaminen herättikin vastustusta. Saksan juutalaisten neuvosto ei osallistunut julkiseen kädenvääntöön, mutta osoitti liittohallinnolle yksityisesti tyytymättömyytensä hankkeeseen.³⁰¹ Kriittisiä puheenvuoroja tuli myös muun muassa Weisse Rose -yhdistyksen³⁰² taholta. Sen puheenjohtajan Franz J. Müllerin mielestä muistomerkki vääristi historiallisia tapahtumia:

Roland Freisler tuomitsi Sophie Schollin kuolemaan. Roland Freisler kuoli ilmapommituksissa helmikuussa 1945. Molemmat yhdistetään muistotekstissä ja-sanalla. Tehdäänkö vapaustaistelusta toissijaista?³⁰³

Neue Wachen nimi on edelleen virallisesti kansallinen *Gedenkstätte*, mutta käytännössä eri uhriryhmät ja heidän jälkeläisensä eivät sulattaneet sen ideaa. Vaatimukset Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkistä sekä muista erillisistä muistomerkeistä säilyivät. Tämä oli suora henkilökohtainen tappio liittokansleri Kohlille ja kimmoke saada hänet tukemaan Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkiä.

Helmut Kohlin henkilökohtainen osallistuminen historiapolitiiseen keskusteluun Neue Wachen yhteydessä ei ole yllättävää. Liittokansleri oli jo virkakautensa alussa vuonna 1982 alkanut valmistella koko

---

²⁹⁸ Kattago 2001, s. 132.

²⁹⁹ Käthe Kollwitz (1867–1945) joutui poliittisen vakaumuksensa takia paitsioon natsi-Saksassa, mutta hänen töitään käytettiin silti propagandatarkoituksissa.

³⁰⁰ Moller 1998, s. 56–57.

³⁰¹ *ibid.*

³⁰² Weisse Rose pitää yllä Schollin sisarusten muistoa. Hans ja Sophie Scholl olivat sodan aikana saksalaisia väkivallattoman vastarintaliikkeen jäseniä, jotka teloitettiin vuonna 1943.

³⁰³ Moller 1998, s. 52.

Euroopan mielenkiinnon herättävää Saksan historian museota Länsi-Saksaan. Liittotasavallan historiaa kertovat Haus der Geschichte valmistuikin Bonniin vuonna 1987. Kohl toivoi myös Länsi-Berliiniin jättimuseota koko Saksan historiasta, joka avattiin tosin paljon Kohlin kausien jälkeen vuonna 2006 Unter den Lindenille. Museopolitiikka oli kytköksissä Kohlin hallitusten historiapolitiittisiin tavoitteisiin eli sovinnon tekemiseen kansallissocialismin tekijöiden ja uhrien välillä. Myös kansalliselle häpeälle oli tultava loppu.³⁰⁴ Sovitus uhrien jälkeläisten kanssa oli Kohlin mukaan mahdollista vain kun saksalaiset ottavat vastuun historiastaan sellaisena kuin se on ja tunnustavat häpeän ja vastuunsa historiasta.³⁰⁵

Kolmannen valtakunnan rikokset pysyivät 1990-luvun aikalaiskeskustelussa myös elokuvien ja kirjallisuuden kautta. Ne herättivät varsinkin nuoremman sukupolven kiinnostusta historiaa kohtaan, ja muokkasivat osaltaan käsitystä menneisyydestä. Vuonna 1993 sai ensi-iltansa amerikkalaisen Steven Spielbergin ohjaama elokuva *Schindlerin lista*, joka saksalaisten perinpohjaisen syyllistämisen sijaan kertoi tuhansia juutalaisia pelastaneen tehtailija Oskar Schindlerin tarinan. *Schindlerin listan* näki pelkästään ensimmäisten kuukausien aikana 5,7 miljoonaa saksalaista. Elokuva herätti keskustelua ja kiinnostusta yksittäisten saksalaisten vastarinnasta ja mahdollisuuksista vastustaa natsidiktatuuria.³⁰⁶

Vuosikymmenen suurin aiheeseen liittyvä kirjakeskustelu muodostui puolestaan Harvardin yliopiston professorin Daniel Jonah Goldhagenin vuonna 1996 ilmestyneen tutkimuksen *Hitler's Willing Executionersin* ympärille. Goldhagen tutki saksalaisen Reservipoliisipataljoona 101:n toimintaa sodan aikana ja sen osallisuutta juutalaisten sekä slaavien joukkomurhiin itärintamalla. Koska reserviläisyksikössä oli miehiä kattavasti eri yhteiskuntakerroksista, pyrki Goldhagen osoittamaan, että saksalainen yhteiskunta oli itse asiassa perusvireeltään antisemitistinen. Väitettä Goldhagen perusteli sillä, että sotilaat olisivat voineet halutessaan myös kieltäytyä ampumisista. Toisaalta he tekivät myös rikoksia itärintamalla silloin, kun niiden tekeminen oli Himmlerin käskyllä kielletty. *Hitler's Willing Executionersin* saksankielinen käännös oli historiantutkimukseksi valtava hitti, joka myi nopeasti 180 000 kappalet-

---

³⁰⁴ Hentilä & Hentilä 2008, s. 46.

³⁰⁵ Helmut Kohl *Die Zeitin* mukaan 24.4.1985.

³⁰⁶ Niven 2002, s. 91; Kirsch 2003, s. 50. Aiempina vuosikymmeninä puhuttaessa saksalaisten vastarinnasta esivaltaa vastaan nostettiin esiin lähinnä attentaatti Hitleriä vastaan 20.7.1944 ja sen johtaja kreivi Stauffenberg. Stauffenberg oli kuitenkin ongelmallinen persoona sekä idälle että lännelle. Länsi-Saksassa häntä pidettiin varsinkin armeijan piirissä ylipäällikköä vastustaneena luopiona ja opportunistina, joka kääntyi esivaltaa vastaan vasta sotaonnan käännyttyä. DDR:ssä Stauffenbergiä pidettiin preussilaisen yläluokan edustajana, joka Hitler-vastarinnastaan huolimatta oli demokratian ja kommunismin vastustaja. Ks. lisää esim. Margalit 2002, s. 38–39.

ta.³⁰⁷ Bill Nivenin mielestä Goldhagenin kirja kiinnosti varsinkin nuoria sen takia, että siinä oli jotakin samaa kuin samaan aikaan pyörineissä uutiskuvissa ja kertomuksissa Jugoslavian ja Ruandan kansanmurhista.³⁰⁸ Goldhagen herätti uudestaan kysymyksen saksalaisten kollektiivisesta syyllisyydestä väittämällä, että tavalliset saksalaiset tappoivat vapaasta tahdostaan, eivätkä vain toteuttaneet kirjoituspöytämurhaajien päätöksiä. Professori tosin selvensi, ettei hänen mielestään kollektiivinen syyllisyys koskenut enää nykyistä modernia ja nuoren sukupolven hallitsemaa Saksaa.³⁰⁹

Suosiota selittänee yksityiskohtainen kuvaus tapahtumapaikoilta sekä holokaustin käsitteleminen abstraktien rakenteiden sijaan yksilötasolla. Vaikka yleisö luki teesejä kiinnostuneena sekä tuli kuuntelemaan Goldhagenia tämän puhumamatkoilla Saksassa, tyrmäsivät saksalaiset holokausti-tutkijat, varsinkin professorit Eberhard Jäckel ja Ulrich Herbert, Harvardin tohtorin lähes tyystin. Historian professori ja Topographie des Terrorsin johtaja Reinhard Rürup ei löytänyt Goldhagenin väitteistä oikeastaan mitään uutta ja piti uusia tuloksiakin vääristelynä.³¹⁰ Suurin kohu Hitler's Willing Executionerista lakkasi Goldhagenin saksanvierailujen jälkeen. Goldhagenin kirja jätti kuitenkin edelleen nuoremman polven saksalaisten pohdittaviksi kysymyksiä vanhempiensa ja isovanhempiensa suhteesta natsivaltaan: olivatko saksalaiset sittenkin kansana vastuussa juutalaisten tuhoamisesta, eikä vastuu ollutkaan pelkästään natsieliitillä ja SS-joukoilla?³¹¹

Samantyyppisiä kysymyksiä herätti vuodesta 1996 ympäri Saksaa kiertänyt *Wehrmachtin rikokset* -näyttely, jonka kokosi Hampurin sosiaalitutkimusinstituutti. Näyttelyyn oli koottu kuvia armeijan maavoimien tekemistä rikoksista Jugoslaviassa, Etelä-Venäjällä ja Ukrainassa: kuvissa näkyi poltettuja kyliä sekä tapettuja juutalaisia, venäläissiviilejä ja partisaaneja. *Wehrmachtin rikokset* -näyttelyn teki saksalaiselle yleisölle hätkähdyttäväksi se, että sodan aikana ja sen jälkeen tavallisella armeijalla oli ollut hyvä maine, joka oli ollut tarpeen myös perustettaessa Länsi-Saksan Bundeswehriä. Sodan jälkeisenä aikana oli vallitseva käsitys, että sota-aikana tehdyistä rikoksista vastasivat lähinnä SS, SD ja Gestapo, mutta Wehrmacht olisi säilyttänyt kunniansa osallistumalla vain rintamasotaan. Uusi näyttely esitteli kuitenkin kuvin Wehrmachtin osallistuneen rikoksiin, jos ei aivan suoraan niin ainakin avustamalla SS:ää ja Einsatzgruppeja. Wehrmachtin komentajat tiesivät myös siitä, mitä oli tekeillä, koska

---

³⁰⁷ Niven 2002, s. 119–122.

³⁰⁸ Niven 2002, s. 134.

³⁰⁹ Uutinen *Die Zeit*issa 2.8.1996; Grosse Kracht 2005, s. 152; Kattago 2001, s. 152–153.

³¹⁰ Grosse Kracht 2005, s. 150–151.

³¹¹ Grosse Kracht 2005, s. 154.

suurista operaatioista neuvoteltiin yhdessä SS:n kanssa. Wehrmachtin rikoksista tuli tavattoman suosittu. Näyttelyyn kävivät tutustumassa varsinkin nuoret koululuokkien vierailuilla. Vuoteen 1999 asti 32:ssa Saksan ja Itävallan kaupungissa kiertänyt näyttely sai ensimmäisissä kaupungeissa vain muutamia tuhansia katsojia, mutta mediassa käydyn vilkkaan keskustelun ansiosta vierailijoita oli jo Münchenissä ja Frankfurtissa peräti 100 000.³¹²

Wehrmachtin rikokset herätti Saksassa kiivasta keskustelua. Wehrmachtissa palvelleet sotaveteraanit kirjoittivat, etteivät he tienneet rintaman takana tapahtuneista raakuuksista ja syyttivät näyttelyä virheistä. Monet vetosivat myös siihen, millaisia herrasmiehiä sotilaat olivat ja mitä he vastavuoroisesti joutuivat kestäämään sotavankeudessa Venäjällä. Toisaalta oli myös niitä, jotka pystyivät vasta nyt puhumaan rintamalla näkemistään, myös näyttelyssä kuvatuista, raakuuksista. Veteraanien osallistuminen keskusteluun oli aivan eri tavalla aktiivista kuin Goldhagenin kirjan ilmestyessä – paljolti siksi, että Goldhagen käytti esimerkkinä ainoastaan yhtä armeijan yksikköä. Nyt oli kuitenkin kyseessä koko Wehrmachtin kunnia: tavalliset sotilaat ja koko sotasukupolvi leimattiin murhaajiksi. Juuri tämä herätti myös nuorempien saksalaisten kiinnostuksen. Moni joutui kysymään, tekikö isä tai isoisä sodassa jotain muuta kuin oli kertonut.³¹³ Vuonna 1997 Münchenissä Wehrmachtin rikosten ympärille kehittyi jopa mellakka, kun paikalle kuljetettiin 5 000 äärioikeistolaista ja heitä vastassa oli 10 000 vasemmistolaista. Pienempiä protesteja oli myös muissa kaupungeissa.³¹⁴ Münchenissä näyttelyn järjestäjiä vastaan nostettiin kante loukkauksesta, kuolleiden muiston loukkaamisesta ja kansankiihotuksesta, mutta se ei koskaan mennyt läpi. Sen sijaan näyttelyyn asetettiin näkyvästi teksti, jossa kiistettiin koko sukupolven leimaaminen rikollisiksi. Syyttäjä ei löytänyt näyttelyn kuvista sellaista, joka olisi oikeuttanut kanteen nostoon.³¹⁵

Näyttely kohtasi paljon kritiikkiä myös siksi, että sen kuvia väitettiin historiallisesti epätarkoiksi ja että ne olisi itse asiassa otettu ihan muualta kuin näyttely antoi ymmärtää. Vuonna 1999 näyttely vedettiin pois, ja asiantuntijakomissio tutki sen kuvat. Lopputulos oli, että yli 1 400 kuvasta 20 oli virheelli-

---

³¹² Niven 2002, s. 143–149.

³¹³ Niven 2002, s. 154–159; Törmikoski Katri 2007. Vaikenemisestä menneisyyden kohtaamiseen. Saksalaisten keskusteluja natsimenneisyydestä. Yleisen historian Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto Tampere. S. 64.

³¹⁴ Niven 2002, s. 162.

³¹⁵ Törmikoski 2007, s. 66–67.

siä. Niissä oli joko toisten tappamia henkilöitä tai kuvan sotilaat eivät olleet saksalaisia vaan esimerkiksi suomalaisia tai unkarilaisia.³¹⁶

Keskustelussa *Wehrmachtin rikokset* -näyttelystä näkyy vahvasti se, kuinka paljon syyllisyyskysymys painoi saksalaisia vielä 1990-luvulla. Historiaa ei voitu vieläkaan tarkastella vain osana menneisyyttä vaan siihen yhdistyi hyvin paljon keskustelijoiden omia kokemuksia historiasta. Toisaalta monille iäkkäille keskustelijoille Wehrmachtin rikokset oli viimeisiä mahdollisuuksia purkaa julkisesti menneisyyden painolastia. Kaiken kaikkiaan keskustelukulttuuria Wehrmachtin tekemistä rikoksista voidaan pitää avoimena. Tapauksessa heijastuu kylmän sodan päättymisen: natsimenneisyydestä voitiin keskustella ilman, että siihen liittyi epäily Neuvostoliitto-myönteisyydestä ja saksalaisen yhteiskunnan uhkaamisesta.³¹⁷

1990-luvun viimeinen suuri holokausti-keskustelu alkoi kirjailija Martin Walserin rauhanpalkintopuheesta Frankfurtin Paavalinkirkossa lokakuussa 1998. Walserin mielestä Auschwitz ja holokausti oli instrumentalisoitu tavalla, jolla syyllistettiin nykysaksalaisia aivan suotta. Walserin mielestä vasemmistolainen menneisyyden hallinta syyllisti syyttömät nuoret saksalaiset tuntemaan häpeää. Holokaustin instrumentalisointi esti positiivisen kansallistunteen tai ylipäättään melkein minkä tahansa kansallistunteen syntymisen. Hän nimitti valmisteilla ollutta Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkiä ”moraalinuijaksi”. Muistomerkkikeskusteluun aktiivisesti osallistunut Ignatz Bubis otti puheeseen voimakkaasti kantaa väittämällä, että Walser syytti holokaustin instrumentalisoinnista Saksan valtiolta korvauksia hakeneita juutalaistyöläisiä. Walserin tarkoituksena oli kuitenkin näpäyttää saksalaista, ei juutalaista yhteisöä.³¹⁸ Walserin ja Bubisin sananvaihto poiki kiivasta keskustelua lehtien mielipidesivuilla saksalaisten suhteesta holokaustiin. Suhtautuminen oli hyvin kaksijakoista. Toisaalta Walserin puheen syytettiin ruokkivan äärioikeistoa. Toisaalta vuosikymmenen jatkuneiden menneisyyskeskustelujen jälkeen useissa kirjoituksissa Walserin puhe otettiin vapauttavana: holokaustin toivottiin jo asettuvan normaaliksi osaksi saksalaisten arkea ja menneisyyttä.³¹⁹

---

³¹⁶ Niven 2002, s. 169–174.

³¹⁷ Törmikoski 2007, s. 67–68.

³¹⁸ Niven 2002, s. 180–182.

³¹⁹ Niven 2002, s. 185–190.

1990-luku oli saksalaisten holokausti-keskustelussa aivan oma lukunsa. Yhdistynyt Saksa oli vapaa kylmän sodan asetelmista, mikä näkyi esimerkiksi *Gedenkstatteen* uudistamisena. DDR:n historiakuva haudattiin yhdessä tyolaisvaltion muiden rakenteiden kanssa. Aiemmin unohdetut uhriryhmat nousivat esiin varsinkin Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin yhteydessä, mutta myos keskusteltaessa Neue Wachen vihkimiseksi kansalliseksi muistomerkiksi. Saksalaiset pohtivat kolmannen valtakunnan historiallista taakkaa ja myos omaa kollektiivista syyllisyyttaan *Hitler's Willing Executioners* -kirjan ja *Wehrmachtin rikokset* -valokuvanäyttelyn kautta. Yhtä laaja kollektiivisen syyllisyyden pohdinta ei ulottunut holokausti-muistomerkestä käytyyn keskusteluun, mutta siinäkin käytiin yhtä lailla läpi nyky-saksalaisten vastuuta natsirikosten perinnosta. Keskustelun laajuutta selittänee myos se, että 1990-luvulla historia todella alkoi vähitellen muuttua historiaksi. Historiakuvaan vaikuttivat ensisijaisesti media ja muut toisen käden lähteet, jotka alkoivat ohjata keskustelua.³²⁰

Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkestä käyty keskustelu oli ainoa suuri historiadebatti, joka jatkui läpi 1990-luvun. Vaikka keskustelut Neue Wachea, Goldhagenin kirjasta, *Wehrmachtin rikokset*, Auschwitzin instrumentalisoimisesta ja holokausti-muistomerkestä olivat suhteellisen itsenaisia, ruokkivat ne tietyllä tavalla toisiaan.³²¹ Keskustelu holokaustista, saksalaisten syyllisyydestä ja sen merkityksestä 1990-luvulla sai aina uutta puhtia uusista puheenvuoroista.

Muistomerkin pystyttamisprosessiin vaikutti suoraan eniten kiista Neue Wachea. Kysymys uhrien niputtamisesta yhteen samaan *Gedenkstatteen* oli kaytannossa sama kuin Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkin yhteydessä. Erona oli se, että Neue Wache omistettiin myos saksalaisille sotilaille ja pommitusten uhreille sekä DDR-diktatuurin uhreille. Ajatus tuntui vastenmieliseltä ja kiusalliselta kaikista natsivallan vainoamista uhreista. Anekkaimpia asiassa olivat juutalaiset, joiden mielestä juutalaisten tuhoaminen yli rikoksena niin suuri, ettei sitä voitu verrata mihinkaan muihin natsien väkivaltaisuuksiin. Muistopaikasta nousseen kohun kautta juutalaisneuvoston puheenjohtaja Ignatz Bubis sai Neue Wachea voimakkaasti kannattaneen liittokansleri Helmut Kohlin tukemaan juutalaisten muistomerkkiä. Ignatz Bubisilla oli muutenkin merkittävä asema saksalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa ja hän kommentoi myos Goldhagenin kirjaa ja *Wehrmachtin rikokset* -näyttelyä. Väittely Martin Walseria vastaan Auschwitzin käyttämisestä moraalisenä aseena jopa nimettiin Walser-Bubis-

³²⁰ Leggewie & Meyer 2005, s. 15.

³²¹ Esim. vastavalittu liittokansleri Gerhard Schröder totesi, ettei Martin Walserin puheen jälkeen hän voinut kuvitellaakaan Saksan valtion asettuvan Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkiä vastaan. Kirsch 2003, s. 106.

debatiksi. Muistomerkkihankkeeseen näkyvästi osallistuneista henkilöistä esimerkiksi Eberhard Jäckel osallistui myös Daniel Goldhagenin teoksen murjomiseen.

Keskustelu uhrien kärsimyksistä, eri uhrien määristä ja ryhmien suhteesta toisiinsa olivat suurelle yleisölle avartavia. Ne toivat mukaan keskusteluun ihmisiä, joihin kohdistui niin suuria ennakkoluuloja, että niiden historiasta ei aiemmin ollut puhuttu juuri mitään. Tällaisia ryhmiä olivat etenkin romanit ja homoseksuaalit. Vaietuista ryhmistä puhuminen oli alkanut oikeastaan jo liittopresidentti von Weizsäckerin monella tavalla merkittävästä puheesta vuonna 1985, jolloin hän kehotti muistamaan myös edellä mainittuja ryhmiä asettamatta niitä toistensa edelle. Saksan valtio myönsi 1990-luvulla holokaustin koskettaneen useita ryhmiä, mutta se teki kuitenkin Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkissä arvovalinnan juutalaisten hyväksi.

von Weizsäcker peräänkuulutti puheessaan myös saksalaisten vastuuta tapahtuneesta, joka on 1990-luvun holokausti-keskustelun perusteeksi. Suurin osa nyky-saksalaisista ei voi ikänsä tai taustansa puolesta tuntea syyllisyyttä kolmannen valtakunnan teoista, mutta saksalaisilla on Auschwitzin ja holokaustin muistamisessa erityisvastuu. Myös tämä oli yksi peruste holokausti-muistomerkille. Sinänsä kysymys saksalaisten kollektiivisesta syyllisyydestä ei ole kovin vanha. Teesi saksalaisten kollektiivisesta kyvyttömyydestä vastustaa natsieliitin suorittamaa holokaustia eli pitkään sodan jälkeen. Myös muistomerkien tukiyhdistyksen johtaja Lea Rosh oli sitä mieltä, etteivät saksalaiset olleet kollektiivisesti vastuussa rikoksista. Goldhagenin *Hitler's Willing Executioners* ja *Wehrmachtin rikokset* -näyttely aloittivat kuitenkin keskustelun siitä, oliko saksalainen yhteiskunta ollut laajemminkin antisemitistinen. Varsinkin *Wehrmachtin rikokset* -näyttely oli kolaus väitteelle, että miljoonat saksalaiset kävivät niin sanotusti puhdasta sotaa, joka oli kunniaikkaampi kuin SS:n puhdistussota.

Yhteistä *Hitler's Willing Executionersille*, *Wehrmachtin rikoksille* ja näiden lisäksi *Schindlerin lista* -elokuvalle on se, että ne kiinnostivat nuorisoa. Toisaalta nuorison kiinnostus jakautui hyvin voimakkaasti, sillä keskimäärin nuoret tunsivat holokausti-historian huonosti. 1990-luvun keskustelussa näkyikin sukupolvenvaihdos. Kolmas sodanjälkeinen sukupolvi oli nuori sukupolvi, joka eli ajallisesti jo hyvin kaukana toisesta maailmansodasta. Sukupolvenvaihdos näkyi etenkin Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkien konseptissa: siihen lisättiin informatiivinen ja elämyksellinen tietokeskus. Suku-

polvenvaihdos näkyy myös siinä, että muistomerkin perusteltiin olevan nuorille viesti holokaustin merkityksestä Saksalle ja maailmalle.

1990-luvun historiakeskusteluissa näkyy myös se, että holokausti-historia ei ole vain osa saksalaista historiakuva, vaan siihen alkoi vaikuttaa globaali holokaustin muistaminen. Hollywood-elokuva *Schindlerin lista* oli jättimenestys ja amerikkalaisen Goldhagenin kirja omassa sarjassaan myös. Muistomerkkikeskustelussa viitattiin usein Washington D.C.:n ja Jerusalemin muistomerkkeihin. Ylipäättään puhuttaessa 1990-luvun kansanmurhista Ruandassa ja Balkanilla vedettiin esiin holokausti-kortti: toistaako historia itseään? Koska nuoremmalla sukupolvella ei ole omakohtaista kokemusta holokaustista, voi se omaksua myös universaalien tulkinnan holokaustista, jossa pääosassa on juutalaisten tuhoaminen, ja muut uhrit tulevat niiden jälkeen.

7. Saksa ottaa julkisesti vastuun holokaustista

Päätös Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkin pystyttämisestä vuonna 1999 oli tärkeä etappi Saksan monivaiheisessa suhteessa holokaustiin. Muistomerkki oli ensimmäinen kansallinen ja keskeinen muistamisen ja suremisen paikka, jonka tuhoamisen suorittaneiden perilliset omistivat lukumääräisesti suurimman uhrin antaneille juutalaisille. Muistomerkki ilmentää vahvasti Saksan valtion tukemaa historiakäsitystä, sillä Berliinin osavaltio ja liittotasavalta tukivat hanketta merkittävästi ja olivat valitsemassa muistomerkkikilpailun kautta sopivaa mallia. Lopullisen päätöksen muistomerkin pystyttämisestä teki liittovaltiopäivät. Valmiin muistomerkin veroinen merkitys holokaustin historiakuvan muokkaajana oli kymmenen vuotta velloneella kiivaalla keskustelulla monumentin pystyttämisestä. Vaikka julkiseen keskusteluun mediassa ei osallistunut kuin suhteellisen pieni joukko saksalaista älymystöä, saksalaiset seurasivat sitä laajasti.

Keskustelussa nousivat esiin kysymykset varsinkin siitä, miksi saksalaisten on pystytettävä muistomerkki kuolleille juutalaisille ja miksi juuri juutalaisille. Muistomerkillä Saksa haluaa osoittaa vastuuta kolmannen valtakunnan rikoksista. Saksan liittotasavallan perustuslain henki on muokannut liittotasavallan arvoja vahvasti jo lähes 60 vuotta. Arvoihin kuuluu demokratian ja ihmisoikeuksien puolustaminen sekä toimiminen kansanmurhien estämiseksi. Muistomerkki sopii näiden arvojen puolustamiseen, mutta se on ennen kaikkea viesti omille kansalaisille ja muille valtioille, että Saksa voi käsitellä osuut-

taan holokaustiin avoimesti. Muistomerkkikeskustelussa Saksan johto muistutti useaan kertaan, ettei saksalaisten tarvitse tuntea kollektiivista syyllisyyttä holokaustista, koska suurella osalla 1990-luvun saksalaisista ei ole mitään henkilökohtaista sidettä noihin menneisyyden tapahtumiin. Sen sijaan korostettiin saksalaisten vastuuta historian muistamisesta.

Muistomerkki on vahva viesti ulkomaille, koska se sijaitsee aivan Berliinin keskeisimmällä paikalla. Ministergärtenin alueen vierestä kulkevat niin viralliset valtiovieraat kuin turistitkin. Muistomerkin sijainti ja koko takaavat sen, ettei se jää huomaamatta. Julkisessa keskustelussa kilpailevaksi ehdotukseksi paikasta nousi valtiopäivätalon eli Reichstagen edusta, koska sen katsottiin sitovan muistomerkin paremmin nyky-Saksan arvoihin. Kansalaisryhmä halusi kuitenkin pystytyspaikaksi Ministergärtenin paitsi näkyvyyden, niin ennen kaikkea historiallisten syiden takia. Se oli Hitlerin bunkkerin ja valtakunnankanslian jäännösten läheisyydessä, vaikkei kuitenkaan suoraan niiden päällä. Muistomerkin tukiyhdistys piti paikan symbolista merkitystä ensiarvoisen tärkeänä: uhrin kohosivat murhaajiansa yläpuolelle. Valtiollisen tahon perusteissa paikan valinnalle perusteltiin kuitenkin sen keskeisyydellä sekä yhteydellä muihin nähtävyyksiin ja symbolisesti merkittäviin paikkoihin. Historialliset syyt olivat toissijaisia.

Pystyttäjäsapuolista valtio korosti selvästi muistomerkin merkitystä nyky-Saksan kannalta, mutta tukiyhdistys (Förderkreis) käytti läpi keskustelun historiallisia syitä perustellessaan monumentin tarpeellisuutta. Yhdistyksen perustajajäseniin ei kuulunut juutalaisia, ja se korostikin hankkeen olevan ei-juutalaisten saksalaisten projekti. Yhdistys oli kuitenkin kannanotoissaan hyvin juutalaismielinen. Sen pääargumenttina muistomerkin omistamisesta pelkästään juutalaisille oli uhrien lukumäärä. Saksan romanien edustaja vaati romaniuhrien muistamista samassa yhteydessä tasaveroisesti argumentoimalla niin ikään historiallisiin syihin vedoten. Romanineuvoston puheenjohtaja Romani Rosen mielestä romanit olivat joutuneet joukkotuhon kohteeksi aivan samanlaisilla rotuperusteilla ja samanlaisin teollisen menetelmän kuin juutalaiset. Perusteluja omille näkökannoille etsittiin niin Hitlerin kirjoituksista, Wannseen kokouksen päätöksistä kuin Nürnbergin sotarikosoikeudenkäynnin todistuksista. Juutalaismuistomerkin lobbaajien mielestä Hitler halusi tuhota ensisijaisesti juutalaiset, yhteisen muistomerkin puolella olleet korostivat natsien väkivaltakoneiston uhriksi joutuneiden laajaa kirjoa. Kaikki keskustelun osapuolet kiistivät pitävänsä toisia uhreja toisia tärkeämpinä. Juutalaismuistomerkin kannattajat

ilmaisivat kyllä kannatuksensa muiden uhrien muistamiselle – kunhan sitä ei vain sekoitettaisi heidän muistomerkkiinsä.

Lopulta taistelu historiallisesta oikeudesta muistomerkkiin olikin eri lobbausryhmien välistä kamppailua, jossa muistomerkin tukiyhdistys oli voimakkaampi. Ryhmän lobbauksen lisäksi muistomerkin omistamiseen juutalaisille myötävaikutti Saksan juutalaisten neuvoston keskustelussa hankkeelle antama tuki sekä sen suhde hankkeessa näkyvästi mukana olleeseen liittokansleri Helmut Kohliin. Kohl otti innokkaasti osaa historiapolitiikkaan 1980-luvulta alkaen, ja hän oli henkilökohtaisesti tekemässä Neue Wachesta kaikkien totalitarismin ja sodan uhrien muistomerkkiä. Hanke kariutui muun muassa Saksan juutalaisneuvoston johtajan Ignatz Bubisin vastustukseen, koska muistopaikka niputti yhteen sekä sodassa kuolleet saksalaiset sotilaat että keskitysleireillä tuhotut juutalaiset. Neue Wachesta nousseen kohun jälkeen liittokansleri Kohl lupasi tukensa Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkillle.

Vaikka juutalaisten lisäksi natsien tuhoamisleireille joutui monia muitakin ryhmiä, oli ajatus juutalaisten uhrien ainutkertaisuudesta helppo perustella yleisölle myös sen takia, että se tunsu juutalaisten tuhoamisen romanien, homojen tai sotavankien murhaamista paremmin. Holokausti oli tehty tutuksi kaikelle kansalle jo edellisellä vuosikymmenellä katsotun *Holocaust*-tv-sarjan kautta, jota seurasi holokausti-aiheisen kirjallisuuden ja dokumenttien vyöry. Muistomerkkiprojektin kanssa päällekkäin osui myös toinen Hollywoodissa tehty näkemys aiheesta, *Schindlerin lista*, joka oli vieläkin suositumpi. Muista uhreista ei ole tehty lähellekään yhtä laajalle levinneitä kulttuurituotteita.

Vaikka holokaustia alettiin käsitellä televisiossa 1970-luvun lopulta alkaen, ei uhreja juuri muistettu julkisesti. Länsi-Saksassa suhtautuminen holokaustiin vaihteli eri vuosikymmenillä. Sodan jälkeistä aikaa leimasi vaikeneminen aiheesta, koska sota ja saksalaisten henkilökohtaiset sotakokemukset olivat vielä liian lähellä. Ajan poliittinen ilmapiiri Konrad Adenauerin kaudella ei myöskään kannustanut itsetutkiskeluun ja kolmannen valtakunnan rikosten läpikäyntiin. Yksi merkittävä selitys vaikenemiselle on myös se, että yhteiskunnan rakenteet muuttuivat lopulta melko vähän. Vaikka natsieliitti syrjäytettiin, palasivat monet kolmannen valtakunnan avainvirkamiehet, diplomaatit, juristit ja upseerit takaisin virkoihinsa korvaamattoman ammattitaitonsa takia. Vasta sodan jälkeen syntynyt niin sanottu '68-sukupolvi alkoi todella kyseenalaistaa historiaa ja vanhempiensa tekemisiä. Uuden sukupolven asennoitumiseen heijastuivat 1960- ja 1970-lukujen opiskelija- ja vasemmistoradikalismi, mutta myös nega-

tiivinen ja häpeällinen kansallistunne. Holokaustin takia hävetti olla saksalainen. Sama sukupolvi alkoi myös 1980-luvun lopulla tuntea häpeää siitä, ettei Saksassa oltu kyetty pesemään holokausti-pyykkiä perusteellisesti. Maassa ei ollutkaan yhtään kansallista tai keskeistä muistomerkkiä natsivallan uhreille. Uhrin ja heidän jälkeläisensä pystyttivät itse muistomerkkejä entisiin saksalaisiin keskitysleireihin, joista tehtiin muistopaikkoja. Näilläkin paikoilla kaikki uhrin eivät tosin päässeet esiin: Dachausissa muistettiin paljon leirissä olleita katolisia pappeja, juutalaisten muistopaikan ollessa paljon pienemmän. Romanit ja homoseksuaalit saivat muistopaikkojaan 1980-luvulla, mutta tiettyjä ryhmiä ei silloinkaan huolitettu mukaan yhteisiin muistojuhlisiin. Uhreja muistivat vain uhrin itse, ja heitä yhdisti usein vain yhteinen menneisyys vankileirillä, ei mikään muu. Itä-Saksa oli muistamispolitiikassa vielä yksioikoisempi. DDR:n *Gedenkstätt*eissä muistettiin lähes yksinomaan kommunistivankeja ja muita vasemmistolaisia vastarintataistelijoita. Itä-Saksan historiakuvassa oli tilaa vain poliittisesti sopiville uhreille, mikä tarkoitti myös antisemitisessä valtiossa sitä, että juutalaisuhreista vaiettiin tehokkaasti. Tuleva tutkimus voikin nostaa esiin kysymyksen, ajettiinko 1990-luvun historiapolitiikalla DDR alas kieltämällä itäsaksalainen historiakäsitys täysin. Oliko juutalaisten nostaminen natsien rikosten tärkeimmiksi uhreiksi keino lopettaa kommunisteja ihannoiva diskurssi?

Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki sopi hallitsevaan länsisaksalaiseen historiakuvaan ja sillä muokattiin itäsaksalaista historiakäsitystä. Tässä näkyy mainiosti historian julkisten esitysten kaksisuuntainen luonne.

Yksi tärkeimmistä syistä Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkin pystyttämiseen on sopiva ajallinen etäisyys itse tapahtumista. Toinen syyllisyys alkoi painaa saksalaista yhteiskuntaa samaan aikaan kun yhteiskuntaan tuli kolmas sodan jälkeen syntynyt sukupolvi. Heidän suhteensa holokaustiin alkoi olla jo hyvin heikko, minkä takia nähtiin tarpeelliseksi pystyttää muistomerkki opettamaan ja kertomaan holokaustin tapahtumista. Tämä vaikutti myös valmiin muistomerkkin konseptiin, johon lisättiin alkuperäisestä suunnitelmasta poiketen tietokeskus.

Saksalaisten suhde holokaustiin siirtyi julkisessa keskustelussa aivan uudelle tasolle 1990-luvulla. Paitasi, että juutalaiset saivat julkisen tunnustuksen, tulivat niin sanotut unohdetut uhrin mukaan keskusteluun Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkin sekä Neue Wachen yhteydessä. Vuosikymmeneen mahtui myös monta keskustelua, jossa saksalaiset pohtivat itseään tekijöiden jälkeläisinä ja vastuutaan

tapahdumiin. Daniel Goldhagenin *Hitler's Willing Executioners* -kirjasta kehkeytynyt Goldhagen-debatti nostatti kysymyksen saksalaisten kollektiivisesta vastuusta rikoksiin sodan aikana, samoin *Wehrmachtin rikokset* -valokuvanäyttely. 1990-luvulle saakka oli Saksassa ollut hallitsevana sodan jälkeen syntynyt diskurssi, jossa holokausti luettiin pienen natsieliitin vastuulla olevaksi teoksi. Tavalliset saksalaiset olivat vain sivustaseuraajia, samoin Wehrmachtin sotilaat. Näiden asioiden läpikäyminen samoin kuin muistomerkkihanke olivat julkista vastuun ottamista natsirikosten perinnöstä. 1990-luvun historiakuvaan holokaustista kuului aiempaa avoimempi suhtautuminen uhreihin, vastuun tunnustaminen kansanmurhan perinnöstä. Kaiken tämän osoitettiin kuuluvan olennaisena osana Saksan identiteettiin.

Muistomerkkikeskustelussa tämä nousi esiin kysymyksenä, millainen pitäisi olla tekijöiden uhreille pystyttämä muistomerkki. Suuri holokaustin muistopaikka oli myös Jerusalemissa, mutta se oli juutalaisten itselleen pystyttämä muistopaikka. Washington D.C.:n Holocaust Memorialissa puolestaan yhdistyivät Yhdysvaltain juutalaisyhteisöjen tarve esitellä omaa historiaansa sekä USA:n halu esittää itsensä holokaustin kukistajana sekä vapauden tuojana. Lopullinen Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkkin malli ainakin lähentelee uhrien muistomerkkiä sillä, että se rajaa muut uhrit pois. Monet saksalaiset huomauttivat, ettei Saksaan tarvitsisi pystyttää taiteellista muistomerkkiä, koska maassa oli holokaustin aitoja tapahtumapaikkoja, keskitysleirejä. Niillä oli kuitenkin liiaksi historiansa merkitsemää, että ne olisivat kelvanneet muistomerkkin pystyttäjähdistykselle. Ensinnäkin ne eivät olleet varsinaisia juutalaisten tuhoamisleirejä, vaan keskitysleirejä, joissa oli kuollut monenlaisia vankeja. Toiseksi Itä-Saksan *Gedenkstätten* olivat saaneet sodan jälkeen niin poliittisen värityksen, että mielikuvasta oli vaikea päästä eroon välittömästi muurin murruttua. Kolmanneksi ne olivat auttamattomasti syrjässä. Lähin *Gedenkstätte Sachsenhausen* on 30 kilometrin päässä Berliinistä. Muistomerkki haluttiin keskele yhdistyneen Saksan pääkaupunkia.

Keskellä voimakkaasti kasvojaan pesevää Berliiniä Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkki tulisi keskeiseksi kaupunkikuvaa määrääväksi elementiksi. Tämä oli ilmeistä jo varhaisessa vaiheessa muistomerkkin pystyttämisprosessia. Se oli keskeisellä paikalla Saksan hallintokortteleiden ytimessä. Muistomerkillä haluttiin myös rakentaa saksalaisten kansallista identiteettiä. Tässä tapauksessa kansallistunnetta ei pönkitä historian sankarillinen hetki vaan pikemminkin sen vastakohta. Kansallisen identiteetin käsite ei kuitenkaan ole niin yksioikoinen, että siihen kuuluisi vain hyvien hetkien poimiminen

kansallisesta historiasta. Tässä tapauksessa kansallisen identiteetin peruspilari on synkän historian tiedostaminen ja siitä vastuun kantaminen. Rooli kansallisen identiteetin rakentamisessa näkyy etenkin siinä, miten suuri muistomerkki on ja miten keskeisellä paikalla pääkaupunkia se on. Muistomerkki on viesti paitsi omille kansalaisille myös muille maille.

Itse muistomerkki on ollut paikallaan Berliinin keskustassa keväästä 2005. Tulevan tutkimuksen tehtävänä onkin näyttää, onko Euroopan tuhattujen juutalaisten muistomerkillä itse asiassa ollut mitään vaikutusta saksalaisten käsityksiin holokaustista. Kaupunkiin on sittemmin noussut myös muiden uhrien muistomerkkejä, ja niitä on tulossa yhä lisää. Millaisen kokonaisuuden nämä muodostavat yhdessä jää nähtäväksi. Erittäin mielenkiintoisen lisän muistomerkkien tutkimukseen toisi myös yleisön reaktioiden kuunteleminen. Ihmisen historiakäsitys on monen tekijän summa, josta historian julkiset esitykset muodostavat vain osan, joskin ison sellaisen. Aiheeseen liittyvän jatkotutkimuksen tulisikin kysyä, herättääkö muistomerkki jatkossa keskustelua saksalaisten suhteesta holokaustiin vai oliko muistomerkin pystyttämisestä käyty keskustelu lopputulosta suurempi monumentti saksalaisessa historiakuvassa. Syytä on myös seurata, millä tavalla muistomerkin 2 711 kivipaasia ihmisiä tulevilla vuosikymmenillä vai jäävätkö ne vain kiviksi kaupunkimaisemaan.

Lähteet ja kirjallisuus

I Lähteet

Aktives Museumın tiedote, „Stellungnahme zur Forderung nach einem Holocaust-Mahnmal auf dem Gestapo-Gelände, Berliinissä huhtikuussa 1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 771–773.

Volker Beck (Die Grüne) ja Ludwig Elm (PDS), keskustelu Bundestagissa 9.5.1996. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 575–577.

Berliinin kulttuuriministerin holokausti-muistomerkkiä suunnittelevan työryhmän päätös 28.4.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 91.

Berliinin senaatin kulttuuriasioiden hallinto, Vermerk II zum Termin am 26.5.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 91–92.

Berliinin senaatin rakennushallinnon lehdistötiedote kilpailun voittajasta 28.6.1995. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 440–441.

Berliinin osavaltion tiede- ja kulttuurihallinto, toisen muistomerkkikilpailun kilpailukutsu. Heinäkuu 1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 838–840.

Max Bächer, ”Der ganze Wettbewerb war ein Missgriff“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12.7.1995. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 800.

Ignatz Bubisin haastattelu, „Millionen Namen sind nicht genug“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 29.6.1995 Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 442.

Ignatz Bubis, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium- keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 617–618.

Ignatz Bubisin haastattelu, „Brauchen wir ein Holocaust-Mahnmal, Herr Bubis?“ *Der Tagesspiegel* 21.1.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 990–991.

Bundestagin päätös muistomerkin rakentamisesta 25.6.1999, osoitteessa <http://www.stiftung-denkmal.de/dasdenkmal/geschichte/beschluss>. Luettu 18.2.2007.

Peter Conradin tiedote asiantuntijoiden colloquium- keskustelussa jälkeen 14.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 631–632.

Peter Conradin lehdistötiedote asiantuntijoiden colloquium- keskustelussa jälkeen 12.3.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 697–699.

Eberhard Diepgenin puhe Berliinin parlamentin jäsenille 27.1.1994. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 117–118.

Eberhard Diepgenin haastattelu, ”Memento Berlin”, *Der Tagesspiegel*, 16.8.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1043–1044.

Dpa:n uutinen, „Nur wenige Abgeordnete zeigten Interesse für den Holocaust-Mahnmal“, 10.5.1996. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 587.

Peter Eisenmanin ja Richard Serran kilpailutyön esittelyteksti. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 881–882.

Elitz, Thorsten & Stötzel, Georg 2007: Wörterbuch der ”Vergangenheitsbewältigung”. Georg Olms Verlag, Hildesheim.

Stefanie Endlich, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 619.

Christine Fischer-Defoy (Aktives Museum) Prinz-Albrecht –aluetta koskevien ehdotusten työstämistä pohtiva työryhmän loppuraportissa.

Bruno Flierl, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 664–667.

Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europasin perustamisasiakirja 7.11.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 69–70.

Heinz Galinskin kirje Romani Roselle 22.6.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 93.

Gedenkstättejen yhteistyöryhmä. Selvitys kulttuuriministeri Michael Naumannin ehdotukseen perustaa holokausti-muistomerkin sijaan muistamisen talo (Haus der Erinnerung) Berliiniin 1.3.1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1249–1250.

Heimrod, Ute & Schlusche, Günter & Seferens, Horst (toim.) 1999. Der Denkmalstreit – das Denkmal? Die Debatte um das ”Denkmal für die ermordeten Juden Europas”. Eine Dokumentation. Philo, Berliini.

Holokausti-muistomerkin kilpailujulistus huhtikuussa 1994. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 177.

Holokausti-muistomerkin suunnittelukilpailun kutsu ja ohjeet 18.4.1994. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 200–217.

Holokausti-muistomerkin toisen suunnittelukilpailun kilpailukutsu. Berliinin osavaltion kulttuurihallinto kesäkuussa 1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 838–840.

Eberhard Jäckel, „An alle und jeden erinnern“, *Die Zeit*, 7.4.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 124.

Eberhard Jäckel, „Das Kernstück“, *Der Tagesspiegel*, 8.3. 1991. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 73.

Eberhard Jäckel, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 609–612.

Jürgen Kocka, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 612–613.

Helmut Kohl *Die Zeitin* mukaan 24.4.1985. Teoksessa Elitz & Stötzl 2007, s. 388.

Urs Kohlbrenner, avausesitelmä asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 662–664.

Urs Kohlbrenner & Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus asiantuntija-colloquiumin keskustelemista muistomerkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti. Maaliskuu 1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 801–807.

Reinhart Koselleck, „Vier Minuten für die Ewigkeit“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9.1.1997 Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 599–601.

Reinhart Koselleck, „Die falsche Ungeduld“, *Die Zeit*, 19.3.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 148–151.

Reinhart Koselleck. „Die Widmung“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 3.3.1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1251–1252.

Thomas Krüger (SPD) ja Cornelia Schmalz-Jacobsen (FDP), keskustelu Bundestagissa 9.5.1996. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 582–583.

Anita Kugler, „Ermordete Sinti und Roma bleiben vergessen“, *Die Tageszeitung*, 18.11.1993. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 114–115.

Anita Kugler, „Zigeuner ohne Lobby“, *Die Tageszeitung*, 18.11.1993. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 115.

Malte Lehming, „Holocaust-Mahnmal: Diepgen unter Druck aus Bonn und Berlin“, *Der Tagesspiegel* 11.3.1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1264

Liittokanslerinviraston tiedote 22.5.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1052; Schlusche 2005, s. 22.

Liittotasavallan hallinnon lehdistötiedote 30.6.1995. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 446.

Michael Naumann lehdistötillaisuudessa Bonnissa 14.12.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1180–1183.

Michael Naumannin suunnitelma laajennetusta muistomerkestä 19.1.1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1201–1202.

Perspektive Berlin, „Erster Aufruf“, *Frankfurter Rundschau*, 30.1.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 54.

Perspektive Berlinin kirje DDR:n presidentti Hans Modrowille 6.4.1990. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 70.

Prinz-Albrecht –aluetta koskevien ehdotusten työstämistä pohtiva työryhmän loppuraportti maaliskuussa 1990. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 65–66.

Peter Radunski asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 606–608.

Berliinin osavaltion tiede- ja taideasioiden senaattorin Peter Radunskin puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 10.1.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 606–608.

Christine Richter, „Stellungslos“, *Die Berliner Zeitung*, 11.3.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 88.

Christine Richter, „Erschreckend“, *Die Berliner Zeitung*, 7.7.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 98.

Berliinin kulttuuriministeri Ulrich Roloff-Momin, „Zuletzt: Kultur.“ Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 119–122.

Romani Rose, ”Ein Mahnmal für alle Opfer“, *Die Zeit*, 28.4.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 125–127.

Romani Rose, ”Perspektive Berlin würdigt Holocaust-Opfer herab!“, *Die Tageszeitung*, 15.4.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 56–57.

Lea Rosh, „Kriegsdenkmäler –ja, Holocaust-Denmal –nein?“, *Vorwärts* nr. 45, 5.11.1988. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 51–52.

Lea Rosh 1990, Ein Denkmal für die ermordeten Juden Europas. Förderkreis zur Errichtung eines Denkmals für die ermordeten Juden Europas. Berliini 1990. Ote Roshin kirjasta teoksessa Heimrod et al 1999, s. 774–776.

Lea Roshin haastattelu, „Die Ermordeten zurückholen“, *Die Tageszeitung* 6.4.1995. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 424–425.

Lea Rosh, puheenvuoro asiantuntijoiden colloquium-keskustelussa 14.2.1997. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 662.

Saksan romanien keskusneuvoston avoin kirje, „Aufruf an den Bundeskanzler, den Regierenden Bürgermeister von Berlin und die Ministerpräsidenten für die zentrale Gedenkstätte des Völkermordes“, *Der Tagesspiegel*, 11.4.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 54–55.

Saksan romanien keskusneuvosto, „Aufruf. Ein gemeinsames Nationales Holocaust-Mahnmal in Berlin“, *Der Tagesspiegel* ja *Frankfurter Rundschau*, 14.9.1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 107.

Günter Schlusche & Bernhard Schneider, Kaupunkitutkimus muistomerkin sijaintipaikoista Berliinin tiede- ja kulttuurihallinnon antaman tehtävän mukaisesti asiantuntijoiden colloquium-keskustelun jälkeen: toinen vaihe. Kesäkuussa 1997. Teoksessa Heimrod et al 1999. s. 813–820.

Jackob Schulze-Rohr, ”Dabei kommen belanglose Gedenkstätten raus!“, *Der Tagesspiegel*, 13.4.1989. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 55–56.

Jackob Schulze-Rohrin haastattelu, „Die Geschichte der Opfergruppen sauber trennen“, *Die Tageszeitung*, marraskuu 1992. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 109–110.

Richard Schröder, NICHT MORDEN, vaatimus muistomerkistä keväällä 1999. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1268.

Wolf Jobst Siedler, „Wie des Ungeheuren gedenken?“, *Berliner Morgenpost*, 4.12.1994.

SPD:n ja Bündnis 90/Vihreiden hallitussopimus, „Aufbruch und Erneuerung Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert“, 20.10.1998. Teoksessa Heimrod et al 1999, s. 1147–1148.

Uutinen *Die Zeit* 2.8.1996, Teoksessa Elitz & Stötzel 2007, s. 392

Uutinen *Die Welt* 14.10.2000. Teoksessa Elitz & Stötzel 2007, s. 338.

Richard von Weizsäckerin puhe Bundestagissa 8.5.1985. Luettu osoitteesta www.spiegel.de 30.12.2008.

II Kirjallisuus

Ankersmith F.R. 1997. Remembering the Holocaust: Mourning and Melancholia, teoksessa Ahokas, Pirjo & Chard-Hutchinson, Martine (toim.), *Reclaiming Memory. American Representation of the Holocaust*. School of Art Studies Series A, nro 36. Turun yliopisto, Turku.

Benz, Wolfgang 2005. A Memorial for Whom?, teoksessa *Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe*. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini.

Brandt, Susanne 2003. ”Wenig Anschauung?” Die Ausstrahlung des Films „Holocaust“ im westdeutschen Fernsehen (1978/79), teoksessa Cornelissen, C. & Klinkhammer L. & Schwentker W., *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.

Brenner, Michael 2002. The Changing Role of the Holocaust in the German-Jewish Public Voice, teoksessa Michman, Dan (toim.), Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses, Peter Lang, New York.

Buruma, Ian 1994. The Wages of Guilt. Memories of War in Germany and Japan. Phoenix, Lontoo.

Carrier, Peter 2000. Monuments and national memory cultures in France and Germany since 1989: the "Vél d'Hiv" in Paris and the Holocaust Memorial in Berlin. Freie Universität, Berliini.

Clay, Lucius D. 1950. Decision in Germany. Doubleday & Company, Garden City, New York.

Cullen, Michael S. 1999. Das Holocaust-Mahnmal. Dokumentation einer Debatte. Pendo Verlag, München.

Eisenman, Peter 2005. Memorial to the Murdered Jews of Europe, teoksessa Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini.

Elitz, Thorsten & Stötzel, Georg 2007: Wörterbuch der "Vergangenheitsbewältigung". Georg Olms Verlag, Hildesheim.

Engelhardt, Isabelle 2001. A Topography of Memory. Representations of the Holocaust at Dachau and Buchenwald in Comparison with Auschwitz, Yad Vashem and Washington D.C. Peter Lang, Brysseli.

Farmer, Sarah 1995. Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen. Representations, 49, Special Issue: Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989. (Winter, 1995), 97–119.

Forsberg, Tuomas 1999. Tilinteko menneisyydestä rakentaa luottamusta. *Ulkopolitiikka* 4/1999.

Fox, Thomas C. 1999. Stated Memory. East Germany and the Holocaust. Camden House, Rochester.

Frei, Norbert (toim.) 2001. Karrieren im Zwielficht. Hitlers Eliten nach 1945. Campus-Verlag, Frankfurt am Main

Historioitsija Norbert Frein haastattelu Auschwitz-oikeudenkäyntiä käsittelevässä Hessische Rundfunkin dokumentissa osoitteessa <http://www.hr-online.de/website/static/spezial/auschwitzprozess/index.html>. Luettu 27.1.2009.

Fulbrook, Mary 1999. German National Identity after the Holocaust. Polity Press, Cambridge.

Fulbrook, Mary 2005. Nationalism in the Second German Unification, teoksessa Speirs, Ronald & Breuilly, John (toim.), Germany's Two Unifications. Anticipations, Experiences, Responses. Palgrave Macmillan, New York.

Giordano, Ralph 1987. Die zweite Schuld oder Von der Last Deutscher zu sein. Rasch und Röhning, Hampuri.

Grosse Kracht, Klaus 2005. Die zankende Zunft : historische Kontroversen in Deutschland nach 1945. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.

Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo 2008. Berliiniin. Retkiä lähihistoriaan. Kirjapaja, Helsinki.

Hentilä, Seppo 1993. Kansakunta historian kahleissa, teoksessa Hentilä, Seppo & Karjalainen, Erkki & Valta Raija. Saksa – voima Euroopan keskellä. Kleio ja Nykypäivä, Helsinki.

Hentilä, Seppo 1994. Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Hentilä, Seppo 2001. Historiapoliittikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö, teoksessa Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari (toim.), Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Herf, Jeffrey 1997. Divided Memory. The Nazi Past in the Two Germanys. Harvard University Press, Cambridge.

Herf, Jeffrey 2002. The Holocaust and the Competition of Memories in Germany 1945–1999, teoksessa Michman, Dan (toim.), Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses, Peter Lang, New York.

Huysen, Andreas 2003. Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory. Stanford University Press, Stanford.

Jordan, Jennifer A. Structures of Memory. Understanding Urban Change in Berlin and Beyond. Stanford University Press, Stanford.

Kalela, Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki.

Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari (toim.) 2001. Jokapäiväinen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kansteiner Wulf 2006. In Pursuit of German Memory. History, Television, and Politics after Auschwitz. Ohio University Press, Athens (Ohio).

Kattago, Siobhan 2001. Ambiguous Memory. The Nazi Past and German National Identity. Praeger, Westport Connecticut.

Kauste, Juulia 2002. Kaupunkitila monikulttuurisen yhteiskunnan strategiana: identiteetti, etnisuus ja kansalaisuus Pariisissa ja New Yorkissa, teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne, Eletty ja muistettu tila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kirsch Jan-Holger 2003. Nationaler Mythos oder historische Trauer? Der Streit um ein zentrales "HOLOCAUST-MAHNMAL" für die Berliner Republik. Böhlau, Köln.

Kuittinen, Liisa 2004. Uljas uusi menneisyys: tutkielma muistin poliittisuudesta ja Berliiniin rakennettavasta Holocaust-muistomerkestä. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

- Kuparinen, Eero 1999. Aleksandriasta Auschwitziin. Antisemitismin pitkä historia. Atena, Jyväskylä.
- Ladd, Brian 1997. *The Ghosts of Berlin. Confronting German History in the Urban Landscape*. The University of Chicago Press, Chicago
- Leggewie, Claus & Meyer, Erik 2005. *Ein Ort, an den man gerne geht. Das Holocaust-Mahnmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989*. Carl Hanser Verlag, München.
- Lepsius, Rainer M. 1989. *Das Erbe des Nazionalsozialismus und die politische Kultur der Nachfolgerstaaten des "Grossdeutschen Reiches"*, teoksessa Haller M. & Hoffmann-Nowotny H.-J. & Zapf W. (toim.), *Kultur und Gesellschaft*. Frankfurt am Main.
- Lindgren, Liisa 2000. *Momentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Luke, Timothy W. 2002. *Museum Politics. Power Plays at the Exhibition*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Marcuse, Harold 2001. *Legacies of Dachau. The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933–2001*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Margalit, Gilad 2002. *Expressions of a United German Memory*, teoksessa Michman, Dan (toim.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000*. Peter Lang, New York.
- Moeller, Robert G. 1996. *War Stories. The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany*. *The American Historical Review*, vol. 101, nro 4 (lokakuu 1996) s. 1008–1048.
- Moller, Sabine 1998. *Die Entkonkretisierung der NS-Herrschaft in der Ära Kohl. Die Neue Wache, das Denkmal für die ermordeten Juden Europas, das Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. Offizin Hannover.
- Neumann, Klaus 2000. *Shifting Memories. The Nazi Past in the New Germany*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Niven, Bill 2002. *Facing the Nazi Past. United Germany and the Legacy of the Third Reich*. Routledge, Lontoo.
- Rüsen, Jörn 1998. *Kultur macht Sinn. Orientierung zwischen Gestern und Morgen*. Böhlau, Köln.
- Rüsen Jörn 2001. *Zerbrechende Zeit. Über den Sinn der Geschichte*. Böhlau, Köln
- Schlusche, Günter 2005. *A Memorial is built. History, planning and architectural context*, teoksessa *Materials on the Memorial to the Murdered Jews of Europe*. Stiftung der ermordeten Juden Europas, Berliini.

Shafir, Shlomo 2002. *Constantly Disturbing the German Conscience: The Impact of American Jewry*, teoksessa Michman, Dan (toim.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000. German strategies and Jewish responses*. Peter Lang, New York.

Syrjämaa, Taina 2002. *Monien kaupunki. 1870-luvun Rooma suunniteltuna ja elettyinä tilana*, teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne. *Eletty ja muistettu tila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.

Till, Karen E. 2005. *The new Berlin: memory, politics, place*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Young, James E. 1993. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press London, New Haven.

Zimmer, Hasko 1999. *Der Buchenwald-Konflikt. Zum Streit um Geschichte und Erinnerung im Kontext der deutschen Vereinigung*. Agenda Verlag, Münster.

Zipes, Jack 1986. *The Vicissitudes of Being Jewish in West Germany*, teoksessa Rabinbach, Anson & Zipes, Jack (toim.), *Germans and Jews since the Holocaust. The Changing Situation in West Germany*. Holmes & Meier, Lontoo.

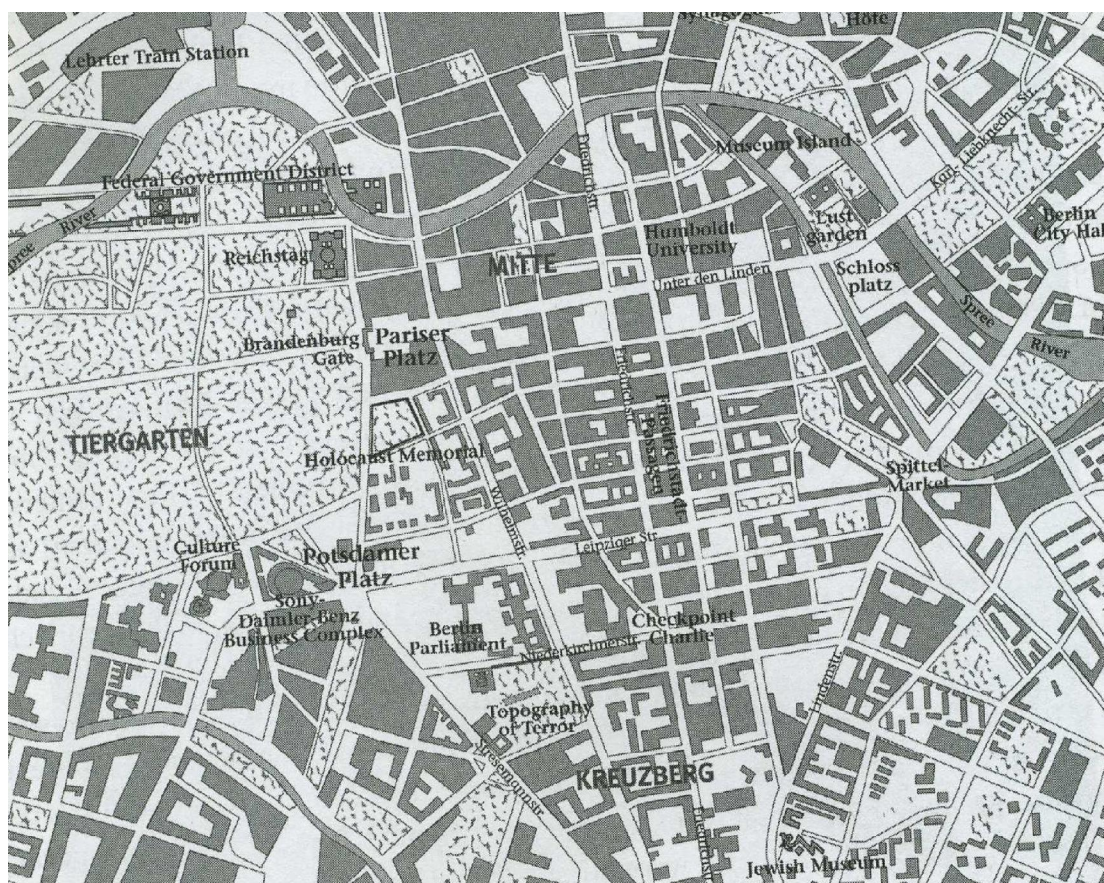
zur Nieden, Susanne 1996. *Das Museum des antifaschistischen Freiheitskampfes der europäischen Völker*, teoksessa Morsch, Günter (toim.), *Von der Erinnerung zum Monument. Die Entstehungsgeschichte der Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen*. Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Oranienburg.

III Internet-lähteet

www.kz-gedenkstatte-dachau.de

www.buchenwald.de

Liite 1. Kartta Berliinin Mitten kaupunginosasta³²²

³²² Till 2005, s. 34.

Liite 2. Kartta selvitetystä muistomerkin pystytyspaikaksi Platz der Republikin ympäristössä vuonna 1997³²³

Keskellä kuvassa Reichstag ja sen edessä Platz der Republik. Numerot kuvaavat mahdollisia muistomerkin pystytyspaikkoja. 1. Ministergärten, 2. Tiergarten, 3. Platz der Republikin eteläsiivu venäläisten sotamuistomerkin takana, 4. Platz der Republikin länsisiivu liittokanslerinviraston vieressä, 5. Platz der Republikin pohjoissiivu Bundestagin ja liittokanslerinviraston välissä, 6. Spreen ranta Lehrter Bahnhofia vastapäätä, 10. Topographie des Terrors.

³²³ Heimrod et al 1999, s. 811.

Liite 3. Euroopan tuhottujen juutalaisten muistomerkki³²⁴

---

³²⁴ Kuva: Simo Holopainen